

E-ISSN : 2667-4688

DOI : 10.33390/homeros

HOMEROS

International Peer-Reviewed and Open Access Electronic Journal
Uluslararası Hakemli ve Açık Erişimli Elektronik Dergi

Volume / Cilt: 4
Issue / Sayı: 3

2021

E-ISSN: 2667-4688

DOI: 10.33390/homeros

International Peer-Reviewed and Open Access Electronic Journal
Uluslararası Hakemli ve Açık Erişimli Elektronik Dergi

Volume / Cilt: 4

Issue / Sayı: 3

Year /Yıl: 2021

WEB: <https://journals.gen.tr/homeros>

E-mail: homeros@holistence.com

Address: Sarıcaeli Köyü ÇOMÜ Sarıcaeli Yerleşkesi No:29, D.119,
Merkez-Çanakkale/TURKEY

HOLISTENCE
publications

ABSTRACTING & INDEXING DİZİN & İNDEKS

ABOUT THE JOURNAL

Homeros (E-ISSN: 2667-4688) is an international peer-reviewed journal that was published in 2018. The journal aims to include original papers in philology. In this context, high quality theoretical and applied articles are given. The views and works of artists, academics, researchers and professionals working in the field of philology are brought together. Articles in the journal; It is published four times a year including WIN (January), SPRING (April), SUMMER (July) and FALL (October). Homeros is a free-open access electronic journal. The DOI number is assigned to all articles published in the journal (DOI Prefix:10.33390/homeros).

Articles published in the journal; It can be freely accessed, readable, downloaded, copied, distributed, printed, scanned, linked to full text, indexed, transmitted as data to the software, and used for any legal purpose without financial, legal and technical barriers.

The publication language of the journal is Turkish, Azerbaijani, English and Russian.

The articles are sent electronically via the Article Tracking System.

Owner

HOLISTENCE PUBLICATIONS

Contact

Adress: Sarıcaeli Köyü ÇOMÜ Sarıcaeli Yerleşkesi
No:29, D.119, Merkez-Çanakkale / TURKEY
Tel: +90 530 638 7017

WEB :<https://journals.gen.tr/jlecon/>

E-mail : journals@holistence.com

GSM 1: +1 (734) 747-4665 / WhatsApp

GSM 2: +90 530 638 7017 / WhatsApp

DERGİ HAKKINDA

Homeros (E-ISSN: 2667-4688) , 2018'de yayın hayatına başlayan uluslararası hakemli ve süreli bir dergidir. Dergi, filoloji dallarında yapılmış özgün çalışmalara yer vermeyi amaçlar. Bu çerçevede, yüksek kalitede teorik ve uygulamalı makalelere yer verilmektedir. Filoloji alanında çalışan sanatçılar, akademisyenler, araştırmacılar ve profesyonellerin görüş ve çalışmalarını bir araya getirilmektedir. Dergideki makaleler; KIŞ (Ocak), BAHAR (Nisan), YAZ (Temmuz) ve GÜZ (Ekim) dönemleri olmak üzere yılda dört kez yayımlanmaktadır. Homeros, ücretsiz-açık erişimli elektronik bir dergidir. Dergide yayımlanan tüm makalelere DOI numarası atanır (DOI Prefix:10.33390/homeros).

Dergide yayınlanan makaleler internet aracılığıyla; finansal, yasal ve teknik engeller olmaksızın, serbestçe erişilebilir, okunabilir, indirilebilir, kopyalanabilir, dağıtılabılır, basılabilir, taranabilir, tam metinlere bağlantı verilebilir, dizinlenebilir, yazılma veri olarak aktarılabilir ve her türlü yasal amaç için kullanılabilir.

Derginin yayın dili Türkçe, Azerice, İngilizce ve Rusça'dır.

Yazılar, Makale Takip Sistemi üzerinden elektronik ortamda gönderilmektedir.

Sahibi

HOLISTENCE PUBLICATIONS

İletişim Bilgileri

Adress: Sarıcaeli Köyü ÇOMÜ Sarıcaeli Yerleşkesi
No:29, D.119, Merkez-Çanakkale / TÜRKİYE
Tel: +90 530 638 7017

WEB : <https://journals.gen.tr/jlecon/>

E-mail: journals@holistence.com

GSM 1: +1 (734) 747-4665 / WhatsApp

GSM 2: +90 530 638 7017 / WhatsApp

EDITORS/EDİTÖRLER

EDITOR-IN CHIEF(S)

Nurida NOVRUZOVA

Bakü Slavic University, Azerbaijan
e-mail: n.nurida@yahoo.com

Sholpan ZHARKYNBEKOVA

L.N.Gumilyov Eurasian National University,
Kazakhstan, e-mail: zharkyn.sh.k@gmail.com

EDITORIAL BOARD / EDİTORİYAL KURUL

Agata BAREJA-STARZYNSKA
UniVersit of Warsaw, Poland,

e-mail: a.bereja-starzynska@uw.edu.pl

Aleksander KIKLEWICZ

University of Warmia and Mazury in Olsztyn, Poland

Aleksandr KARTOZIYA

Georgian National Academy of Sciences, Georgia,
e-mail: kartosia@gmail.com

Ali DUYNAMAZ

Balıkesir University, Turkey,
e-mail: ali_duymaz@hotmail.com

Cheryl LESTER

Kansas University, ABD, e-mail: chlester@ku.edu

Djengiz HAKOV

Bulgarian Science Academy, Bulgaria

Gülgayşa SAQİDOLDA

L.N.Gumilyov Eurasian National University,
Kazakhstan, e-mail: asem963@mail.ru

Haluk ŞÜKÜR AKALIN

Hacettepe University, Turkey,
e-mail: shakalin@shakalin.net

Irina PRUSHKOVSKAYA

Taras Shevchenko National Universit of Kyiv,
Ukraine, e-mail: irademir@mail.ru

İrfan MORİNA

The University of Prishtina, Kosovo,
irfan_marino@hotmail.com

Kerime ÜSTİNOVA

Uludağ University, Turkey,
e-mail: ustinovak@yahoo.com

Leyla KARAHAN

Gazi University, Turkey,
e-mail: leylakarahan@yahoo.com

Naciye YILDIZ

Gazi University, Turkey,
e-mail: Yildiz.naciye@gmail.com

Naile MURADHANLI

Bakü Slavic University, Azerbaijan,
e-mail: Nanasaf@gmail.com

Nigar ISGANDAROVA

Sumqayit State University, Azerbaijan,
e-mail: isgani@gmail.com

Peter KOSTA

University of Potsdam, Germany

Philip BARNARD

Kansas University, USA,
e-mail: philipb@ku.edu

Rafiq NOVRUZOV

Bakü Slavic University, Azerbaijan,
e-mail: rafik_novruzov@mail.ru

Rahile QEYBULLAYEVA

Bakü Slavic University, Azerbaijan,
e-mail: Rahilya.g@hotmail.com

Yavuz AKPINAR

Ege University, Turkey,
e-mail: yavuz.akpinar@hotmail.com

Uldanai BAKHTIKIREEVA

RUDN University, Russian Federation, Russia

Sevinc ALIYEVA

Azerbaijan National Academy of Science İnstitute of
Linguistics, Azerbaijan,
e-mail: sevinc.novuzqızı@yandexs.com

Mukhabbat KURBANOVA

National University of Uzbekistan,

MANAGING EDITOR

Laura AGOLLI

Oakland University Masters in Public Administration
with specialization in Healthcare Administration,
USA, e-mail: laura@holistence.com

DESIGNER

İlknur HERSEK SARI

Holistence Academy, Turkey
e-mail: ilknur@holistence.com

REFEREES IN THIS ISSUE / BU SAYININ HAKEMLERİ

Nigar ISGANDAROVA

Sumqayit State Universit, AZERBAIJAN

İrade MUSAYEVA

Azerbaijan National Academy of Sciences,
AZERBAIJAN

Adile ASADOVA

Western Caspian Universit, AZERBAIJAN

Necmi AKYALÇIN

Çanakkale Onsekiz Mart University, TURKEY

Hatice ŞAHİN

Uludağ University, TURKEY

Turgut TOK

Pamukkale University, TURKEY

Mustafa Levent YENER

Çanakkale Onsekiz Mart University, TURKEY

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

ARAŞTIRMA MAKALESİ/RESEARCH ARTICLE

One ghazal's Nesimi

Bir qəzəlin Nəsimisi

Aida Qasımova

125

ARAŞTIRMA MAKALESİ/RESEARCH ARTICLE

Deyimlerde kandırmak kavramı

The concept of deception in idioms

Gamze Kargı İnce

137

ARAŞTIRMA MAKALESİ/RESEARCH ARTICLE

Âşık Paşa'nın Garip-Nâme adlı eserinde ikilemeler bağlamında söz varlığı

Vocabulary in the context of reduplications in Aşık Pasha's Garip-Nâme

Necmi Akyalçın & Damla Aydoğan

151

ARAŞTIRMA MAKALESİ/RESEARCH ARTICLE

Nəsiminin divanlarında onomastik məcazlar və poetik-üslubi özəllikləri

Onomastic imagery in Nasimi's divans and its poetic and stylistic features

Səadət Şıxıyeva

159

"This page is left blank for typesetting"

HOLISTENCE
publications

Bu sayfa dizgiden dolayı boş bırakılmıştır

HOMEROS

E-ISSN: 2667-4688

Volume / Cilt: 4, Issue / Sayı: 3, 2021

URL: <https://journals.gen.tr/homeros>

DOI: <https://doi.org/10.33390/homeros.4.3.01>

Received / Geliş: 17.04.2021

Accepted / Kabul: 29.07.2021

RESEARCH ARTICLE / ARAŞTIRMA MAKALESİ

Bir qəzəlin Nəsimisi

One ghazal's Nesimi

Aida Qasımova

Prof., Bakı Dövlət Universiteti, Şərqşünaslıq fakültəsi, Azərbaycan, ə-mail: aidagasimova@bsu.edu.az

Özət

Bu məqalədə İmadəddin Nəsiminin (v.1417) “Yəqin, ya Rəbb, yüzündür rəqq-i mənşur.” mətləli qəzəli araşdırılır. Nəsimi Orta əsrlər Azəri-Türk şeirinin görkəmli simalarından biridir. Poeziyasında öz dövrünün dini-fəlsəfi düşüncəsinin rəngarəngliyini əks etdirən şairin adı hürufiliklə bağlıdır; O, Fəzlullah Astarabadinin davamçısı və hürufilik ideyalarının qızgın təbliğatçısı idi. Görünür, Nəsimi bu mistik cərəyanın görkəmli nümayəndələrindən olub və onun poeziyası, eləcə də şəxsiyyəti bu sahədə o qədər məşhurlaşmış ki, hətta, ibn Həcər əl-Əsqalani (v. 1499) dediyinə görə, hürufilik (hürufiyə) özü belə bəzən nəsimiyə kimi tanınıb.

Bu məqalədə əvvəl sufi-hürufi düşüncəsində, xüsusilə Nəsimi şeirində İnsan simasının əhəmiyyətindən bəhs edilir. Hürufi düşüncəsinə görə, Adəm ilahi kəlamın məzhəri idi. Adəmin göz, qaş və kiprikləri, ağız və alını, yanaq və zənəxdanı, bütünlükdə üzü əlifbanın müqəddəs 28/32 hərfinin təcəssümü idi və İnsan siması Quranda zikr edilən “aşlanmış dəri üzərində yazılmış kitab”ın özü idi. (Q. 52: 2-3).

Məqalədə daha sonra yuxarıda qeyd edilən qəzəlin beytləri ardıcılıqla təhlil edilir. Bu təhlildən aydın olur ki, üz və üz cizgiləri ilahi teofaniyanın – kəşf halının mühüm aspektini əks etdirir. Qəzəlin analizi zamanı dərinin, gözlərin, zülfün və dodaqların hürufilikdəki rəmzi mənalı açıılır. Burada ilahi/dünyəvi Gözəlin vəsfində Quran ayələrinin və obrazlarının, eləcə də Cənnət səhnələrinin rolu xüsusi qeyd edilir. Belə ki, Quran motivləri bir tərəfdən hürufi düşüncəsinin bəzi mühüm ideyalarını Qurana yaxından bələd olan Orta əsr auditoriyası üçün daha anlaşılqı edir, digər tərəfdən isə poeziyaya xüsusi bədiilik verir.

Citation/Atf: QASIMOVA, A. (2021). One ghazal's Nesimi. *Homeros*. 4(3), 125-135, DOI: <https://doi.org/10.33390/homeros.4.3.01>

Corresponding Author/ Sorumlu Yazar:
Aida Qasımova
E-mail: aidagasimova@bsu.edu.az

Bu derginin içeriği Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Mənim fikrimcə, bu şeir ilahi nurlanmanın məhsuludur və sufi-hürufi düşüncəsinin mühüm ideyalarını əks etdirir. Hər bir beyt ayrılıqda müəyyən dini-fəlsəfi fikir ifadə etsə də, şair bütün beytləri görünməz iplərlə bir-biri ilə əlaqələndirir.

Açar sözlər: İmadəddin Nəsimi, qəzəl, Azəri-türk poeziyası, hürufilik, Quran, üz, dəri.

Abstract

The paper deals with a ghazal of 'Imaduddin Nesimi (d. 1417) with the matla "Yəqin, ya Rəbb, yüzündür rəqq-i mənşur." (O God! Your Face is a parchment unfolded.) Nesimi is one of the prominent figures of the Medieval Azeri Turkic literature. Although his poetry testifies to the variability of philosophical thoughts, his name associates with Hürufi teaching; the poet was a follower of Fadlullah Astarabadi (d.1394) and a passionate agitator of Hürufism. It seems he was one of the important figures of that mystic sect, and his poetry and personality were so prominent that, according to Ibn Hajar al-Asqalani (d.1449), even the tenet itself sometimes was known as nesimiyya.

In this article, first, a brief account of importance of human face in sufi-hurufi thought, especially in Nesimi's poetry will be provided. According to Hürufi thought Adam is considered to be manifestation (mazhar) of the divine eternal word; his eyes, eyebrows, eyelashes, cheeks, lips, mouth, dimple, chin, forehead, and face in general were embodiment of sacred 28 and 32 letters of Arabic/ Persian alphabets, and the human face itself was the holy writing mentioned in the Qur'an in Q. 52:2-3 in the phrase wakitabin masturin fi raqqin manshurin (By a book scribed, in a parchment unfolded)

Then the above mentioned ghazal will be discussed beyt by beyt. Through the discussion it becomes clear that the face with its parts is the most important aspect of speculations in Hürufism for exemplifying divine theophany – the state of kashf.

Within the analysis of the above ghazal a special attention will be given to the importance of the skin, eyes, curl and lips. I will demonstrate how the poet uses ayats and images of the Holy Qur'an to glorify Divine/Human Beauty, The usage of the images and ayats of the Qur'an, as well as depiction of the scene of Paradise as metaphors of the face reveal some important points; first, the ghazal answers to some important questions about heterodox interpretation of the Qur'an. Further, it makes the heterodox philosophy easier for acceptance representing it in the familiar Qur'anic language of Muslims. Finally, it successfully serves for poetic embellishment.

I argue that although the poem apparently seems to be a product of theophanic ecstasy, and each beyt expresses one of important statements of Sufi-hurufi thought, the poet unites all passages with invisible links.

Keywords: Imaduddin Nesimi, ghazal, Azeri Turkic poetry, Hürufism, the Qur'an, face, skin

GİRİŞ

Fəzlullah Astarabadinin "Cavidan-namə"sində dörd ünsür – torpaq, hava, su, od içərisində torpağa böyük önəm verilir. Səbəb digər üç ünsürün lətifliyi, heç bir forma (surət) qəbul etməməsidir. Məhz forma qəbul etdiyindən, torpaqdan insan – Adəm xəlq edilmişdir. Torpağın bir ünsür olaraq qüdsiyyəti insan bədəninə material olmasıdır. (Mirkasimov, 2015, 446-447)

İnsan bədəninin, ayrıca olaraq üz cizgilərinin sufizmdə xüsusi məqamı şübhəsizdir. Əgər digər mistik sistemlərlə müqayisədə İslam mistisizmində bədənə daha üstün qiymət verilsə, İslamın öz mistik cərəyanları içərisində məhz hürufilikdə insan bədəni daha uca tutulur. Bu önəm insanın həm Mütləq varlığın, həm də Müqəddəs yazının – Quran-i Kərimin və arxetip hərfələrin təcəssümü olmasıdır.

Bir məsələni də qeyd etmək lazımdır ki, bədən və ruh anlayları İslam mistisizmində bizim başa düşdüyümüzə fərqli mənə daşıyıb. İslam mistik təlimlərində bədənlə ruh arasında sərhədlər asanlıqla dəyişir və bu prosesdə söz, kəlam və onların maddi ifadəsi sayılan yazı sanki keçid rolu oynayır. Bu səbəbdən, Qasim-i Ənvərə (v.1433) sual verib, "İnsan nəslinin nəcibliyi hardan gəlir, Adəmin xarici görünüşündən, bədənindən, yoxsa onun ruhi aləmindən?"-deyə soruşarkən o demişdir: "Nəciblik nə tək bədənə, nə də tək batini aləmə bağlıdır, o bu ikisinin birliyindən doğur." (Bashir, 2013, 29) Əvvəlki tədqiqatlarımızda qeyd etdiyimiz kimi, Sufi təlimində bu məsələdə iki cəhət diqqəti cəlb edir: Bir tərəfdən cismin, bədən ruhi anlayları ifadə etməsi, digər tərəfdən isə, ruhi anlayların, məfhumların özlərinin bir növ cisimləşməsi, bədən halına gəlməsi müşahidə olunur. Bəzi sufilər iddia edirdilər ki, peyğəmbərlərin, imam və övliyaların bədənində müqəddəs ruhlar qərar tutur, bəzən də daha irəli gedib onların bədəninin İlahi

Zatın hicabı, pərdəsi olması fikrini irəli sürdülər (Bashır, 2011, 40). Şiə imamlarının “Bizim ruhlarımız bədənlərimiz, bədənlərimiz isə ruhlarımızdır” (arvahuna əcsəduna və əcsəduna arvahuna) demələri, Seyyid Hüseyin Nasra görə, esxatoloji və alximik mənalara yanaşı, İslami düşüncədə həm də ruh, can və bədənin mütləq vəhdətinə işarə edir (Nasr, 1996, 252). Adəm övladının cismani varlığından öncə Nur-i Muhəmməd (Məhəmmədin nuru) kimi tanınan lətif bir incinin yaranması sufi kosmogoniyasının əsas təlimlərindəndir. Amma bəzən klassik sufi traktatlarında bu lətif, ruhvari varlığın da yalnız lətif işıq, nur kimi deyil, bədəni, qaşı, gözü, əli, qolu və s. olan insan kimi təsvir olunmasını görürük, amma bu halda da bütün bu üzvlərin mücərrəd anamları, ruhani, nurani, uca olanları ifadə etməsi vurğulanır (Braginsky, 1993, 202).

Bu yazıdan məqsəd “Yəqin, ya Rəbb, yüzündür rəqq-i məşur” mətləli qəzəl əsasında Nəsimi poeziyasında üzə və üz cizgilərinə verilən dini-fəlsəfi və poetik mənalara araşdırmaqdır. Bir şairin ifadə etdiyi mənalara bütün dəqiqliyi ilə onun özündən başqa heç kimsə anlamaz. Bu səbəbdən, biz Nəsimi şeirini özümüzün başa düşdüyümüz mənada təqdim edirik. Bu zaman əsas qaynağımız Quran-i Kərim, hədislər, Nəsiminin oxşar motivli digər şeirləri, eləcə də Hürufiliyə dair bəzi mənbələr (“Cavidan-namə”nin, “Ərş-namə”nin tərcümələri) və müvafiq araşdırmalardır. Qeyd etmək istərdim ki, Cavidan-namə əsərinin tərcüməsi deyərək, Orta əsr müəllifi Dərviş Mustafa tərəfindən edilmiş Durr-i Yəfim isimli tərcüməni və Orxan Mirqasimovun *The Words of Power* əsərində yer alan ingilis dilinə olan tərcümələri nəzərdə tuturam. Durr-i Yəfim nəşrə hazırlayan Fatih Usluer onun Cavidan-namənin sözbəsöz tərcüməsi olmasını qeyd edir. Gölpınarlı Fəzlullaha Cavidan-i Sağır adlı bir əsərin aid edilməsini, amma belə bir əsərə hələ ki, rast gəlinmədiyini bildirir. (Gölpınarlı, 1973, 12-13) Cavidan-i Sağır əsərinin əlyazması Salman Mümtazın şəxsi kitabxanasında olmuş, təəssüf ki, alimin bir çox dəyərli əlyazmaları ilə birlikdə bu qiymətli əlyazma da repressiya qurbanı olaraq itib batmışdır. (Gasimova, 2015 29-30) Gölpınarlı Durr-i Yetimin mündəricatında “Fihrist-i əbvab cavidan-i sağır” (Cavidan-i Sağırın mündəricatı) yazılmasını qeyd edir. Bu qeydə əsasən Durr-i Yetimin Cavidan-i sağırın tərcüməsi olmasını zənn edə bilərik. Durr-i Yetimi nəşrə hazırlayan Fatih Usluer bu barədə konkret bir fikir bildirmir. Onun fikrincə, Cavidan-name-yi Sağırın türk dilindəki tərcüməsi Firiştəoğlunun Eşq-naməsidir. (Esterəbâdi, 2012,19-22) Digər tərəfdən, Usluerin digər bir əsərində Cavidan-name-yi sağır adlanan bir farsca əlyazmaya dönə-dönə müraciət edir. (Usluer, 2014) Bu səbəbdən, Durr-i Yetimin hansı Cavidan-namə tərcüməsi olmasını söyləmək çətindir.

Üz. Klassik şeirimizdə bədən üzvləri arasında üz həm fəlsəfi düşüncə, həm də poetik təsvir obyektini kimi diqqəti cəlb edir. Əslində, klassik qəzəlin əsas mövzusu elə uzdur; Sufi terminləri lüğətlərində üzün rəmzi mənası birbaşa Haqqın təcəllisi ilə bağlıdır. Üzə “təcəlliyat-i məhd” (Əsl manifestasiya), “təcəlliyat-i camali” (Camalın manifestasiyası), “hüsn-i zati” (Zatın Hüsnü) kimi mənalara verilir. (Bertels, 1965, 113) Mahmud Şəbüstərinin Gülşən-i Raz əsərində ayrı-ayrı üz cizgilərinin və bədən üzvlərinin sufizmdəki rəmzi mənalara incəliklərinə qədər açılır və ayrıca olaraq üzün Haqqın təcəllisi olması bildirilir: “Gözəl üzdə nur, lütf, rəhmət, yəni Camal sifətlərin təcəllisi müşahidə edilir” (Lahici, 2008, 225; bax həmçinin Bertels, 1965, 109-125). Üzün xətt ilə bağlı mənalara barədə isə deyilir: “Üz Haqqın substansiyasına işarədir, ad və sifətlərin kəsrət aləmində təzahürü üzdə gerçəkləşir. Xətt isə ruhlar aləminin müəyyənlik qəlibində təzahürüdür, varlıq mərtəbəsində Haqqa və qeyb aləminin mahiyyətinə ən yaxın mərhələdir... Hüsn və Camalın timsalı olan üz Haqqın ad və sifətlərini tam əks etdirir.” (Lahici, 2008, II, 256) Müasir tədqiqatçılar da İslam dinində üzün dini-fəlsəfi mənasına biganə qalmamışlar. (Denny, 2015; Haleem 1990; Elias 2015)

Hürufilər üzə bağlı sufi mənalara bütünlükdə qəbul etməklə yanaşı, onlara müqəddəs sayılan hərf-yazı elementləri də əlavə ediblər. Hürufilikdə üzdəki anadangəlmə yeddi cərgə tük Həvva ananın və “Umm əl-kitab” (Kitabın anası) olan əl-Fatihə surəsinin məcəssəməsidir. (Knysh, 2015) Üzün xüsusi məqamı həm də Qurandakı “Yer üzündə hər kəs fanidir, Rəbbinin cəlal və kəramətli üzündən başqa” ifadəsi ilə xüsusi önəm kəsb edib “bəqa billaha” -- Allahla əbədi bir vəhdətə işarədir. Digər bir Quran ayəsində 28:88 deyilir: “Onun üzündən başqa hər şey məhv olacaq.” Nəsimi həmin ayənin poetik şəklini və şərhini belə təqdim edir:

Küllü-şey’ün halik oldu, qaldı illa vəchəhu,

Hər yandan baxdı arif, gördü vəchüllahını.

Hürufilikdə Allahın üzünün Adəmdə manifestasiyası qəbul edilir. “Ərş-namə”də deyilir:

Pərdə-i izzət yüzindən Zü l-Cəlal

Götürüb göstərdi hüsn-i bər kamal.

Adəmi surətdə göstərdi yüzün,

Çün təcəlli qıldı, ərz etdi yüzün. (Ərş-namə, 141)

Bir qəzilin Nəsimisi

Yəqin, ya Rəbb, yüzündür rəqq-i mənşur,
 Muhamməd şər'i andan oldu məşhur.
 Təvaf əmr oldu çün Beytül l-ətiqə,
 Rəsul ol evi çün xoş qıldı mə'mur.
 Sifatındır, bilürəm Kə'bey-i mütləq,
 Ziyarət eyləyənlər oldu məğfur.
 Saçın həblü l-mətindir, surətin həqq,
 Hidayət şəm'i yüzdən indi ol Nur.
 Yanağın həzihi cənnat-i ədn, 28
 Yüzündür kəşfi, sənsən cənnət-i hur.
 Sənün məstanə eynin sağərindən
 Rəvandır səlsəbil, uş məst-ü məxmur.
 Məsiha nəfxədir şirin dəhanın
 Ki, səhhət bulur andan sorsa rəncur.
 Qaşınla kirpigin, mişkin saçınla
 Vücududur Süleyman, eynidir mur.
 Ənə l-Həqq dedi, zülfün tarlığından,
 Çıxardı gögə fəryadını Mənsur.
 Sifatın batini çün oldu rövşən
 Ki, aləm varına olmadı məğrur.
 Sən əhsən-ü surətə inkar edənlər,
 Əzazildir ki, düşdü tanrıdan dur.
 Nəsimiyə təcəlli qıldı eşqün,

Gözünə nur, könlün etdi məsrur. (Nəsimi, 1973, cild1, 358-359)

Qəzəlin dili Azəri türkcəsidir, amma burada dominant olan ərəb sözləridir (44 söz) və fars mənşəli sözlər (16) sanki ərəb və türk dilləri qarşısında geri çəkilməmiş kimi görsənir. Türk dilində sözlər (25 söz) arasında bəzi üz cizgilərinin də şairin ana dilində verilməsini götürük: qaş, kiprik, saç, yanaq. Göz həm ərəb, həm türk (göz, eyn) və ağız isə ancaq fars dilində (dəhan) verilib. Maraqlı bir fakt kimi qeyd edə bilərik ki, ağız sözünün özünə də Nəsimi şeirində tez-tez rast gəlinir. Qəzəldə işlənən xüsusi adların beşi (Məhəmməd, İsa, Süleyman, Kəbə, Beyt əl-ətiqə) Quran mənşəlidir. Əzazəl İblisin adlarından biri olub, birbaşa olmasa da, yenə Quranla bağlıdır. Yalnız Mənsur adı istisna təşkil edib Mənsur Həllacı (v. 922) bildirir.

Bu qəzəl üzün və üz cizgilərinin himnidir. Şeirdə Gözəlin üzü və yanaqları yeddi dəfə, saçı üç, gözləri iki, ağızı, qaş və kipriklər hərəsi bir dəfə olmaqla vəsf edilir. Qəzəldə adları keçən İsa əl-Məsih və Həllac

Mənsur da müvafiq üz cizgiləri (dəhan və saç) ilə əlaqəli anılır. Yəni şeir büsbütün üzün himnidir.

Nəsimi nədən üz cizgilərinə bu qədər önəm verir? Nəsimi şeirində üz cizgiləri rəmzi mənə daşıyıb ilahi teofaniyanın müxtəlif məqamlarını ifadə edir. Üzün parlaqlığı və təkliyi səbəbindən vəhdəti, saçın, tüklərin çoxsaylı olmasından Allahın ad və sifətlərin cəmi olan kəsrəti bildirməsi, gözün Basir (hər şeyi görəni), dəhanın əbədi həyat (Hayy) ilə əlaqəsi üz cizgilərinin yüksək ilahi mahiyyətinə dəlalət edir. Bununla yanaşı, bədən üzvləri Nəsimi şeirində İlahi Gözəle antriopomorfik xüsusiyyətlər verməklə onu insanlaşdırır, Onunla dünyəvi məzhəri arasında vəhdət yaradır. Bu səbəbdən, Nəsimi şeirlərində həm ilahi, həm də dünyəvi motivlər səslənir. Gibb yazır ki, "Biz onun hədsiz emosional lirikasını, gözəl melodiyalı, ekstaz və trans halında söylədiyi şeirləri oxuduqda hürufi doktrinasının fantastik xüsusiyyətlərini unuduruq. Sanki bu qoca şairin, həqiqətən də, özünəxas bir tərzdə Allahın üzünə baxdığına inanırıq." (Gibb, 1904, 354)

Nəsimi doğrudanmı Allaha baxır, Allahı görəni bir fəna halı yaşayırdı? Onun bəzi şeirlərindən şahid-bazi, nəzər-bazi təcrübəsinə meyilli olması anlaşılır. Bu, əvvəlki tədqiqatlarımızdan birində qeyd etdiyimiz kimi, (Qasımova, 2019 a) Gözəl üzün, konkret olaraq biğ yeri tərləməmiş cavan oğlanın (əmrəd) üzünün seyri vasitəsilə İlahi Gözlə yaxınlaşmaq təcrübəsi, mistik bir ayindir. Nəsimi şeirində bu ayinin izləri görsənir:

Nəzər-baz olduğum indi həqiqət,

Ki, mənzurim nigarın mənzəridir. (Nəsimi, 1973, 331)

İnsan-Quran anlamında biz qarşılıqlı çevirmə prosesi izləyirik. İnsan canlı bir Quran olmaqla yanaşı, Quran da insan surətinə girir; Hədəsdə deyilir ki, Qiyamət günündə Quran insan surətində zühur edəcək. (Esterâbâdî, 2012, 365) Əslində İnsanın Müqəddəs söz, və ya tərsinə, sözün İnsan olması Quranın özündən qaynaqlanır ki, bunun kamil nümunəsi Kəlimət Allah (Allahın sözü) olan İsa əl-Məsihdür. (Q. 4:71),(Esterâbâdî, 2012, 177, 517) Hz. Əlinin də özünü Allahın danışan kitabı kimi təqdim etməsi Cavidan-namədə əks olunub.." (Esterâbâdî, 2012,528)

Nəsiminin bir çox qəzəlləri, o cümlədən yuxarıdakı "Yəqin, ya Rəbb, yüzündür rəqq-i mənşur" mətləli qəzəl üzün himni, tərənnümüdür.

Yüzündür rəqq-i mənşur

Yəqin, ya Rəbb, yüzündür rəqq-i mənşur,

Muhamməd şər'i andan oldu məşhur.

(Ya Rəbb, üzün aşılınmış bir dəridir. Məhəmmədin dini bununla məşhurlaşdı.)

İlk öncə müraciətə nəzər salaq: “Ya Rəbb” – deyir Nəsimi. Qəzəl Allahın gözəlliyinin məzhəri olan İlahi Gözələ və ya Kamil insana müraciətlə yazılıb. Burada üz, zülf, göz, qaş və s. kimi üz cizgilərinin bolluğu allahlaşmış İnsan və ya İnsana bənzər Allah obrazı yaradır. Bu barədə Gibb yazır: “Nəsimi şeirində manifestasiya edən manifestasiyanın özündə mövcuddur. Şairin nəzərində sevgi obyektı olan varlıq Allahın güzgüdəki əksi deyil, Allah özüdür:

Sənə kim deyən kim, Həqq degilsin,

Səni Həqq bilməyən Həqqdən cüdadır.” (Gibb, 1904, 352-353)

İnsan üzünün üçüncü xisləti həm də müqəddəs yazı olmasıdır. Fəzlullah Astarabadiyə görə, Adəmin üzü ilahi yazıdır və Qurandakı “aşılınmış dəri üzərindəki yazıya and olsun ki” ifadəsi də insan özüdür. Allah öz qüdrət ilə bu yazını insanın dərisində yazmışdır. (Esterâbâdi, 2012,37-39, 49, 54; Ayan, 1990, 42; Browne, 1898, 61-94; Usluer, 2009, 278, 289-293). Bu səbəbdən, şair Məhəmmədin dininin Gözəlin üzündə olduğunu bildirir.

“Yəqin, ya Rəbb, yüzündür rəqq-i mənşur” bir daha Nəsimi Gözəlinin ilahi-dünyəvi mahiyyətini əks etdirir. İfadə ət-Tur surəsindən (ayə 2-3) alınır: Aşılınmış dəri üzərindəki yazılı kitaba and olsun ki.. Burada biz dəri (rəqq) anlamına verilən xüsusi mənəni görürük. Özündə Müqəddəs Qurani, 28-32 müqəddəs hərfi əks etdirən insan gözlərimiz önündə dərisi ilə canlanır, ruhani-mənəvi anamlar maddiyyat kəsb edir. Dəri burada ruhi ideyaların maddi ifadəsi kimi bir önəm kəsb edir. Başqa bir ayədə də dəri insani xüsusiyyətlər kəsb edir. Fussilət surəsində (ayə 21) deyilir ki, Allah dəriyə dil vermişdir və o Qiyamət günü insanın üzünə durub onun əleyhinə şahidlik edəcək.

Dəri maddi olanın ruhani olanla vəhdəti, maddi olanın ilahi yazıya məskən olmasıdır. Hürufilikdə dərinin xüsusi önəmi var. İnsan dərisi, xüsusilə üz ilk növbədə üzərində ilahi hikmətlərin açarı olan hərfləri gəzdirir; insanın xətt-i xalı, yeddi cərgə anadangəlmə tük cərgəsi məhz dəridə əks olunub. Qaş, göz, kiprik, ləb, zülf, xal, zənəxdan kimi üz cizgiləri dəridə bərqərar olub. (Esterâbâdi, 2012, 534-536) Bu mənada dəri əslində insan adlı müqəddəs yazının əks olunduğu bir perqamentdir. Təsadüfi deyil ki, ilk insan olan Adəmin adı “dəri” və “yerin üst qatı” anlamında olan “ədim” sözü ilə eyni kökdəndir. Bundan əvvəlki

yazılarımdan birində Hürufilikdə dəriyə bu qədər önəm verildiyindən Nəsiminin dərisi soyulmaqla qətlə yetirilməsini bir fərziyyə kimi irəli sürmüşdüm. (Qasımova, 2019, 165-167)

Digər tərəfdən, bir sıra şeə təlimləri kimi hürufilik də batiniliyə meyilli idi. Dəri insanın üzə olan, zahiri tərəfi idi ki, onun altında dərin batini anamlar gizlənmişdir. Bu anamları dərk edənlər sanki dərisindən çıxanlardır. Hər bir mistik, hər bir sufi zahirdən uzaqlaşmış batinə can atır. Burada qəribə bir müşahidəmizi də bölüşmək istərdik. Fəzlullahdan bəhs edən ərəb mənəbləri onu “zahid”, “asket” anlamına gələn “mutəqəşşif” sözü ilə anırlar. Bu sözün alt qatlarında “dərisi çat-çat olmuş adam” mənəsinə da görürük. Deməli ezoterizmə meyl özü bir növ dərinin çatlaması, bir az da irəli getsək, soyulması ilə bağlı assosiasiya yaradır.

Nəsimi şeirində yuxarıdakı beytlə çoxsaylı səsləşmələr vardır:

Üzündür Turi-Sina, rəqq-i mənşur,

Bilindi üştə gör nurun-alə-nur

Və yaxud

Üzündür lövh-i Musa, qamətin Tur,

Xətin Fırqan, üzündür rəqq-i mənşur.

Üz-Kəbə

Qəzəlimizin sonrakı iki beyti Kəbə məscidi ilə bağlıdır:

Təvaf əmr oldu çün Beytül İ-tətiqə,

Rəsul ol evi çün xoş qıldı mə'mur.

Sifatındır, bilürəm Kə'bey-i mütləq,

Ziyarət eyləyənlər oldu məğfur.

(Kəbə ətrafında təvaf etmək əmr olunub. Rəsulullah o evi təmir etmişdir.

Sənin Üzünün Kəbə olmasını bilirəm. O Kəbə ki, onu ziyarət edənlər bağışlanır.)

Buradakı Beytül İ-tətiqlə (hərfi mənəsi “qədim ev”) Kəbə nəzərdə tutulur. Quran-i Kərimdə (əl-Həcc, 33) deyilir: (Qurbanlıq heyvanların) kəsiləcəyi yer qədim evin (Kəbənin) yanındadır. Peyğəmbərin sirəsində onun risalətdən öncə Kəbənin təmirində xüsusi bir rol oynaması göstərilir. Bu beytdə həmin hadisəyə işarə edilə bilər. Ev (ərəbcə beyt) sözünün məmurla bir yerdə işlənməsi əfsanəvi bir səcdəgah olan, göylərdə yerləşən Beytül İ-məmur yada salır. Mərac rəvayətlərində beytül İ-məmurun mələklərin ibadətگاهی olması bildirilir. (Qasımova, 1994, 39-40)

Hürufiliyə görə, həccin mühüm ayini olan təvafın yeddi dəfə olması yeddi cərgə anadangəlmə tük cərgəsi ilə bağlıdır. Kəbə və insan üzü və 28/32 hərfə birlikdə İlahi teofaniyanı əks etdirir. Kəbə ətrafında yeddi dəfə həyata keçirilən təvaf 4 ünsürlə birlikdə 28 edir. Dörd ünsürdən torpaq hürufilikdə xüsusi qüdsiyyətə malikdir, çünki insanın alını və üzü Kəbə torpağından yaradılıb. Ümumiyyətlə, hürufi mətnlərində Kəbə məbədi ilə bağlı bir sıra deyimlərə, hədislərə xüsusi önəm verildiyini görürük. Bunlardan biri Al-i İmran surəsinin 172-ci ayəsindən qaynaqlanan, Allahla insan övladlarının ruhları arasındakı əzəli əhdnamənin Həcər əl-Əsvadın içərisində olması, digəri isə bu daşa insana xas üz cizgiləri aid edilməsidir. (Esterâbâdi, 2012, 57)

Fəzlullah Adəmin məhz üzünün və alınının Kəbə torpağından yaradıldığını bildiren hədisi dönə-dönə təkrarlayaraq bununla üzə bir daha ayrıca sakrallıq verir. Məhz bu səbəbdən, Kəbə insanların səcdəgahıdır. (Esterâbâdi, 2012, 37-38)

Allahın ipi – saç

Saçın həblü l-mətindir, surətin həqq,

Hidayət şəm'I, yüzdən indi ol Nur.

(Saçın möhkəm bir ipdir, surətin Həqqdir.

Üzün doğru yola apararı, işıq saçarı şamdır. Quran o üzdən nazil olmuşdur)

Nəsimi şeirində üzün ən geniş yayılmış metaforu Müqəddəs Quran və onun adlarıdır. Yuxarıdakı beytdə Quranın Nur adı anılır, üz Nur kimi işıq saçır, insanları hidayətə yönəldir. Quran Allahın ərşinin yanında qorunub saxlanan və bütün elmləri hifz edən Lövh-i məhfuz məqamında olan üzdən nazil olmuşdur. Buradaca artıq üzün dixotomu kimi işlənen, klassik şeirimizdə çeşidli mənələrə meydan açarı saç gündəmə gəlir.

Klassik şeirimizdə üz-saç dixotomları ətrafında rəngarəng mənələr yaranıb. Həqqi, İlahi Nuru, Vəhdəti, Müqəddəs yazını bildiren Üzün müqabilində Zülf bir qədər neqativ təmayüllü olub küfrü, hicabı, qaranlığı bildirir. (Lewisohn, 1995, 288; Əlibəyli, 2005, 387–415, 409). Amma bəzən də saç insanın Allaha qovuşması yolunda bir vasitəyə çevrilir. Bu səbəbdən, saç Nəsimi şeirində bəzən paradoksal mənələrlə üzə çıxır. Üz açıq, parlaqdırsa, saç üzü örtən hicab və qaranlıqdır. Üz iman, saç küfrdür. Üz tək olduğundan Vəhdətdirsə, saç çoxsaylı olmasından dolayı Allahın ad və atributlarının cəmi olan kəsrəti (çoxluğu) ifadə edir. İlahi Zata çatmağın, vəhdətə qovuşmağın yolu kəsrətin mərhələlərini adlamaqdan

keçir. Haqqa qovuşmaq, Vəhdətə çatmaq yolundakı çətinlikləri, kəsrəti bildiren, küfr mənasında işlənen saç (Lahici, 2008, cild 2, 220–3; Бертельс, 1965, 109–125, 1965 a 153; Göyüşov, 2001, 88–89.) yuxarıdakı beytdə Vəhdətə apararı bir vasitə mənasındadır.

Qeyd edək ki digər bədən üzvləri kimi saçın da metaforları onun rəng, say, forma kimi əlamətlərindən doğur. Çoxsaylı saç kəsrətdirsə, qara saç nurun üzünü örtən pərdədir, küfrdür. Sapa bənzərliyi isə saç mifik düşüncə ilə bağlı bir sıra mənələr verir. Quranın özündən qaynaqlanan metaforlar saçın klassik şeirimizdə nə qədər böyük önəm kəsb etməsindən xəbər verir: İlan, əhdaha (Q. 7: 104–22, Q. 20: 57–73, Q. 26: 37–51), tovuz quşu və sünbül (Adəmin hekayəti), sünbül, əbabil quşu (Fil surəsi), ip (həblü l-mətin (Q. 3:103) və ya quyuya düşən Yusifin ipi, zülmət (dirilik suyunun məkanı), gecə (Merac və Qədr gecələri (Q. 17:1; Q. 97:1), merac-nərdivan (Q. 17:1), zəncir, qandal (Harut-Marutun hekayəti, Q. 2:102), tük xəlbir (İynədən keçən dəvə obrazı, Q. 7:40), div (Süleyman taxtını tutmuş mifik obraz, Q. 38:34), nəfəs, rayihə (İsa nəfəsi Q. 3:49, Q. 5:110), Qələm (Q. 68:1, Q. 18:109, Q. 31:27), Nur (Q. 24:35) və s.

Bizim beytdə saç ip arxetipi ilə əlaqəli verilir. Dürr-i yetimdə həblü l-mətin İslam dını bildiren başqa bir ifadə - urvatü l-vusqa (məhkəm düyün) lə birgə anılır. “Urva qıldan hörlümü bir ipdir, həbl isə üz üzərindədir”-deyilir. (Esterâbâdi, 2012, 422) Bu beytdə və ümumiyyətlə Nəsiminin bir sıra poetik obrazlarında üç düşüncə layı müşahidə olunur. Lap alt layda mifik düşüncə dayanır. Bundan sonra Quranla bağlı mənə gəlir. Daha sonra isə sufi-hürufi düşüncəsini görürük. Bu sonuncu layın izahı əvvəlki iki laydan keçir. Xüsusilə Quran mənələri burada mühüm rol oynayır. Bu mənələr primitiv mifik düşüncəyə dərin mənə verir, digər tərəfdən isə anlaşılması çətin sufi təfəkkürünə aydınlıq gətirir. Məsələn beytdə anılan “məhkəm ip” geniş yayılmış ip arxetipi ilə bağlıdır. Onun Qurandakı ifadəsi Allahın ipidir. (Al İmran, 103). İpin saçın metaforu kimi işlənməsi zahiri bənzərliyə əsaslanır. Mifik düşüncədə Yerlə göyləri bilədirən bir ip barədə təsəvvürlər ip/saçə vəhdətə apararı vasitə mənasını verir. Bu məqamda biz başqa bir vasitə də görürük. İsa əl-Məsihin urucunun reallaşdığı çarxı və Həllac Mənsurun Haqqa qovuşduğu dar ağacını. Bu cür silsilə obrazlar hamısı saç ətrafında cərəyan edir.

Üz – Cənnət

Yanağın həzihi cənnət-i ədn,

Yüzündür kəşfi, sənşən cənnət-i hur.

(Sənin yanağın Ədn cənnətidir. Üzündə ilahi sirlər

açılıb. Sən bir cənnət hurisisən).

Üzlə bağlı bu beytlərdə onun cənnəti bildirməsini, batini mənalara açmasını görürük. Cənnət Allah Təalanın Mübarək üzünün seyr ediləcəyi yerdir. əl-Qiyamət surəsinin 22-23-ci ayəsində Allahı cənnətdə seyr edən möminlərin özlərinin də üzünün parıldayacağı deyilir: “Həmin gün üzlər parıldayacaq və öz Rəbbinə baxacaqlar.” Nəsimi şeirində cənnətlə bağlı motivlərin bəzən məhz İlahi Gözəli seyrə bağlı olduğunu görürük:

Hər bibəsər səni neçə yol bula görməyə,

Uçmaqda ru'yətə dəxi əhli-nəzər gərək. (Nəsimi, 1973, 434, qeyd)

“Uçmaqda rə'yətə dəxi əhli-nəzər gərək” (Cənnətdə Allahı görmək üçün nəzər əhli olmaq lazımdır) deyərəkən şair cənnətdə belə bu sürurun yalnız seçilmişlərə qismət olduğunu bildirir. Sanki sufilərin fani dünyada israrla təcrübədən keçirdiyi seyr cənnətə köçürülür. (Felek, 2019, 258) Qurani-Kərimin başqa bir ayəsində kafirlərin axirətdə Rəbblərini görə bilməyəcəkləri, “Ondan hicabla ayrılacaqlar”ı bildirilir (əl-Mutaffifin 15). Əbu Hureyrə, Ənəs ibn Malik, Bilal və başqa səhabələrə istinadən söylənilən səhih hədisdə deyilir ki, Möminlər axirətdə Rəbbini Onun öz mərhəmət və kəraməti ilə bizim üçün xəlf etdiyi cənnət bağları olan mənzillərdə görəcəklər.

Nəsiminin bu qəzəlində üzün cənnətə bənzədilməsi yanağın qırmızılığından doğur. Burada sətiraltı mənalara Qurandan qaynaqlanır. Yanağın klassik şeirimizdə geniş yayılmış metaforu İbrahim peyğəmbərin atıldığı atəşdir ki, o, Allaha təvəkkül etdiyindən orada cənnətə qovuşmuşdur. Yanaqla bağlı digər geniş yayılmış Quran obrazı Musa peyğəmbərə görsənən yanar ağacdır.

Beytdə adı çəkilən Ədn cənnəti Quranda altından bulaqlar axan bir cənnət kimi təsvir olunur. (ən-Nəhl, 31; əl-Kəhf, 31; Taha, 76) Görünür ki, bu ifadənin batınlıq mənası məhz Ədn cənnətin anılmasına səbəbdir. Çünki ilahi kəşf məhz batini mənalara açır. Digər tərəfdən, üz, yanaq açıq olduğundan sufizmədəki “kəşf” konsepsiyası ilə bağlıdır. Amma od kimi qırmızı üz Musa peyğəmbərin hekayətindəki kimi, niqab anlamını da ifadə edə bilər. Yəni od sanki ilahi seyrə imkanlı edən bir xüsusiyyət kəsb edir. Qeyd edək ki, Hürufilikdə od ünsürünə münasibət birmənalı olmayıb. Adəmə səcdə qılmayan İblisin oddan yaranması onun Cavidan-namədə mənfə yönümlü izahına gətirib çıxarır. (Mirkasimov, 2015: 185, 328)

Qeyd edək ki, Nəsimi poeziyası yalnız İslamla bağlı olmayıb, digər səmavi dinlərin düşüncə tərzinə

də yaxındır. Yenə Musa peyğəmbərə qayıdaq: Yəhidilikdə hicab anlamı güclüdür. Allah Təaalə Musa peyğəmbərə hicab, pərdə anlamına gələn yanar ağac arxasından təcəlli edir. Xristianlıqda vəziyyət daha çox kəşfə -- hicabın qaldırılmasına yaxındır. Yəhyanın İncilində İsa əl-Məsihin dilindən deyilir: Məni (oğul Allahı) görəni Ata (Allahı) görmüş olur. Siz necə mənə “Atanı göstər!”- deyərsiz? Məgər mənim Atada, Atanın da mənə olmasına inanmırsız?” (14:9-10) Gördüyümüz kimi, burada İsa əl-Məsih İlahi varlığın İnsan bədənində təcəssümünün real nümunəsi kimi çıxış edir.

Huri cənnətdə möminlərə vəd edilən gözəl qızlardır. “Cavidan-namə”-də hurilərlə bağlı Quran ayələrinə xüsusi rəmzi mənalara verilir. Əs-Saffat surəsində hurilər “qasirat əl-eyn” – “baxışlarını (ərlərindən başqa) heç kimə qaldırıb baxmayanlar” (37:48) adlanırlar. Fəzlullaha görə, burada hurilər 28 hərfi və nöqtəni təcəssüm etdirdiyindən yalnız və yalnız yaranmış olduqları ontoloji sözlə meyl edirlər. Hurilərin üzləri öz ilkin xislətini yalnız öz “ərlərinə”, yəni 28 hərfin mücəssəməsi olan Sözlə açılır. (Mirkasimov, 2015, 137) Qeyd edək ki, huri öz mahiyyəti ilə qadın başlanğıcını bildirsə də, Nəsimi şeirində Fəzlullahın da huriyə bənzədilməsini görürük. Buna səbəb yenə də hərf və rəqəm simvolikasıdır. Hurilər “umməhat” (ana, qadın) tipli varlıqlar olaraq, üzlərindəki anadangəlmə yeddi cərgə tükə 28 arxetipik hərf-sözlü bldirirlər. “Hurilərin gözəlliyi onların ilkin Sözlün təcəllisi olmasından, və sözdən (kun!) yaranmasından doğur.” (Mirkasimov, 2015, 138)

Məlumdur ki, seyr, kəşf kimi anlayışlar birbaşa gözün funksiyası ilə bağlıdır. Klassik poeziyada göz qəlbə yaxın bir mənə kəsb edir. Şair qeyri-ixtiyari qara gözlü huri obrazı ilə gözü səhnəyə gətirir və onun bu prosesdəki rolunu qeyd edir. Belə ki, qəzəldəki kəşf hicabın qaldırılması, aşiqin İlahi gözəlin camalını seyr etməsidir.

Qəzəlin sonrakı beytində cənnət motivi davam etdirilir.

Məstanə göz

Sənün məstanə eynin sağərindən

Rəvandır səlsəbil, uş məst-ü məxmur.

(Sənin sərxoş gözlərinin içdiyi badə Cənnətin Səlsəbil bulağı kimi axır, Bu necə bir məstlikdir!)

Gözün məst olması aşiqin yaşadığı ilahi ekstazdan doğur. O, sanki Səlsəbil kimi gur sulu eşq badəsini içib sərxoş olmuşdur. Bu parçada Səlsəbilin anılması təsadüfi deyil. Cənnət bulaqlarından birini bildiren

Səlsəbilin hərfi mənası “Yolu soruş” deməkdir. (Ağaverdiyev, 2020, 140) Yol, təriqət isə istə-istəməz müridin məqamlar və hallardan ibarət yolunu xatırladır. Həqiqətən də, Nəsimidə hər bir söz dərin sətiraltı mənə kəsb edir.

Əvvəlki beytdə qara gözlü hurilərin anılması ilə “göz” motivi meydana çıxdığından, şair bu motivi daha da inkişaf etdirir. Qeyd edək ki, gözün klassik şeiriizdəki çoxsaylı metaforik obrazları vardır. Gözün mürəkkəb quruluşu, dinamikliyi, açılıb yumulması, göz yaşları ilə bağlılığı, göz sürməsi, gözün şəffaf cisim kimi ətrafı əks etdirməsi, bəd nəzərə inam, gözün qəlbin aynası sayılması, gözün həsrətlə əlaqələndirilməsi daim şairlərin poetik təxəyyülünü qanadlandırır. Bu obrazların da əsas qaynağı, əlbəttə ki, Quran-i kərimdir. İlk öncə Allah Təalanın Basir, Batin, Zahir kimi gözəl adları göz motivlərinə rəvac verir. Quranda görmə prosesi ilə bağlı bir sıra ayələr vardır ki, hər biri klassik şeirimizdə dərin batini mənalarla çıxış edir: Nuh tufanı (Q. 11:40-44), Musa əsasının dəryanı iki yerə bölməsi, Musa əsası ilə bulaqların fəvvarə vurması (Q. 26:63; 20:77) Məcmə əl-bəhreyn anlamı (Q. 18:60), Gözlərin sehrkarlıq funksiyası – sehr-I Samiri (Q. 20:85), Harut-Marut və Babil quyusu (Q. 2:102), Zəməm, Səlsəbil, Kövsər kimi müqəddəs bulaqlar və s. Ayrıca olaraq, Yusifin köynəyinin kor gözlərə şəfa verməsi (12-96) də bu mənaları artırır. Qurani-Kərimin bir sıra ayələrində Allahın hər şeyi gördən olduğu söylənilir. (Al İmran, 15; əl-İsra,1; Taha, 46; əl-Şuara, 218-220; əl-Tur, 48; əl-Hadid,4.) Ortodoks İslama görə, Allah hər bir zaman insandır və onun işlərindən xəbərdardır. (əl-Hadid, 4). Səhih hədisdə deyilir. “Allaha elə ibadət et ki. Sanki onu görürsən. Sən onu görməsən də o səni görür.” Allahın insanı görməsi, onun lütfkar baxışı və təcəllisi sufi ədəbiyyatında dərin mənalar kəsb edib varlığın xəlp olunması və mahiyyəti ilə əlaqələndirilmişdir.

Məsiha nəfəsi

Məsiha nəfxədir şirin dəhanın

Ki, səhhət bulur ondan sorsa rəncur.

(Sənin şirin ağzın İsa əl-Məsihin nəfəsi kimi xəstələrə şəfa verir)

Bundan əvvəlki beytdə hurilərin anılması və onların “umməhat” adlanan yeddi cərgə anadangəlmə tükü təmsil etməsi Ana, Qadın başlanğıcına bir daha qayıtmağı şərtləndirir və növbəti beytdə, gördüyümüz kimi, İsa əl-Məsih, onun həyat bəxş edən nəfəsi tərənnüm edilir. Hürufilikdə İsanın xüsusi məqamı var. Məhəmməd peyğəmbər kimi İsa da “ümmi” (“umm” ərəb dilində ananı bildirir.) adlanır və bu söz başlanğıcını anadan götürən, qadın elementinə bağlı bir mənə kəsb edir. İsanın ümmiliyi onun bioloji

atası olmadan bakırə Məryəmin bətnində bir söz olaraq xəlp edilməsidir. Müqəddəs Söz – Quran da ümmi peyğəmbərə - Məhəmmədə nazil edilmişdir. (Mirkasimov, 2014)

İsa əl-Məsih Nəsimi lirikasının əsas obrazlarından olub müqəddəs sözü, tanrı kəlamını təcəssüm etdirir. Onun ölü canlara həyat verməsi, körpə ikən beşikdə danışması, çarmıxa cəkməsi və göylərə qaldırılması, eləcə də İsanın zühur edəcəyi ilə bağlı rəvayətlər Nəsimi şeirində əks-sədasız ötüşə bilməzdi. (Qasımova, 2005, 106) İsanın qissəsi ilə bağlı ən çox təsvir edilən üz cizgisi ağz –dəhandır. Çünki nitq və həyatverən nəfəs bu üzvlə bağlıdır:

Nitqindən oldum çün diri, eynə l-yəqin oldu bu kim,

Lələndürür ol İsa kim, ağzın açar, can axıdır.

Və yaxud.

Saçın zülmatı içində dəhanın ab-i heyvandır

Ki, Xızr İlyas ilə İsa ləbin abində əhyadır

İsanın hürufilikdə xüsusi məqamı həm onun Allahın sözü olması, həm də rəmzlərlə danışması, təvilə yol açması ilə bağlıdır. (Usluer, 2014, 357-363). Bütün bunlara görə İsanın qissəsi Klassik şeirimizdə, ayrıca olaraq Nəsimi şeirində əsas mənə və obraz qaynaqlarından biridir. (Qasımova)

İsanın ölü canlara həyat verməsi Gözəlin dəhanını xatırladır: Dəhan klassik poeziyamızda çoxsaylı mənalar doğuran üz cizgisidir. Dəhanın nəfəs və ağzı suyu kimi əlavə elementləri ilahi ruh, İsa nəfəsi, dirilik suyu və s. kimi motivlərə yol açır. Digər tərəfdən dodaqların qırmızılığı, dəhanda 28, sonra 32 dişin yerləşməsi müvafiq surətdə 28 və 32 hərfə önəm verən hürufi simvolikasını zənginləşdirir. Dəhanın ən mühüm funksiyası isə, Füzulinin təbirincə desək, yoxdan söz yaratmasıdır. Nəsiminin təqdimində Gözəlin nəfəsi İsa əl-Məsihin həyat verən nəfəsi kimidir. Həyat vermə, əbədi həyat isə dirilik suyu ilə bağlıdır; ağzı suyu bu mənada tez-tez vəsf edilir.

Növbəti beytlər yenidən saç ətrafında cərəyan edir.

Süleyman və qarışqa

Qaşınla kirpigin, mişkin saçınla

Vücududur Süleyman, eynidir mur.

Dini rəvayətdə Süleymanın üzüyünü oğurlayan div onun taxtına əyləşir. Klassik poeziyada saçın bir obrazı da həmin divi bildirməsidir. Küfr imanının üzünü örtüyü kimi, div də Süleyman taxtını tutur, buradan da saçın üzə düşməsi ilə bağlı bir bənzətmə

yanarır. Nəsiminin bu beytində isə yeddi cərgə anadangəlmə tüklə insan özü Süleyman kimi təxtə çıxır. Süleymanla bağlı Quran qissəsində qarışqa da anılır (Nəml surəsi). Gözün qarışqaya bənzədilməsi onun qaralığı ilə bağlı ola bildiyi kimi ərəb dilindəki “eyn” sözünün çoxmənalılığından da doğa bilər. “Eyn” həm də insanın özünü, bir şeyin mahiyyətini ifadə edir. Klassik şeirimizdə aşıq bəzən qarışqaya bənzədilir. Qazi Bürhanəddin şeirində Həqir qarışqa (mur-i mühəqqər) aşıqın obrazıdır. Məhz bu səbəbdən, yəni “eyn” deyərək insanın, aşıqın özü nəzərdə tutulduğundan, şair burada “göz”, “çeşm” sözlərini işlətmir və gözün ərəb variantına müraciət edir.

Qeyd edək ki, Süleyman hürufilikdə xüsusi məqamı olan peyğəmbərlərdəndir. Hürufiliyin əsas qayəsi təvil – ilkin biliklərə, əvvələ qayıtmaqdır. Təvilədək olan yolda bəzi peyğəmbərlərin xüsusi rolu vardır. Birincisi, Yusif peyğəmbərdir ki, ona yuxu yozmaq biliyi verilmişdir. Fəzlullah Astarabadi də belə bir qabiliyyəti ilə seçilib. İkincisi, Musa peyğəmbərdir. Onun kəsir-i əlvah etməsi, yəni Tövrat lövhələrini yerə çirpik parçalanması elmlərin yayılmasını, differensiasiyasını bildirir. Süleymanın isə İsm-i Əzəmı bilməsi onun ontoloji dili, insan varlığında təzahür edən 28/32 iki sözün məğzini anlaması deməkdir. (Mirkasimov, 267-271) Bu, onun quş dilini bilməsi ilə ifadə olunur və bu bilik ona qarışqanın dediklərini anlamağa imkan verir.

Ümumiyyətlə Nəsimi şeirində Süleymanın qissəsi mühüm yer tutur. Bundan əvvəl qeyd etdiyimiz kimi, (Qasimova, 2005, 103) Nəsimini Süleymanın qissəsində ən çox maraqlandıran onun quş dilini bilməsi olmuşdur, çünki digər mistik cərəyanlar kimi hürufilər də rəmzlərlə, “quş dilində” danışır, mənə altında mənə gizlədirdilər:

Heç kimsə Nəsimi sözünü kəşf edə bilməz,
Bu, quş dilidir, bunu Süleyman bilir ancaq.

Və yaxud,

Ey bad-i səba var xəbəri yarə ilət kim,
Hüd-hüd dilidir, bunu Süleyman dəxi bilməz.

Zülf-dar ağacı

Ənə l-Həqq dedi, zülfün tarlığından,
Çıxardı gögə fəryadını Mənsur.

(Mənsur sənin gur zülfündən asılıb “Ənə l-Həqq” dedi, onun fəryadı göyə qalxdı)

“Tarlıq” sözü iki mənada başa düşülə bilər: “darlıq, gur” və fars dilindəki “tar” – tük sözündən doğan tüklü yer kimi. Həllac Mənsur olan yerdə saçın ənənəvi obrazı – dar ağacı yada düşür. L. Massinyon “İmad Nəsimi və yançıar şairlər” bəhsində yazır ki, Həllac Mənsurun təsiri ilə Fəzullaha və davamçıları nəinki əzabkeş kimi ölməyi arzu etməş, hətta bu cür əzabkeşliyə can atmaşlar. Hürufi-bəktəşi poeziyasında, ayrıca olaraq Nəsimi şeirində dar-i Mənsur (Mənsurun dar ağacı) simvolik mənə kəsb edib, arifin mistik ölüm – fəna halı yaşamasını bildirirdi. (Massinyon, 1982, 249-254). Bizim yuxarıdakı beytdə də məhz bu müşahidə olunur. Oxşar motivlər Nəsimi şeirində geniş yer tutur:

Daim ənəlhəq söylərəm, həqdən çü Mənsur olmuşam,

Kimdir mənə bər-dar edən, bu şəhrə məşhur olmuşam.

Qıbləsiyəm sadıqlərin, mə’suquyam aşıqlərin,
Məqsuduyam layiqlərin, çün beyti-mə’mur olmuşam.

Batin-zahir

Sifatın batini çün oldu rövşən

Ki, aləm varına olmadı məğrur.

(Üzün iç dünyasına elə bir işıq saçdı ki, dünyanın varı ilə qürrələnmək unuduldu.)

Nəsimi yenidən batin-zahir məsələsinə qayıdır: İlk öncə qeyd edək ki zahir-batin məsələsi hürufilikdə mühüm yer tutur. Şahzad Bəşir bu barədə yazır: “Hürufilər düşündülər ki, dünyanın batini və zahiri tərəfləri arasında bizə məlum reallıqları düzgün izah etməklə bir körpü yaratmaq mümkündür; bu əslində iki dünya üzərindəki pərdənin qaldırılmasıdır ki, bəşəriyyətin xilasını bundan keçir. Hürufilik sisteminin nəzəri yönəmində batinilik zahiriliyi üstələsə də, praktik yönəmdə hürufilərin ən böyük xidməti müşahidə edilən adi reallıqların arxasındakı gizli sirləri açmaq olmuşdur. Məhz bu səbəbdən, hürufilər İlahi yaradılış aktının ən gözəl forması olan insan bədənində, insana xas olan dil aspektinə və hərflərə öz mülahizə və araşdırmalarında xüsusi önəm verirdilər.” (Bashir, 2007, 279)

Yuxarıdakı beytdə Gözəlin üzünü görəndə aşıq batini bir nurlanma – kəşf halı yaşayır. Fəna halında şair dünya malı ilə maraqlanmır. Bu cür bir halda, yəni gözəlin üzünün seyrindən doğan ilahi nurlanmada qürurə yer qalmır. Qürur, təkəbbür növbəti beytdə İblisin anılmasına yol açır.

Təkəbbürlü İblis

Sən əhsən-ü surətə inkar edənlər,
Əzazildir ki, düşdü tanrıdan dur.

(Sənin ən gözəl şəkildə yaranmış surətini inkar edənlər Əzazil kimi Tanrıdan uzaq düşür.)

Qeyd edək ki, Əzazil İblisin hələ cənnətdən qovulmazdan əvvəlki adıdır. Təkəbbür göstərən Adəmə səcdə qılmayan İblis hürufilikdə pislənir. Nəsimi şeirinə güclü təsiri olan Həllac düşüncəsində İblis reabilitasiya olunur; Onun Adəmə səcdə qılmaması Tək Allaha olan eşqindən, Ondən başqa heç kəsə səcdə qılmamasından doğur. Amma Hürufilikdə İblis bəraət qazanmır, çünki o, Adəmin üzündə ilahi təcəllini görüb ona səcdə etməli idi.

Hürufilərə görə, Adəmin üzü Allaha bənzər yaradılıb. Üz və alın xələq olunarkən Kəbə torpağından istifadə edilib. Digər tərəfdən üzdə 28\32 hərfin əks olunması onu ilahi kələmin məzhəri edir. Məhz bu qüdsiyyətə görə Allah Təala mələklərə Adəmə səcdə qılmağı əmr edir, amma İblis bu əmrə qarşı çıxır. Hürufilikdən öncəki mistik düşüncədə İblis Tək Allahı sevdiyindən, başqa birisinə səcdə qılmaq istəmir. Bu səbəbdən, Həllac Mənsur İblisə haqq qazandırır. (Ernst, 1985, 78) Hürufilikdə bu məsələyə fərqli yanaşma var. İblis Adəmə cahilliyi ucbatından səcdə qılmır. Çünki o, Adəmin Allah Təalanın məzhəri olmasından xəbərsizdir. İblis bilmir ki, Rəhmanın üzü insanın üzündə əks olunub. O, Adəmin Kəbə torpağından yarandığını bilmədiyindən, cahilliyindən ona səcdə qılmaqdan imtina edir. (Esterâbâdî, 2012, 37-38) “Ərş-namə” tərcüməsində deyilir:

Görmədi otuz iki xəttin Haqqın,
Səcdəsin qılmadı zat-i mutlaqın.
Bilmədi sirrini ol xəttin yaqın,

Çəkdi başın səcdədən div-i ləin. (Amiloğlu, 2014, 75-76)

Bu motiv Xətai şeirində də inkişaf etdirilir:
Həqə məzhərdürür Adəm, sücud et, uyma
İblisə ki,
Adəm donuna girmiş Xuda gəldi, Xuda gəldi.

İlahi nurlanma

Nəsimiyə təcəlli qıldı eşqün,
Gözünə nur, könlün etdi məsrur.

Bu sonuncu beyt artıq Nəsiminin fəna yaşantısını təsvir edir. Sanki şair addım-addım bu məqama yaxınlaşır. Onu bu məqama çatdıran eşqdır. Fəna

halında Allahın təcəllisi ilə şairin gözləri nurlanır, qəlbində bir sürur, bir xoşbəxtlik yaşanır. İlahi təcəllinin əlaməti nurlanmadır. Gözün bir nur görməsi ilə aşiq hədsiz bir sürur duyur.

Şair burada mərifət əhlinin Allahı görə bilməsini iddia edir. Onun poeziyasında həqiqi aşıqlar əhl-i nəzərdir. Təsadüfi deyil ki, Nəsimi bir sıra şeirlərində özünü nəzər-bazi adlandırır. Müridin Allaha qovuşması, Tanrını insan simasında seyr etməsi uzun bir yol – çətinliklərlə dolu məqamlardan adlama, haldan-hala düşmə tələb edir. (Qushayri, 2007, 89) Bu, şahid-bazi təcrübəsidir ki, İnsanı Allahın məzhəri olan başqa bir insanda Haqqın təcəllisini görməyə çağırır. Arif bu yolda irəlilədikcə pərdələr aradan qalxır, niqablar qaldırılır və nəhayət onun batini gözü, bəsirəti açılır. (Corbin, 1978, 54-55, 109)

NƏTİCƏ ƏVƏZİ: DAXİLİ NURLANMAT VƏ FİKİR ARDICIĞI

Bu qəzəldə işlənən söz və ifadələrin bir çoxu şairin daxili bir nurlanma halını əks etdirdiyindən xəbər verir: Surətin haqq; üzün ərz edər nur; üzündür kəşf-i müşkil; məst-ü məxmur; Ənə l-Həqq; Sifatın batini eylədi rövşən; təcəlli qıldı və s. kimi söz və ifadələr İlahi manifestasiyanı tərənnüm edir.

Bədəhətən söylənilən bu şeir nümunəsində təhtəşüür mənə ardınca mənə çəkir. Qeyd edək ki, klassik şərq poeziyasında hər bir beytin ayrı-ayrılıqda bitmiş bir fikri ifadə etməsi sənətkar qarşısında qoyulan əsas tələblərdəndir. Nəsimi şeirində də bu müşahidə olunur. Bununla belə, yuxarıdakı qəzəldən də gördüyümüz kimi, sanki bütün beytlər görünməz iplərlə bir-birinə bağlanıb. Bu bağlılıq ekstaz halında, bədəhətən deyilən şeirlərin təhtəşüurla bağlılığından doğur. Burada söz sözü, fikir fikri çəkib dərin bir harmoniya yaradır.

Birinci beyt üzü vəsf edir və onu aşılannmış dəriyə, yəni Qurani-kərimə bənzədir. Quran olan yerdə hz. Məhəmmədin dini meydana çıxır və bu dinin əsas sütunlarından olan həcc ziyarəti yada salınır ki, növbəti beytdəki təvaf onun əsas aynidir. Təvafın icra olunduğu yer isə Beyt əl-ətiq – Kəbədir. Kəbə İslam dini ilə sıx bağlıdır. Burada Rəsulullahın dövründə Kəbənin təmirinə işarə olunur. Növbəti beytdəki həblü l-mətin də İslamı bildirir. Hərfi mənəsi “məhkəm ip” olan həblü l-mətin üzün vəsfindən saçın vəsfinə keçməyə əsas yaradır, çünki saç ipə, sapa, yeri gələndə dar ağacına, çarmıxa, zəncirə və s. bənzədilir. Saçın müqabilində üz Haqqın təcəllisidir ki, nurla, şamla ifadə olunur. Nur, işıq atəşə çox yaxın anlamlardır ki, o da Gözəlin yanağıdır. Yanaqda təcəllə edən atəş Quran qissəsində İbrahim peyğəmbər üçün bir

cənnətə döndüyündən, yanaq da Cənnəti Ədn kimi anılır. Cənnətin anılması sonrakı beytlərdə huriləri və Səlsəbili yada salır. Qara gözlü huri Quranda “huru l-eyn” adlandıqından göz motivinə keçməyə əsas yaranır. Şeir boyu özünü göstərən kəşf, yəni hicabın qaldırılması və Mütləq varlığın seyri aşıqda məstlik yaradır. Buna görə də, məstliyin ifadəsi kimi sərxoş gözlər, gözlərin ardınca Səlsəbil kimi rəvan axan şərab yada düşür.

Bundan sonra nəfexey-I İsa – İsa əl-Məsihin nəfəsi yad edilərkən, sanki əvvəlki beytlə əlaqə pozulur. Amma dəhan həm də ağız suyu ilə əlaqəli olduğundan və İsa əl-Məsihin adı kəşf, açıq üzlə bağlı assosiasiyası əvvəlki beytlərlə bağlıdır. Yenidən saç gündəmə gəlir və bu dəfə Süleymanla əlaqəli xatırlanır. Çünki klassik şeirimizdə Süleyman təxtini tutmuş div saçın ənənəvi metaforlarındadır. İnsanın Quran-I Kərimin, 28 mükəddəs hərfin məzhəri olmasını bildiren Yeddi cərgə anadangilmə tük olan yerdə Süleyman təxtini div tuta bilməz. İnsan özünün bu rəmzi yeddisi ilə Süleyman özüdür. Burada gözün qarışqaya bənzərliyi də maraq doğurur. Rəng amili ilə yanaşı gözü bildiren “eyn” sözünün həm də zəti, mahiyyəti, kimliyi bildirməsi də məlumdur. Klassik şeirimizdə aşıqın özünü həqir qarışqaya (mur-i mühəqqər) bənzətməsinə rast gəlinir. Şair yenidən zülf motivinə qayıdır. Zülfün geniş yayılmış metaforu olan dar ağacı başqa bir qəhrəmanı Həllac Mənsuru meydana gətirir. Mənsurun fəryadının göyə qalxması isə adı göylərlə əlaqəli İsa əl-Məsihi bir daha yada salır. Bundan əvvəl aşıq özünü həqir qarışqaya bənzətdiyindən növbəti beytdə Nəsiminin məğrurluqdan uzaq olmasını ifadə etməsi məntiqə uyğundur. Digər tərəfdən, Həllac Mənsurun İblisi reabilitasiya etməsi, Adəmə səcdə qılmayan İblisə haqq qazandırması İblis-Əzazil obrazının sonrakı beytdə yer almasına səbəb olur. Sonda şair yenidən ilahi təcəlli, kəşf, ilahi nurlanma motivini təkrarlayır.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

AĞAVERDİYEV M. (2020) “Quranda işlədilmiş Antroponim və Toponim olmayan qeyri-ərəb mənşəli xüsusi isimlər”. *Bakı Universitetinin xəbərləri, Humanitar elmlər*. Bakı, say 2, 138-144.

AI-QUSHAYRİ (2007) *Epistle on Sufism*, Abu-l Qasim al-Qusayri, *al-Risala al-Qushayriyya fi ilm at-Tasawwuf*, trans. Alexander D. Knysh (Garnet: The Center for Muslim Contribution to Civilization).

AMİLOĞLU (2014) *Arş-name tercümesi, Hürufi şiirleri*. İstanbul, Türkiyə yazma eserler kurumu başkanlığı. Hazırlayan Fatih Usluer.

AYAN H. (1990) ‘Önsöz’. *Nesimî Divanı*. Ankara. Akçağ yayımları.

BASHIR Sh. (2007) “Alphabetical Body: Hurufi Reflections on Language, Script, and the Human Form.” *Religious Texts in Iranian Languages*. ed. by Vahman and Claus Pedersen. Kobenhavn, 2007.

BASHİR Sh. (2011) *Sufi Bodies, Religion and Society in Medieval Islam*. New York: Columbia University Press.

BRAGİNSKY V. “Universe-Man-Text; The Sufi Concept of Literature,” *Bijdragen tot de Taal-, Land-en Volkenkunde* (Leiden: 1993).

BROWNE E. (1988) “Some Notes on the Literature and Doctrines of the Hurufi Sect,” *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* (1898), pp. 61-94;

CORBİN. H. (1978) *The Man of Light in Iranian Sufism*. Shambhala. Boulder & London.

DENNY F.M. (2015) “Face”, *Encyclopaedia of the Qur'an*, Brill online, (02.27.2015)

ELIAS J. (2015) “Face of God”. *Encyclopaedia of the Qur'an*, General Editor: Jane Dammen McAuliffe. Georgetown University, Washington DC, Brill online. (02.27.15).

ƏLİBƏYLİ Ş. (2005) ‘Bədən Mülkü: Füzulinin farsca divanında bədən üzvlərinin adları’. Şərq filologiyası məsələləri. Bakı, Nurlan, 387–415.

ERNST C. (1985) *Words of Ecstasy in Sufism*. Albany, State University of New York Press.

ESTERƏBƏDİ F. (2012) *Cāvidān-Nāme, (Durr-I Yetim isimli tercümesi)*, hazırlayanı Fatih Usluer, Kabalci Yayıncılıq, Shark Klassikleri Dizisi.

GASIMOVA A. (2015) “Red Terror against Islamic Manuscripts: The Case of the Manuscript Collection of Salman Mumtaz”, *Journal of Islamic Manuscripts*, Brill, Leiden, #6/ 2015, pp. 17-46.

GIBB E. J. W. (1904) *A History of Ottoman Poetry*, ed. by Edward G. Browne. London. Luzac. vol. 1

GÖLPINARLI A. (1973) *Hurufi metnleri kataloqu*. Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

GÖYÜŞOV N. (2001) *Təsəvvüf anamları və dərvişlik rəmzləri*. Bakı, Tural.

- FELEK Ö. (2019) The Human Body as a Mirror in Ottoman Literature. *Mukaddime*, 10(1), 249-284.
- HALEEM M.A. (1990) "The Face, Divine and Human, in the Qur'an". *Islamic Quarterly*, 34/3, 164-178.
- KNYSH A.D. (2014) "Sūfism and the Quran." Encyclopaedia of the Quran. General Editor: Jane Dammen McAuliffe, Georgetown University, Washington DC. Brill Online, 2014.
- LAHİCİ Ş. M. (2008) *Şərhi-Gülşəni-Raz*. Ön söz və farscadan tərcümə, izahlar və şərhlər Nəsim Göyüşov. Cild 2. Bakı, Adiloğlu nəşriyyatı.
- LEWISOHN L. (1995) *Beyond Faith and Infidelity. The Sufi Poetry and Teaching of Mahmud Shabistari*. Richmond, Curzon Press.
- MASSIGNON L. (1982) "Imad Nesimi and the Poets of the Janissaries" . *The Passion of al-Hallaj: Mystic and Martyr of Islam. The Survival of al-Hallaj*. Bollingen series XCVIII. Princeton University Press, vol 2). 249-254.
- MİR-KASİMOV O. (2014) "Ummis Versus Imams in the Hürüfî Prophetology: An Attempt at a Sunnî/Shî'î Synthesis?". ed. Orkhan Mir-kasimov, *Unity in Diversity: Mysticism, Messianism, and the Construction of Religious Authority in Islam*, Leiden: Brill, 221-247
- Mir-Kasimov O. (2015) *Words of Power. Hürüfî Teachings between Shi'ism and Sufism in Medieval Islam. The original Doctrine of Faḍl Allāh Astarābādī* (London-New York: L.B.Tauris Publishers.
- NASR S. H. (1996) "The Wisdom of Body" ed. Seyyed Hossein Nasr, *Religion and the Order of Nature: The 1994 Cadbury Lectures at the University of Birmingham*. Oxford: Oxford University Press.
- NƏSİMİ. (1973) *Əsərləri*. Tərtib C. Qəhrəmanov, red. Həmid Araslı. Bakı, Elm. Cild 1-3
- NƏSİMİ. (1987) *Iraq divanı*. Q. Paşayevin redaktəsi ilə. Bakı, Yazıcı.
- QASIMOVA A. (1994) *Məhəmməd peyğəmbərin meracı*. Bakı, Yazıcı.
- QASIMOVA A. (2005) *Quran qissələri XIV-XVI əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatının ideya-bədii qaynaqlarından biri kimi*. Bakı, Nurlan.
- QASIMOVA A. (2019) "Hürüfilərə qarşı iki inkvizisiya məhkəməsi". *Bir Əsrlik Nəsimi araşdırmaları toplusu*. Bakı, Elm və Təhsil.148-180.
- QASIMOVA A. (2019) "Şahid-bazi ənənəsi və onun Nəsimi şeirində əksi". *Bir Əsrlik Nəsimi araşdırmaları toplusu*. Bakı, Elm və Təhsil. 180-196.
- USLUER F. (2014) *Hurufilik, İlk Elden Kaynaklara Doğuşundan İtibaren*. İstanbul, Kabcacı.
- БЕРТЕЛЬС Е. Э. (1965) «Заметки по поэтической терминологии персидских суфиев». *Избранные сочинения: Суфизм и суфийская литература*. Москва, Наука, cild 3, 109-125.
- БЕРТЕЛЬС Е. Э. (1965 а) 'Словарь суфийских терминов Мир'ат-и 'ушшак' in his *Избранные сочинения: Суфизм и суфийская литература* (5 vols. Москва: Наука, 1965), vol. 1, pp. 126–187.

Deyimlerde kandırmak kavramı

The concept of deception in idioms

Gamze Kargı İnce

Öğr. Gör. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Türkiye,
e-mail: gamzekar13@hotmail.com

Özet

Türkçe, anlatımı güç durum ve olayları somutlaştırmalardan yararlanarak ayrıntılı ve kolay anlaşılır bir biçimde ifade eder. Soyut kavramların kolay algılanması amacıyla yapılan somutlaştırmalar, deyimlerde yaygın olarak karşımıza çıkar.

Deyim, gerçek anlamından sıyrılmış en az iki sözcükten oluşan, herhangi bir durumu ya da kavramı daha kolay, incelikli, etkili ve güçlü bir biçimde anlatma gereksiniminden doğan kalıplaşmış söz grubudur.

Ömer Asım Aksoy'un Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü II- Deyimler Sözlüğü adlı eserinden kandırmak kavramını somutlaştıran deyimler taranmış ve karşılıkları da bu eserden alınmıştır.

Kandırmak fiilinin inandırmak, ikna etmek ve aldatmak anlamlarından hareketle deyimlerde kandırmak kavramının nasıl somutlaştırıldığı ve bu kavramın anlambirincik demeti (sememe) belirlenmeye çalışılmıştır.

Deyimler daha çok eserlerden tespit edilmiş ve biçimsel olarak incelenmiştir. Ancak deyimler üzerine yapılan semantik çalışmalar sınırlıdır. Bu tip çalışmaların, deyimlerin öğretilmesi ve doğru kullanılması konusunda katkı sunacağı düşüncesindeyiz.

Anahtar kelimeler: ad aktarması, deyim, deyim aktarması, kandırmak, somutlaştırma.

Citation/Atıf: KARGI İNCE, G. (2021). Deyimlerde kandırmak kavramı. *Homeros*. 4(3), 137-149, DOI: <https://doi.org/10.33390/homeros.4.3.02>

Corresponding Author/ Sorumlu Yazar:
Gamze Kargı İnce
E-mail: gamzekar13@hotmail.com

Bu derginin içeriği Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Abstract

Modern Turkish explains situations and events that are difficult to explain using concretisation. concretisations made for easy perception of abstract concepts is used to widely in idioms

İdiom is a formulaic word groups consisting of at least two words stripped of their denotative meaning, any situation or concept easier, arising out of the need to express delicately, effectively and strongly.

The idioms that concretisation the concept of deceiving were scanned from Ömer Asım Aksoy's work entitled Proverbs and Idioms Dictionary II- Idioms Dictionary and the meanings of the idioms were also taken from this work.

Based on the meaning of the verb to convince, to persuade and to deceive, how the concept of deceiving is concreting in idioms and sememe of this concept has been tried to be determined.

İdioms had been more detected and they are studied in terms of syntax and form. However, semantic studies on idioms are limited. We think that such studies will contribute to the teaching and correct use of idioms.

Keywords: metonymy, idiom, metaphor, deceive, consideration

1. GİRİŞ

Dil, konuşulduğu toplumun kültürünün, dünyaya bakışının ve başka toplumlarla olan ilişkilerinin yaratıcısıdır. Her dil dünyayı kendine özgü bir biçimde anlar ve anlatır. Bunun için de söz varlığının anlam açısından incelenmesi gerekir. Benzetmeler, aktarmalar, deyimler ve atasözleri incelenerek o dili konuşan ulusun çeşitli nitelikleri belirlenebilir. (Aksan 1987: 14-15) “Çünkü bu unsurlar o dili kullanan insanların maddi ve manevi kültürlerinin, yaşam biçimlerinin yaratıcısı olan unsurlardır.” (Şahin 2004: 1)

Bir dilin anlam yapısı kavramlarının incelenmesi ile ortaya çıkarılabilir. (Aksan 1987: 41) Kavramlar insanın çevresindeki nesnelere, olay ve durumlara ait, kişisel gözlem ve deneyimlere dayanan tasarımların zihinde yer eden ve soyutlama (abstraction) ile dile dönüşen yönüdür, göstergelerin gösterilen yanısıdır. Bir dilin söz varlığı temel alınırsa bir sözlükte madde başı olan sözcüklere kavram denilir. (Aksan 1998: 41) Kavramlar tek bir sözcük ile anlatılabildikleri gibi deyimlerle de ifade edilebilirler.

İkiden fazla sözcükten oluşan deyimler, anlam bilimi bakımından kendisini oluşturan sözcüklerin anlamlarından bağımsız bir biçimde tek bir sözcük gibi davranan kalıp söz öbekleridir. Türkçede yaygın biçimde kullanılan deyimler, anlatılması zor durumları ve kavramları aktarma yoluyla daha kolay, etkili, incelikli ve canlı bir biçimde somutlaştırır.

Aktarma, anlatılmak istenen bir kavramın bir yönü-

le benzediği ya da ilişkili olduğu bir başka kavramla anlatılmasıdır. Dilde güçlü, etkileyici ve sanatsal bir anlatıma olanak sağlayan aktarmalar, temelde ad ve deyim aktarması olarak iki biçimde yapılır.

Deyim Aktarması (Benzetme ilgisi, İğretileme, Metaphor): Aktarmaların yaygın kullanılan türüdür. Deyim aktarmalarında anlatılmak istenilen kavram, benzetilen kavramın gösterenine aktarılarak somutlaştırılır. Dönüşü olmayan yola girmek. Asla bırakılmayacak, vazgeçilmeyecek bir durumda olmak anlamında kullanılan deyimde bir kimsenin vazgeçmeyeceği bir durumda olması ile geri dönülmeyecek bir yola girmek arasında bir benzetme ilgisi kurularak somutlaştırma yapılmıştır.

Ad Aktarması (Mecaz-ı mürsel, Metonymy): Ad aktarmalarında anlatılmak istenilen kavramın, kendisi kullanılmadan, ilgili, bağlantılı olduğu başka bir kavramla, başka bir göstergeyle ifade edilmesidir. Yüz çevirmek. Gösterdiği ilgiyi kesmek anlamındadır. Kıymet verilen varlıklar yakında, göz önünde tutulurken istenmeyen, sevilmeyen varlıklar ise uzak tutulur. Bu deyimde yüzün başka yöne çevrilmesi ile “ilgisiz olma, değer vermeme” arasında ilgi kurulmuştur.

Deyim aktarması bir benzerliğe, ad aktarması ise bir ilgiye ve ilişkiye dayanılarak yapılan aktarmalardır. (Aksan 1990:190) Deyim anlam daha çok bu iki yolla oluşur. Ancak dilimizde deyimler, telmih (Alüzyon) ile de oluşturulabilir.

Telmih (Alüzyon): Telmih ile oluşturulan deyimlerde

kavram anlatılırken geçmişte yaşanmış bir olay ya da duruma gönderimde bulunulur. Deyim anlamın anlaşılması gönderimde bulunulan olay ya da durumun bilinmesine bağlıdır. Leyla Subaşı (1988) bu tip deyimleri “deyimleşme Olgusunda Alüzyon” başlığı altında incelemektedir. Subaşı Alüzyon yapılarında doğrudan deyim aktarması, ad aktarması ya da etkisi bulunmadığını belirtir. Gemileri yakmak deyimini, bir işe başlayıp bir yola koyulup işten vazgeçmeyeceğini, hiçbir biçimde olası olmadığını anlatır. Bu deyimde Roma imparatoru Sezar’a atfedilen bir hikâye ile benzerlik ilişkisi kurularak somutlaşma gerçekleştirilmiştir.

Kandırmak fiiline Türkçe Sözlük’te “1. Kanmasını sağlamak, inandırmak, ikna etmek 2. Aldatmak. 3. İçme, yeme isteğini karşılamak.” anlamları verilmiştir. Fiilin ilk iki anlamından hareketle kandırmak kavramını ve anlambirimciklerini somutlaştıran deyimler, Ömer Asım Aksoy’un Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü II- Deyimler Sözlüğü adlı eserinden taranmıştır. Taranan deyimlerin karşılıkları verilirken de bu eserden yararlanılmıştır. Ancak taramamız sırasında deyim olmadığını düşündüğümüz yapılar dikkate alınmamıştır. Ayrıca bu anlambirimciklerin deyimlerde hangi somut kavram ve durumlarla somutlaştırıldığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Taranan deyimler somutlaştırdıkları anlambirimciğin altında incelenmiştir.

Türkçe fonetik, morfolojik, etimolojik ve sentaktik bakımdan ayrıntılı bir biçimde incelenmiş ancak semantik yönü üzerine pek durulmamıştır. Dolayısıyla Türkçenin semantik özellikleri en az bilinen ve en az araştırılan tarafıdır. Deyimler, ulusların dünyaya bakışını, gelenek ve göreneklerini, düşünce tarzını ve duygularını dikkat çekici bir biçimde anlatan dil malzemesidir. Ancak deyimler daha çok tespit edilmiş üzerinde yapılan semantik araştırmalar sınırlı kalmıştır.

Bu çalışmada kandırmak kavramının nasıl somutlaştırıldığı ve bu kavramın anlambirimcik demeti (seneme) belirlenmeye çalışılmıştır. Böylece deyimler üzerine yapılan semantik çalışmalara katkıda bulunmak amaçlanmıştır. Bu tip çalışmaların, deyimlerin etkili bir biçimde öğretilmesini, doğru ve verimli kullanılmasını sağlayacağı düşüncesindedir.

2. DEYİM AKTARMASI (BENZETME İLGİSİ) İLE SOMUTLAŞTIRILAN DEYİMLER

Taramalar sonucunda deyim aktarmasıyla kurulmuş kandırmak kavramını ve anlambirimciklerini somutlaştıran 72 deyim tespit edilmiştir. Bu deyimlerde

kandırmak kavramının hangi yollarla gerçekleştirildiğini gösteren 18 anlambirimcik belirlenmiştir. Bunlar abartmak, aldanmama, ayartmak, dolap, düzen, hile, oyun, tuzak, ikiyüzlülük, ikna, inanmak, aldatmak, kurnazlık, oyalamak, sinsilik, uydurmak, yalan ve yutturmadır. Anlambirimciklerin birbirlerine olan yakınlıkları düşünülerek 14 başlık oluşturulmuştur. İnceleme konumuz olan deyimler somutlaştırdıkları anlambirimciğin altında verilmiştir. Ardından deyim anlamı italik olarak yazılmış ve yaptığı somutlaştırma incelenmiştir.

2.1. Abartma

Bire bin katmak: Olan olayları abartarak anlatmak, başkasının sözünü aktarırken onun söylemediği birçok ayrıntı eklemek. Söylenen sözün bir sayısı ile bin sayısı arasındaki ilişkiye benzetilmesiyle abartı kavramı anlatılmıştır.

2.2. Aldanmama

Ana(sı) usta, (ekmeği) yufka yapar, çocuk usta, çift çift kapar: Başkasına bir şeyler vermesi gereken kişi, az az verip sayıyı çoğaltarak çok şey veriyormuş gibi görünmek ister. Ancak verilen alan kimse bunlardan birkaçını birleştirerek aldanmadığını gösterir. Aldanmama kavramı insanın temel yiyeceklerinden biri olan ekmeğin inceliği ve sayısı ile somutlaştırılmıştır.

Bende (Sende, onda) o göz var mı?: Buna inanacak kadar saf mıyım? Göz, insanoğlunun dünyaya açılan penceresi ve en çok inandığı organıdır. Deyimlerde inanma, güvenme, kanma, kandırma gibi pek çok kavramın göz ile somutlaştırıldığı görülmektedir.

Külâhuma anlat (onu benim külâhuma anlat): Söylediklerine hiç inanmıyorum. Söylenen sözü değerlendiren, doğru mu yalan mı olduğuna karar veren başın içindeki beyindir. Söylenenlere ancak içi boş, keçeden yapılmış bir başlığın inanabileceği anlatılmıştır.

Kül yutmamak: Oyuna gelmemek, alavereye aldanmamak. Oynanan oyun, kurulan tuzak, insanlar tarafından yenilmeyen kül sözcüğü aracılığı ile somutlaştırılmıştır.

Sen giderken ben geliyordum: Ben bu oyunları senden iyi bilirim; beni aldatamazsın. Bu deyimde somutlaştırma yaşamın yolculuğa benzetilmesi ile yapılmıştır.

2.3. Aldatmak

Açmaza getirmek (düşürmek): Bir kimseyi içinden çıkamayacağı bir duruma sokmak. Çıkış yolu bulunmayan, güç bir durum içinde olmak, açmaz sözcüğü ile betimlenmiştir.

Adımı güveç koy amma, ocak üstüne koyma: Beni güç işleri yapıyormuşum gibi tanı; ama o işleri üzerime yükleme. Güç işleri başarmak, yemeği iyi pişiren güveç kabına benzetilirken işin yapılmaması da kabın ocağa konulmamasıyla ifade bulunmuştur.

Ali'nin külahını Veli'ye, Veli'nin külahını Ali'ye giydirmek: Kendisinin para varlığı bulunmadığı halde birinden aldığı ötekine, ötekenden aldığı bir başkasına vererek işini yürütmek. Para kavramı kâğıttan huni biçiminde katlanarak yapılan, aldatmacaya dayalı oyunların oynandığı külah sözcüğüyle ifade bulunmuştur. Paranın alınıp verildiği kimseler de Ali ve Veli özel adlarıyla somutlaştırılmıştır.

Avucunun içine almak: Bir kişiyi etki ve baskısı altına almak. Kontrol ve baskı oluşturma nesnelere tutmaya yarayan elin aya bölümüyle betimlenmiştir.

Ayağını kaydırmak: Bir yolunu bulup işinden uzaklaştırmak. Bir kimsenin bir yerden uzaklaştırılması dikelmemize yarayan organın (ayağın) zeminle bağlantısının kesilmesine benzetilmiştir.

Çelme takmak: Bir kimsenin iyi yolda olan işini engelleyecek, bozacak davranışta bulunmak. Bir kimsenin işine engel olmak ayağını bacağına geçirip yıkma-ya çalışmaya, çelme takmaya, benzetilmiştir.

Çırac çıkarmak: İş ortağını, kazanç göstermeden ya da zarara sokarak, ortaklıktan ayırmak. Bir kimsenin bulunduğu konumdan çeşitli yollarla uzaklaştırılması, zarara uğratılması çırac sözcüğünde ifade bulunmuştur.

Boğuntuya getirmek: Utandıracak ya da bir şey söylemesine fırsat vermeyerek şaşırtıp bunaltarak bir kimseye bir şeyi kabul ettirmek ya da yüksek fiyatla mal satmak. Bunaltıp sıkıntıya sokmak boğuntuya benzetilerek somutlaştırılmıştır.

Çantada (torbada) keklük: Ele geçirilmesi o denli kesin ki elde edilmiş sayılır. Kolay kandırma, avlanarak çantaya konmuş keklüğün ele geçirilme kolaylığına benzetilerek somutlaştırılmış.

Eksik olma bayır turpu: (Alaylı bir “eksik olma”) Kendini yardım etmiş gibi gösteriyorsun ama beni

kandıramazsın. İşe yaramaz kimse bayır turpuna benzetilmiştir.

Gürültüye getirmek (boğmak): Söz kalabalığından, eylem karışıklığından yararlanarak istediğini elde etmek. İsteğin kabul ettirilmesi için yapılan söz kalabalığı ve çıkarılan karışıklık gürültü ile betimlenmiştir.

Hasıraltı etmek: Bir işi bilerek ve haksız olarak yürütmemek, örtbas etmek. Bir durumun, bir olayın yayılmasını engellemek, bir işi yapılması gerekirken haksız bir biçimde yapmamak taban örtüsü olan hasırın altına koymak biçiminde betimlenmiştir.

Lades tutuşmak: İki kişi, tavuğun lades kemiğini birer ucundan tutup çekerek kırmak. (Bu işlemle bir “dikkat” oyunu başlar. Hangisi ötekinin elinden bir şey alırken “aklımda” demeyi unutursa yenilmiş olur.) Kandırma kavramı, iki kişiyle birbirini kandırmaya dayalı oynanan lades oyununa benzetilerek somutlaştırılmış.

Üstüne oturmak (yatmak): Başkasının malını mal edinmek. Sahiplenmek bir nesnenin üzerine oturmakla betimlenmiştir.

2.4. Ayartmak

Baştan çıkarmak: Ayartmak, doğru yoldan saptırmak, kötü yola sürüklemek. Doğru yol; temel, esas anlamına gelen baş sözcüğü ile anlatılmıştır. Doğru yoldan ayırmak ise çıkmak fiili ile ifade edilmiştir.

Damarına girmek: Bir kimsenin hoşlanacağı şeyler yapıp kendisini ona sevdirmek. Kendini sevdirmek, canlılarda besleyici sıvıların dolaştığı kanal olan damarda dolaşmakla anlatılmıştır.

Sakalının altına girmek (birinin): Yakınlık, dostluk kurarak ona düşüncesini aşlamak. Yakınlık derecesi sakalın altı ile betimlenmiştir.

2.5. Dolap, Düzen, Hile, Oyun, Tuzak

Ayağıyla tuzağa düşmek: Safça davranışı ve işe önem vermemesi yüzünden açık bir hile ya da tehlikenin kurbanı olmak. Kişinin düştüğü kötü durum tuzağa benzetilir. Bu duruma kendi davranışları nedeniyle gelmesi de ayakla ifade edilmiştir.

Çukurunu (kuyusunu) kazmak (birinin): Birini felakete sürükleyecek plan hazırlamak. Bir kimsenin üzülmeye neden olmak için kurulan tuzak çukur

sözcüğü ile açıklanmıştır.

Dolabı bozulmak: Hilesi ortaya çıkmak. Hile yapmak için kurulan düzenek dolaba benzetilirken hilenin ortaya çıkması bozulmak fiili ile ifade edilmiştir.

Faka basmak: Tuzağa düşmek, aldatılmak. Aldatılmak, bazı hayvanları yakalamak için kullanılan bir tuzağa düşmeye benzetilmiştir.

Kafese girmek: Kendisinden yararlanacak bir kimse- nin tuzağına düşmek ve bundan kurtulamamak. Tuzak kavramı kafes sözcüğünden yararlanılarak anlatılmış.

Kafese koymak: Bir kişiyi tuzağa düşürüp kendisinden yararlanmak. Bir kimsenin içine düşürüldüğü tuzak kafesle betimlenmiştir.

Kapana düşmek (tutulmak): Tuzağa düşmek, birinin düzenbazlığı ile içinden çıkamayacağı güç bir duruma düşmek. İçine düşülen güç durum kapana benzetilmiştir.

Kazık atmak (yemek): Bir malı bir kimseye değerinden çok pahalıya satmak ya da almak. Aldatmak kavramı toprağa çakılan ucu sivri demir ya da ağacın, kazığın, hedefe fırlatılmasına benzetilerek somutlaştırılmıştır.

Kulpunu bulmak: Yapılacak iş için yasallığı tartışılır bir çözüm yolu bulmak. Yasal olmayan şüpheli durum kulp sözcüğü ile ifade edilmiştir.

Kumpas kurmak: Bir kimseyi tuzağa düşürecek gizli bir iş düzenlemek. Bir kimsenin ardından gizlice yapılan iş, kumpasla anlatılmıştır.

Kündeden atmak: Birini ağır biçimde yere sermek, oyun ederek yıkmak. Yapılan oyun sonuçlarının ağırlığı bakımından güreşçinin rakibine yaptığı oyunlardan biri olan kündeye benzetilmiştir.

Oyuna (dolaba) gelmek (getirmek): Aldatılmak, hile ile kötü bir duruma düşürülmek (düşürmek). Bir kimseye yapılan hile, gerçek dışılık anlamını barındıran oyun ve dolap kavramlarına benzetilerek somutlaştırılmıştır.

Zokayı yutmak: Aldatılarak büyük zarara uğramak. Düşülen zor durum bir balığın zokayı yuttuğundaki duruma benzetilmiştir.

2.6. İkiyüzlülük

Acem kılıcı gibi iki tarafı (tarafı) kesmek: Birbirine karşı olan iki tarafa da dostluk ya da düşmanlık eder bir durum göstermek. İkiyüzlülük, iki yüzü de keskin bir kılıca benzetilmiştir.

İkili oynamak: Birbirine karşı olanlardan hem birini hem ötekini desteklemek. İkiyüzlülük, bir oyunun her iki oyuncusunun da desteklenmesine benzetilerek somutlaştırılmıştır.

Tavşana kaç, tazıya tut demek: Davranışları birbirine ters düşen iki tarafın her birini kendi tutumunda yöreklendirmek. Bir av sahnesi canlandırılmış. İkiyüzlülük, hem av hem de avcının desteklenmesi ile somutlaştırılmıştır.

2.7. İkna

Ağızdan girip burnundan çıkmak: Ne yapıp ederek bir kimseyi bir şeye razı etmek. Olabilecek veya olamayacak her şeyi yapmayı içine nefes çekmek için kullanılan bir organdan yani burundan bir şey çıkar-maya benzetilmiş.

Çevir kaz(ı) yanmasın: Kırılan potun farkına varıldığında durumu kurtarmaya çalışma. Lafi kimsenin kırılmayacağı bir yöne çevirmek, ateşte kazın çevrilmek yoluyla yakılmadan pişirilmesine benzetilmiştir.

Ne kızı veriyor, ne dünürü küstürüyor: (Birinin) Dileğini yerine getiremeyeceğini, onu gücendirmeyecek biçimde söylemek. Karşı tarafı kırmadan ikna etmek, kız isteme törenine benzetilmiş. İkna kavramı olmuş bir olaya dönüştürülerek somutlaştırılmıştır. (Oyalamak)

2.8. İnanmak

Kabul olunmayacak duaya amin demek: Olmayacak şeye, olacak gibi inanmak, kendini kandırmak. Olmayacak beklentiler kabul olmayacak dua ile, bunlara inanmak ise onaylama ve istek belirten amin sözcüğü ile ifade edilmiştir.

2.9. Kurnazlık

Külahı (papucu) ters giydirmek (Biri başkasına, şeytana): Bir kişinin kurnaz olarak bilinenleri dahi aldatacak ölçüde aşırı kurnaz olması. Aşırı kurnazlık ters giyilemeyecek giysilerin bile ters giydirilmesiyle anlatılmıştır. Kurnazlığın derecesi kurnazlık yapılanın

şeytan olması ile arttırılmıştır.

2.10. Oyalamak

Ağızına bir parmak bal çalmak: Bir kimseyi tatlı bir vaatle oyalamak. Bir kimseyi oyalamak ve kandırmak için söylenen sözler, çocukları oyalamak için ağızlarına verilen bala benzetilmiştir.

Çamura yatmak: Kendisinden beklenen işi ya da yardımı, çeşitli bahaneler ileri sürüp yapmamak. Bir işi yapmamak için sunulan bahaneler çamura benzetilmiştir.

Gazel okumak: Kandırıcı, oyalayıcı boş sözler söylemek. Kandırıcı oyalayıcı boş sözler, belli kurala bağlı olmadan icra edilen müzik eseri olan gazele benzetilerek somutlaştırılmıştır.

2.11. Sinsilik

Adım adım yer edeyim, gör sana neler edeyim: Ne yapacağını sezdirmeden, yavaş yavaş senin bulduğun yere bir yerleşeyim. Ondan sonra sana ne yapacağımı ben bilirim. Yapılacak işin yavaş yavaş, aşama aşama yapılması adım atmaya benzetilmiştir.

Alttan güreşmek: Yenilecekmiş gibi görünüp gizli gizli yenme yollarını kollamak. Pasif görünerek gizlice yenmeye uğraşmak, güreşte beden altından yapılan oyunlara benzetilmiştir.

Karda gezip izini belli etmemek: Yaptığı uygunsuz işi, kimsenin sezemeyeceği bir ustalıklarla yapmak. Kar üzerine basıldığında, üzerinde yüründüğünde içeri çökerek ayak izlerinin oluştuğu bir nesnedir. Böyle bir nesne üzerinde yürüyüp de ayak izlerini belli etmemek büyük bir başarıdır. Deyimde kurnazlık ve sinsiliğin derecesi karda ayak izlerinin belli edilmemesine benzetilerek somutlaştırılmıştır.

Yere bakan yürek yakan: Sessiz ve yumuşak huylu görüldüğü halde sinsice dolap çevirip kötülükler yapan. Uslu ve sessiz görünme yere bakmakla, kötülük yapmak ise yürek yakmakla (Çok acı vermek) betimlenmiştir.

2.12. Uydurmak

İşkembeden atmak: İncelemeye, bir kaynağa dayanmayan ve inandırıcı olmayan söz söylemek. Yediğimiz yiyeceklerin bir araya geldiği, birbirine karıştığı ve sindirime hazırlandığı mide inanılmayacak sözle-

rin barındığı yer olarak betimlenmektedir.

Karnından söylemek: Uydurup söylemek. Söylenen sözün mahiyetinin yalan olması, söz söyleme yeri olan ağızla besinleri sindirim için hazırlayan midenin yeri değiştirilerek betimlenmiştir.

2.13. Yalan

Balon uçurmak: İlgilileri şaşırtmak ya da onların durumunu nasıl karşılayacaklarını anlamak için yalan bir haber yaymak. Şaşırtmak için yayılan yalan haberin yayılması, içi boş bir nesne olan balonun uçurulmasına benzetilmiştir.

Bir ayak üstünde bin yalan söylemek: Ayak üzeri bir konuşma zamanı içinde birçok yalan söylemek. Kısa sürede çok sayıda yalan söylemek, adım atmak için ayaklarımızdan birini yerden kaldırıp tekrar yere koyma süresi ile betimlemiştir.

2.14. Yutturma

Akşam Hacı Mehmet, sabah eskici Yahudi: Kimileyin kendini iyi, doğru adam gibi gösteren hileci, dalavereci. İyi ve doğru adam Hacı Mehmet (Müslüman), hileci ve dalavereci kimse ise eskici Yahudi ile betimlenirken bir kimsenin kimi zaman iyi kimi zaman kötü olması da akşam (kötü) ve sabah (İyi) sözcükleriyle ifade edilmiştir. Müslümanlık–Yahudilik ve sabah-akşam sözcüklerinin karşıtlığından yararlanılarak somutlaştırılmıştır.

Altı alay, üstü kalay: Bir nesnenin altı ile üstünün uyumlu olmaması. Dış görünüşü güzel, içi kötü kimse. Bir nesnenin altının alay sözcüğü ile küçümse-necek kadar kusurlu, üstünün ise sürüldüğü nesneyi parlatan, güzelleştiren kalay madenine benzetilerek güzel olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca iyi ve kötü kavramları, alt ve üst sözcüklerinin anlam karşıtlıklarından yararlanarak somutlaştırılmıştır.

Dışı eli yakar, içi beni (yakar): Dıştan görünüşü, herkesi kışkıracak kadar güzel, içyüzü, sahibi için üzücü. Burada etkileyicilik ve üzüntü, yakmak fiili ile anlatılmıştır. Ayrıca deyim anlamın oluşmasında dış ve iç sözcüklerinin anlam karşıtlığından yararlanılmıştır.

Dışı kalaylı, içi alaylı: Dışı süslü, güzel görünüşlü, ama içi berbat. Bir nesnenin güzelliği kalay madenine benzetilerek, çirkinliği ise alay sözcüğü ile anlatılmıştır. Dış ve iç sözcüklerinin anlam karşıtlığından da yararlanılmıştır.

Düğün aşısı ile (pilavıyla) dost ağırlamak (gönüllemek): Herkesin yararlanabileceği şeyi, memnun edilmesi için özen gösterilmesi gereken kimseye özel olarak hazırlanmış gibi sunmak. Yutturma kavramı, düğüne gelen bütün davetlilere sunulan bir yemeğin özel kimse için hazırlanmış gibi gösterilmesi biçiminde betimlenerek anlatılmış.

Dün cin olmuş, bugün adam çarpıyor: Yaptığı işte ustalaşmadan hile yollarına başvurarak işinde ustalaşmış gibi deneyimli kimseleri geride bırakma. Kendisini deneyimliymiş gibi gösteren kimse gözle görülmeyen, iyilik ve kötülük de yapabilen yaratığa benzetilmiştir.

Ekini belli etmemek: Kusurlu, hileli bir işi kusursuz, doğal imiş gibi gösterme ustalığını başarmak. Yutturmak kavramı, bir şeyin eksikliğini tamamlamak için sonradan takılan parçanın ek yerinin anlaşılmasını sağlamaya ve onu kusursuz gibi göstermeye benzetilerek somutlaştırılmıştır.

Gece silahlı, gündüz külahlı (gündüz külahlı, gece silahlı): Kimseye sezdirmeden kötü işler yapan, ama birtakım davranışlarıyla kendini iyi bir insan gibi gösteren kimse. İyi davranışlı kimse külahlı, kötü davranışlı kimse ise silahlı sözcükleri ile betimlenmiştir. Külah sıradan, çevresine zararı olmayan kimselerin taktığı bir başlıktır. Silah ise savunma ve saldırı amacıyla kullanılan bir nesnedir. Deyimde külah ve silah sözcüklerinin karşıt anlamlarından yararlanılmıştır. Kötü olduğu halde iyi imiş gibi görünmek de gece ve gündüz sözcüklerinin anlam karşıtlığı ile anlatılmıştır.

Gönlü ile oynamak (Birinin): Birini sever görünüp avutmak. Sevgi, duyguların kaynağı gönül ile ilişkilendirilirken gerçekten sevmemek "oyna-" fiili ile ifade edilmiştir. Birine karşı umursamaz davranmak anlamında kullanılan "oyna-" fiilinin somut varlıklar için kullanıldığını düşünülürse gönlün önemsenmesi ile bir kimsenin önemsenmemesi arasında bir benzerlik ilişkisi kurulmuştur.

Hacı sandığımızın hacı koynunda çıktı: İyi sandığımız kişinin gerçek kimliğini gizlediği, kötü bir kimse olduğu anlaşıldı. İyi sanılan kimse hacı olarak nitelendirilirken göğsünde haç taşıması da Hristiyan kimliğini sakladığını ifade etmektedir. Hacı ve haç sözcüklerinin anlam karşıtlığından ve ses benzerliğinden yararlanılarak bir somutlaştırma yapılmıştır.

İçi beni, yakar, dışı eli (yakar): Bana ilişkin olan bu nesne, bu durum, herkese çok çekici görünür, ama benim için bir sıkıntı konusudur. Bir nesne, durum ve kişiye yakın ve uzak kimseler, iç ve dış sözcük-

lerinin karşıtlığıyla ifade edilmiş. Bunların sıkıntı ve mutluluk vermesi de yakmak fiilinin zarar vermek ve güçlü sevgi uyandırmak anlamlarından yararlanılarak somutlaştırılmıştır.

Kuzu postuna bürünmek: Suçlu ve saldırgan olduğu halde kendini zararsız ve uysal göstermeye çalışmak. Kuzu, Türkçede uysallığın, sakinliğin simgesi haline gelmiş bir canlıdır. Tehlikeli ve saldırgan bir kimsenin kendini sakin ve zararsız gibi göstermesi, böyle bir kimsenin kuzunun postunu giymesine benzetilmiştir.

Oralarda (oralı) olmamak: Anlamazlıktan gelmek, sezmemiş görünmek, önemsememek. Anlamamış gibi görünmek beden olarak orada olmamağa benzetilerek anlatılmış.

Renk vermemek: Duygu ve düşüncesini belli etmemek, bir şeyi bildiği halde bilmez gibi görünmek. Duygu ve düşünce, renk sözcüğüne aktarılarak somutlaştırılmıştır.

Sıçan olmadan çuval delmek: Yeni öğrenmeye başladığı konuda deneyimli olduğunu düşündürerek üstün işler yapmaya kalkışmak. Kendisini deneyimliymiş gibi gösteren kimse, zararlı ve büyük türleri bulunan bir kemirgen olan sıçana benzetilerek somutlaştırma yapılmıştır.

Süsü vermek (Kendisine ya da bir nesneye başka bir şey): Gerçeğe aykırı olarak, kendisinde ya da bir şeyde üstün bir nitelik varmış gibi göstermek. Gerçekte var olmayan üstün nitelikler süse benzetilerek somutlaştırılmıştır.

3. AD AKTARMASI (BAĞLANTI İLGİSİ) İLE SOMUTLAŞTIRILAN DEYİMLER

Taramamızda ad aktarması yoluyla kandırmak kavramını ve anlambirimciklerini somutlaştıran 14 deyim tespit edilmiştir. Bu deyimlerde kandırmak kavramının yapıma yollarını anlatan aldatmak, ayartmak, dolap, düzen, hile, oyun, tuzak, ikna, inandırmak, inanmak, kurnazlık, sinsilik, uyanıklık, uydurmak, yalan ve yutturma olmak üzere 15 anlambirimcik tespit edilmiştir.

Ayrıca bu anlambirimciklerin deyimlerde hangi somut kavram ve durumlarla somutlaştırıldığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Taranan bu deyimler somutlaştırdıkları anlambirimciğin altında incelenmiştir. Deyimin önce anlamı verilmiş, ardından anlambirimciği hangi somut kavram, durum ya da olay ile somut-

laştırdığı anlatılmıştır.

3.1. Aldatmak

Göz boyamak: Kötü şeyi iyi gibi göstererek aldatmak, gösterişle aldatmak. Görmek, işlevi gereği göz ile ilişkilendirilmiş, farklı görünmek ise boyamak fiili ile ifade edilmiştir.

3.2. Ayartmak

Aklını (Zihin) çalmak (çelmek): Düşüncesine etkiyerek onu istediği yola sürüklemek. Akıl ile ilgili makaleye bir bak anlama belki bir şeyler yazabilirsin. Ayartmak kavramını belirtmek için düşüncenin gerçekleştiği yer olan akıl/zihin kullanılmıştır.

Beyin yıkamak: Kişiyi kendi görüş ve düşüncelerinden ayırıp başka bir görüş ve düşünceyi benimser duruma getirmek. Düşünmemize yarayan organımız beyin, kendi görüş ve düşüncelerimizle ilişkilendirilmiştir. Bunların yok edilip yerine yenilerinin konması da yıkamak fiili ile ifade edilmiştir.

3.3. Dolap, Düzen, Hile, Oyun, Tuzak

Kitaba (Kitabına) uydurmak: Yasal olmayan bir işi yasalmış gibi gösterecek bir yol bulmak. Yasallaştırma toplumsal düzenle ilgili kuralları içeren kutsal kitap ile ilişkilendirilerek somutlaştırılmıştır.

3.4. İkna

Dil dökmek: İnandırmak ya da yaranmak için karşısındakinin hoşlanacağı şeyler söyleyip durmak. Hoşa gidecek söz söylemek konuşma organımız dil ile ilişkilendirilmiştir.

Elde etmek: Yansız ya da başkasına bağlı olan bir kimsenin kendinden yana olmasını sağlamak. Kendine bağlama kavramı nesnelere tutmaya yarayan organımız el ile ilişkilendirilmiştir.

3.5. İnanmak/ İnandırmak

Ağzının içine bakmak (baktırmak)/ağzına bakmak: Birinin söylediklerini zevkle ve dikkatle dinlemek, bu sözlere uymak. Dinleyicinin dikkati ve söylenenlere uyması, söyleyendeki konuşma organına bakmaya benzetilmiştir. Söylenenler ağız, söylenenlerin takip edilmesi de bakmak fiili ile anlatılmıştır.

3.6. Kurnazlık

Başının altından çıkmak (Bir şey /birinin): Kötü bir işi, gizlice ve kurnazca kendisi hazırlamış olmak. Düşünme organı baş ile kurnazlık arasında ilişki kurulmuştur.

3.7. Sinsilik

Ağzından laf almak: Bir kimseyi konuşturarak gizli tuttuğu şey üzerine bilgi edinmek.

Bir kimsenin eğilimini söyletmeyi ağızla ilişki kurarak anlatmış.

Ağzını aramak (yoklamak): Bir kimseyi konuşturarak belli bir konu üzerindeki düşüncesini öğrenmeye çalışmak. Bir kimsenin niyet ve düşüncesini söylemesi ağızla ilişkilendirilmiş, onu konuşurma çabası ise aramak ya da yoklamak fiili ile ifade edilmiştir.

3.8. Uyanıklık

Gözünü dört açmak: Çok dikkatli olmak, aldanmamak için uyanık olmak. Farkında olma, uyanıklık kavramları, gözün açılma hareketi ile karşılanmıştır. Gösteren (Gözünü dört aç-) ve gösterilen (dikkatli, uyanık olmak) arasında yakın ilişki söz konusudur.

3.9. Uydurmak

Kafadan atmak: Bir konu üzerinde inceleme yapmadan rastgele söz söylemek. Kafa ile düşünme, araştırma ve inceleme arasında bir ilişki kurulmuş. Atmak fiili, dışarıya çıkarmak anlamıyla işin düşünülmeden yapıldığını ifade etmektedir.

3.10. Yalan

Ağız satmak: Yapamayacağı bir işi yapacakmış gibi konuşmak. Konuşmak, bu iş için kullandığımız organımız olan ağız ile ilişkilendirilmiştir. Yapılamayacak bir işin yapılacağı gibi konuşulması ise "Kendinde olmayan bir şeyi var gibi göstermek." anlamında kullanılan satmak fiili ile karşılanmaktadır.

3.11. Yutturma

Ağzını kullanmak (satmak): (Birinin) söylediklerini kendi düşüncesiymiş gibi anlatmak. Birinin söylediği söz, konuşmak eylemini gerçekleştiren organ (ağız) ile ifade edilmiştir. Söylenen sözün başka birine ait

olduğu, bir şeyden belli bir amaçla yararlanmak, kullanmak ya da kendinde olmayan bir şeyi varmış gibi göstermek anlamlarına gelen satmak fiiliyle ifade edilmiştir.

4. TELMİH (ALÜZYON) İLGİSİ İLE SOMUTLAŞTIRILAN DEYİMLER

Alüzyon (Alm. allusion, Fr. allusion, İng. allusion), anlam aktarımını sağlayan dolaylı anlatım araçlarından biridir. Deyim aktarması, ad aktarması ve benzetme yoluyla oluşturulan deyimlerdeki gibi alüzyonlu deyimlerde de benzeyen, benzetilen ve benzetme yönü bulunur. (Sinan 2015: 81) Bu tip deyimlerde gösteren geçmişte gerçekleşmiş bir olay, durum ya da yaşantıdan yararlanılarak oluşturulur. Gösteren ve gösterilen arasındaki ilişkinin başka bir deyişle dolaylı anlatımın bildirişim sırasında tam olarak gerçekleşmesi için gösterenin kaynaklandığı olayın dinleyici ya da okuyucu tarafından bilinmesi gerekir. (Subaşı 1988: 31)

Birçok deyim ilk olarak bir kişi veya bir grup tarafından ortaya konulur ancak aralarından bazıları varlıklarını sürdürür, dayandıkları hikâyeler toplum içinde yaygınlaşır. Bu deyimlerin söyleyenleri zamanla unutulur. Deyimlerin dayandıkları hikâyelerdeki olay unutulsa bile kalıp ifade olarak genel dil içerisinde var olmaya devam ederler. (Sinan 2015: 81)

Çalışmanın bu bölümünde kandırmak kavramını ve dolap, düzen, hile, oyun, kandırmak, kurnazlık, sinsilik, yalan anlambilimciklerini telmih ilgisiyle (alüzyon) somutlaştıran deyimler ve hikâyeleri ele alınmıştır.

4.1. Aldatmak

Alüzyonlu deyimlerde deyimlerin kaynaklandıkları olgunun kesin olarak belirlenmemesi nedeniyle gön-derme yapılan olay, durum ya da yaşantı kimi zaman birden fazla olabilmektedir. (Subaşı 1988: 109)

Bin (kırk) dereden su getirmek: Çok dolambaçlı gerekçeler ileri sürmek, birçok aldatıcı diller dökmek. İki farklı hikâyesi bulunmaktadır.

I

“Zalimliği ile meşhur derebeylerinden biri halkın sıkıntı çektiği yıllarda su altındaki tarlaları satın alıp birleştirir. Su kaynaklarının olduğu bahçeleri para ve tehditle satın aldıktan sonra bu bahçelerin altına büyük, süslü güzel bir değirmen yaptırmış. Bir süre

sonra değirmende yangın çıkar ve kül olur. Zorba derebeyi yılmaz, daha büyük bir değirmen yaptırır ve para basmaya başlar. Kuraklık olur ve bahçelerin suyu kurur ama zorba gene civar bahçelerin suyuna el koyarak değirmenin çarkını döndürmüştü. Ahali sürekli beddua edip durmuş bu adamın işlediklerine. Bir gece sabaha kadar görülmemiş bir yağmur yağmış. Sabah olunca değirmenin yerinde yeller esiyormuş. Derebeyi de inatçı mı inatçı. Yeniden yaptırmış susuz değirmeni ve kapısına kocaman bir kilit asmış, bir de levha: “- Kırk dereden getirdim su/ gene dönmedi doğrusu.” (Sinan 2015: 179)

II

“Eski zamanlarda köyün birinde bir delikanlı, köyün en güzel kızına âşık olur ama bu aşktan kızı haberi yoktur. Delikanlı kızın dikkatini çekmek için her türlü yolu dener ama bir türlü başarılı olamaz. Delikanlı artık bu güzel kızın peşine düşmüştür. Bir gün köyün içme suyunun bulunduğu dereye su doldurmak için köyün kızları ve kadınları kuyruk olmuştur ve sevdiği kız da bu kuyrukta imiş. Delikanlı da acaba bir fırsat bulabilir de bu kızla konuşabilir miyim diye yakından izliyormuş. Derenin suyu kesilivermez mi?” Tam fırsat “- diye hemen koşmuş kızın yanına ve bütün cesaretini toplayarak;

-Bana bir fırsat verirseniz sizin suyunuzu komşu köyün deresinden doldurup getirebilirim.

Kız biraz alaylı biraz da nazlıca;

-E hadi bakalım öyleyse git doldur getir de görelim.

Delikanlı kızın elinden kovayı kapmasıyla fırlaması bir olur. Durup dinlenmeden suyu komşu köyün deresinden doldurup aynı hızla döner. Kız suya bir bakar ve beğenmez.

-Eh işte... Suyu çabuk getirdin ama bu su çok bulanık.

Delikanlı hemen kovayı kaparak diğer köyün deresine koşar. Oradan da aynı hızla suyu getirir ama kız onu da beğenmez. Öbür köy, öbür köy derken delikanlı kırk köyün deresine gider ama kıza bir türlü getirdiği suları beğendiremez. Tam bu sırada köyün kesilen suyu gelir ve köyden kıza âşık olan başka bir delikanlı suların geldiği haberiyle birlikte koşarak suyu getirir ve kız bu delikanlının getirdiği suyu beğenir. Kıza esas âşık olan delikanlı bu haberi duyunca;

-Vay bee! Kırk dereden su getirdik yine de yaranamadık.” (Celeb 2013: 52)

4.2. Dolap, Düzen, Hile, Oyun, Tuzak

Alicengiz oyunu (yapmak): Kurnazca ve haince düzenlenen işler yapmak. “Ali Cengiz adında bir büyücü varmış. Kılıktan kılığa geçermiş. Sırrına kimse akıl erdiremezmiş. Sırrını öğrenenleri de yol edermiş. Hakkındaki gizemli anlatıları dinleyen padişahın biri aklını Ali Cengiz’in sırlarına takmış. Haber uçurmuş dört tarafa: “Bu sırrı getirene küçük kızımı vereceğim” demiş. Birçok insan bu uğurda hayatını harcamış. Bunlardan güzel kalpli bir yoksul köylü çocuğu büyücünün güvenini kazanmış. Büyücünün yanında kaldığı sürede ahmak gibi davranarak adamın bütün sırlarını, büyülerini öğrenmiş ama büyücüye hissettirmemiş. Kaçmak için fırsat çıktığında yoksul çocuk kuş olur uçar, büyücü Ali Cengiz, kartal olup kovalar. Çocuk kurt olup koşar, büyücü Kangal köpeği... Yoksul çocuk kaçça kaçça padişahın sarayına gelip bir demet çiçek olup padişahın kucasına düşmüş. Büyücü Ali Cengiz çok güzel bir kıza bürünüp Padişahın kucagındaki çiçekleri alıvermiş. Bir tilki gibi kurnaz olan çocuk hemen buğday olup kızın parmakları arasından yere akmaya başlamış. Büyücü bu sefer tavuk olup darılara koşunca bizim yoksul daha erken davranıp kocaman bir sansar oluvermiş ve tavuğu boğazlayıvermiş. Ortalık hep kan olmuş. Padişah olan bitene gözleriyle tanık olmuş: Yoksul çocuğu zeki, akıllı ve kurnaz oluşundan dolayı kutlamış ve onu kızıyla evlendirmiş.” (Sinan 2015: 37, Celep 2013: 96)

4.3. Kurnazlık

Suya götürüp susuz getirmek (Biri, başkasını): On dan çok akıllı olmak, onu aldatabilecek kadar kurnaz olmak. “Büyük bir köyün yoksul çobanı ağanın kızına âşık olmuş. Kızın da gönlü varmış çobanda. Ancak baba kızını zengin biriyle evlendirmek istediğiydi. Çaldığı kavalla hayvanlarla adeta konuşan çoban yaşlı büyüklerden birine derdini anlatmış. Bu yaşlı dede kızı babasından istemiş. İnat eden adama da: “- Bu çoban sürüyü susuz götürüp susuz geri getirecek kadar hünerlidir, kızı ver, evlendirelim.” demiş. Kızın babası: “Görelim bakalım!” deyince üç gün sonra çeşmenin başına üşüşmüş köyün meraklıları. Çoban iki gün boyunca susuz bırakılmış sürüyü çeşmenin yakınına kadar getirmiş ve dönüp ters istikamete yürümüş, kavalıyla bir çalmış ki bütün otlar, ağaçlar, hayvanlar durup dinlenmişler. Koyun sürüsü önce put kesilmiş sonra düşmüş çobanın ardına, köye geri susuz dönmüş. Çoban da böylece kızın babasına kendini kanıtlamış.” (Sinan 2015: 239-240, Celep 2013: 127)

4.4. Sinsilik

Karaman’ın koyunu, sonra çıkar oyunu: Bu iş şimdi olağan görünüyor ama altından neler çıkacak, son-

ra görürsünüz. “Osmanlıya yenilen Karaman beyi bir daha ayaklanmayacağına dair göğsünün üstünü koyarak: “-Ant olsun ki bu can şu tende durdukça padişahın emrinde olacağım” diye yemin etmiş. Huzurdan ayrıldıktan bir süre sonra göğsünde gizlediği güvercini çıkarıp salıvermiş. “- Ben yemini bu güvercinin üstüne yaptım” deyip gene başkaldırmış. (Sinan 2015: 168-169)

Saman altından su yürütmek: Kendisinin yaptığını belli etmeyerek ortalığı karıştırmak, herkesi birbirine düşürmek. “Su sıkıntısı yaşanan Anadolu köylerinde bahçeleri sulama sırayla yapılır. Suyun kaynağına yakın bahçesi olan adamın biri kendi sırasındaki suyla yetinmek istememiş. Kaynakla bahçesi arasına bir su yolu yapmış ve üstünü otlarla, saman balyalarıyla döşeyerek gizlice her gün sudan yararlanmış. Sıcağın bahçe ve bostanları kavurduğu bir yıl bu adamın bahçesinin yeşilliğini gören köylüler işkillenmişler. Muhtar gidip araştırma yapıp geleceğini söylemiş ve uyanık köylünün bahçesindeki havuzun suyunu izleyerek samanların altında gizlenmiş yolu görmüş. Köylüye ağzına geleni sayan Muhtar kahveye kızgın bir suratla girmiş: “-Ağalar, siz burada gevezelik yaparken elin oğlu saman altından su yürütüyormuş meğer” demiş.” (Sinan 2015: 229, Celep 2013: 96)

4.5. Yalan

Atma Recep din kardeşiyiz palavra savurma; birbirimizi biliriz: Palavra atma, biz birbirimizi iyi tanırız. “Osmanlı’nın son devrinde Rumeli’de Recep adında bir eşkıya ve avenesi diğer Müslüman köylere kan kusturmuş. Zulüm dayanılmaz hale gelince İstanbul’a doğrudan başvurmuş köylüler. İstanbul, özel bir jandarma birliğini Recep ve adamlarını takiple görevlendirmiş. Osmanlı askeri Recep ve adamlarını sakladıkları inde kısırmış ve ateş altına almış. Öleceğini anlayan Recep: “-Etmeyin more, hep din kardeşiyiz!” deyip adamlarıyla teslim olur. Recep ve adamlarına oracıkta bir meydan dayağı çekilir. Yargılanır ve hüküm giyer. Yıllar sonra ceza evinden çıkar. Yaşlı Recep eşkıyalık günlerinin muhabbetini yaparak şişirmiş. Bir gün gene böyle desteksiz atarken askerlere kılavuzluk ettiği için olaya şahit olan biri de kahvede oturmuş. Recep: “-More jandarmaları öldürecek-tim ama ağladılar, yalvardılar; çoluk çocuk var diye acıdım.” demiş. Arkadan da bir ses duyulmuş: “Atma Recep biz de din kardeşiyiz.” Recep dönüp adama bakar ve hatırlamış teslim olduğu anı. Susmuş ve bir daha da bu olaydan bahsetmez olmuş.” (Sinan 2015: 53, Celep 2013: 119)

5. HEM DEYİM AKTARMASI HEM DE ALÜZYON (TELMİH) YOLUYLA SOMUTLAŞTIRILAN DEYİMLER

Hem bir hikâyesi olan hem de benzetme ilgisi oluşturulmuş 10 deyimle karşılaşılmıştır. Bu deyimler, kandırmak kavramını ve dolap, düzen, hile, oyun, ikiyüzlülük, ikna, yalan, yutturmak anlambirinciklerini somutlaştırmıştır.

5.1. Aldatmak

Dolma yutmak: Kanıp aldanmak. Kişiye yapılan hile, argoda yalan anlamı da taşıyan “dolma” sözcüğü ile ifade edilmiştir. Buna inanmak, aldanmak, kanmak ise ağızımızdaki bir şeyi midemize yollamamıza benzetilerek yutmak fiili ile ilişkilendirilmiştir.

“Kötü yola düşmüş biri saf görünen bir mahalle delikanlısıyla evlenmek ister, görüşmek için bir araya gelmiş. Bu arada erkeğin bir dostu görüşmeden evvel delikanlıya kadın hakkında her şeyi anlatmış. Kadınla buluşup onun yalanlarını dinleyen delikanlı: “Git be yosma, bu dolmaları çocuklar bile yutmaz” demiş.” (Sinan 2015: 109)

5.2. Dolap, Düzen, Hile, Oyun, Tuzak

Külâh giydirmek (birine): Oyun etmek, hileyle aldatmak. Aldatmak için yapılan hile, aşığıdaki hikâye ile ilişkilendirilerek somutlaştırılmıştır.

“Mevleviliğin saygı gördüğü dönemlerde başlarındaki Mevlevi külâhından dolayı tanınır ve bu dervişlere dokunulmaz, sayılır sevilirlermiş. Ancak kimi kendini bilmez haydut dolandırıcı ve hırsız takımı bundan yararlanmak için adamlarına Mevlevi külâhı giydirmiş. Bu oyunla insanları aldatırlarmış. 17. Yüzyılda Anadolu’daki eşkıyaların kökünü kazımak için harekete geçen İstanbul, İsmail Paşa komutasında bir özel asayiş birliği gönderir. Bulduğu eşkıyaların başını kesen İsmail Paşa iz sürerek Konya’ya kadar gelir. Çarşıda şüphelendiği altı külâhlıyı yakalar. Adamlar Mevlevi olduklarını söyleyince bunlardan sema yapmaları ve Kur’an okumaları istenir. Sınavı geçen dört Mevlevi yoluna giderken kalan iki adamın başları Konya sokaklarını dolaşır.” (Sinan 2015: 190)

Ayağının altına karpuz kabuğu koymak: Hile yaparak birini işinden uzaklaştırmak. Yapılan hile üzerine basıldığında ayağı kaydıran, dengenin bozulmasına neden olabilen karpuz kabuğuyla ilişkilendirilmiştir.

“Sürekli selam vermeden önlerinden geçen bir kibarı kafaya takan esnaf bir plan yapar. Akşam dönüş saatinde adam ayarlayıp lambalarını söndürür sokağı da karpuz kabuklarıyla döşerler. Kibar ve kurumlu adam yaklaşınca bütün esnaf aynı anda dükkân ışıklarını da kapatır. İş yerlerinin önüne çıkanlar, kibarı karanlıkta zor seçerler. Ay ışığı da yoktur üstelik. Derken bir gürültü sesi duyarlar, hemen ışıkları yakarlar. Kurumlu kibar adam yerlerde mırıldanıp duruyormuş. Ayağa kalkıp “-Lütfen beyler ayak altına karpuz kabuğu koymayalım” demiş.” (Sinan 2015: 54)

Dolap çevirmek: Hile ve dalavere ile iş yapmak. Hile yapmak, dönen bir dolabın hareketine benzetilerek somutlaştırılmıştır.

“Paşa, vezir, bey, ağa evlerinde, konaklarında kadınlar bölümüne haremlik, erkeklerin bulunduğu tarafa ise selamlık denirdi. Kadın ve erkek tarafı arasındaki duvarda küçük bir pencere bulunurdu. Bu bir çeşit döner dolaptı. Haremlikte pişen yemekler bir iki rafı da olan dolap çevrilince yemekler selamlık tarafına geçirdi. Erkekler de boş kapları dolaba kor, çevirir haremliktekiler alırdı. Bu işlem esnasında kimse birbirini görmezdi. Fakat çevrilen bu dolaplar ara sıra gönül işlerinde de kullanılır olmuş. Sevenler birbirine; gül, mücevher ve mektup alışverişinde de bu dolapları çevirmiş.” (Sinan 2015: 108-109, Celeb 2013: 79)

5.3. İkiyüzlülük

Gizli din taşımak: Göründüğünden ayrı bir din ya da kanış sahibi olmak. Gerçek düşüncesini gizlemek. Bir kimsenin söylediğinden, görüldüğünden farklı kanışı olmasını inanılan ancak gösterilmeyen, söylenmeyen din ile betimlemiştir.

“Niko Rum bir ailenin çocuğu iken devşirilerek Türk bir aileye verilmiş, Mehmet adını almıştır. Daha sonra devlet kapısında çalışmaya başlamıştır. Dokuz yaşında ayrıldığı sofı babaannesini, anne ve babasını da unutmamıştır. Aksaray’da çalıştığı yerde Pazar günleri birkaç saat kaybolur. Durumu fark eden yönetici Bektaş Ağa, Mehmet’i izler. Mehmet Pazar günü ara sokaktan geçerek Kumkapı’daki kiliseye girer. Üç hafta sonra Bektaş Ağa, herkesi toplayarak: “-Ağalar içimizde gizli din taşıyan kimse varsa bir adım öne çıksın” der. Şaşkın kalabalıktan yükselen homurtuya aldırmayan Bektaş Ağa iki kere daha sözünü tekrarlayıp: “-Çıkmasza ben açıklayacağım” deyince Mehmet perişan şekilde öne çıkıp yere bakar. Bektaş Ağa Mehmet’e: “-Eşyanı topla git” demiş.” (Sinan 2015: 131-132)

5.4. İkna

Nabza göre şerbet vermek: Birinin, eğilimine uyan, hoşuna giden davranışlarla, sevgisini kazanmaya çalışmak. Kişinin istediği ölçü nabız, hoş giden davranış ise şerbet sözcüğü ile betimlenmiştir.

“Eskiden hekimler, kalp çarpıntısı olan, tansiyonu düşen kimseler için otlardan ve meyvelerden kendi elleriyle yaptıkları şurupları içirmiş. Bu işin uzmanı olan hekim her hastaya aynı şurubu vermez, her hastanın nabzını tutup dinler ona göre şerbet verirmiş.” (Sinan 2015: 201-202)

5.5. Yalan

Kurt masalı okumak (söylemek): Uzun uzadıya ileri sürülen ve inandırıcı olmayan bahaneler, özürler ileri sürmek. Bir kimsenin özür dilemek için uzun uzadıya ileri sürdüğü bahaneler masala benzetilmiştir.

“Kurtla tilkinin arkadaşlığı uzunca süre devam etmiş, tilkinin kurnazlığı sayesinde yiyip içip gezmişler. Bir gün tilki bir avcının kapanına ayağını kaptırmış. Kurt avcının geldiğini görünce arkadaşını bırakıp gitmiş. Tilki ölü numarası yapıp kurtulmuş. Tilkinin yaşadığını fark eden kurt tilkiye yanaşıp tekrar arkadaş olmak istemiş ama tilki kabul etmemiş. Kurt eski dostluklardan güzel günlerden, ziyafetlerden bahsedince tilki kızıp: “- Yeter! Bana kurt masala okuma! demiş.” (Sinan 2015: 188)

5.6. Yutturmak

Ayasofya’da dilenip Sultanahmet’te sadaka (zekat) vermek (Sultanahmet’te dilenip Ayasofya’da): Kendisi başkalarının yardımı ile geçindiği halde gösteriş için elindeki başkasına dağıtmak. Yutturma kavramı, gösterenlerin (Ayasofya-Sultanahmet, dilenmek-sadaka vermek) kavramlarının karşıtlığından yararlanılarak somutlaştırılmıştır.

“Dilenciligi meslek edinmiş aylağın biri cumaları kılık değiştirip Ayasofya’nın önüne gider dilenirmiş. Topladığı parayı alıp gidecekken aklına Sultan Ahmet çeşmesinden su içmek ister. Suyu içip dönerken zavallı bir dilencinin haline acıyıp biraz para verir. Dilenci biraz daha para isteyince kızıp “-Suç ben de Ayasofya’da dilenip Sultan Ahmet’te sadaka verirsen böyle olur” demiş. Yanında geçen bir tanığı da bunu duymuş.” (Sinan 2005: 54)

Kavuk sallamak: Bir kimseye, yaptıklarını doğru buluyor görünerek dalkavukluk etmek. Bir şeye onay

verdiğimizi belirtmek için başımızı sallarız. Bu deyimde başın yerini bir başlık türü olan kavuk almış ve yaptığımız onaylama hareketine benzetme yapılmıştır.

“Kasabaya yeni gelen Kadı Efendiye “hoş geldiniz” demek için huzura çıkmışlar. Kadı’nın konuşması esnasında karşısında dizilip el pençe duranlar sürekli başlarını sallıyorlarmış. Bir süre sonra Kadı Efendi bu durumdan rahatsız olmuş. Huzurdakilere: “Ağalar sizin ağzınız diliniz yok mu, niye kavuk sallayıp duruyorsunuz” demiş. “ (Sinan 2015: 171)

Kargayı bülbül diye satmak: 1) Konuşma, davranma inceliklerini bilmeyen kimseyi güzel konuşur, kibar davranır diye tanıtmak. 2) Çirkinini güzel göstermeye çalışmak. Güzel, sesi güzel bir kuş olan bülbül; çirkin ise hem sesi hem de kendisi çirkin olan karga ile betimlenmiştir.

“Kapalı çarşıda dolaşarak; halı, cicim, kilim gibi malları sırtında taşıyıp satan Sinek Cemal diye biri varmış. Göbekli, çirkince yüzlü, orta boylu bu adam pazarlık esnasında çok konuşur, yeminler eder alıcıyı ayaküstü bir iki dakikada ikna eder malı satarmış. Bir vakit çarşıda toplanıp sohbet edenlerden biri selam verip geçen Sinek Cemal’i görünce: Arkadaşı: “Senin dükkâna çok uğruyor, uyanık ol, sana bülbülü karga diye satmasın!” demiş.” (Sinan 2015: 170)

6. SONUÇ

Deyimler; düşünce, kavram, nesne ve kişilerin durumlarını, özelliklerini yansıtmak için kullanılan ve gerçek anlamının dışına çıkmış özel anlam/anlatım boyutuyla kalıplaşmış söz öbekleridir. (Akyalçın 2012: 10) Deyimlerde dile gelen mecazlı anlatımlar Çarpıcı kurgularıyla ilgi çekmekte, konu üzerinde derinlemesine düşünmenin yolunu açmaktadır. (Şen 2017: 11) Anlatımı tekdüzelikten kurtaran deyimler duygu, düşünce, umut, yaşam tarzı vb. durum ve kavramları son derece canlı somutlaştırmalarla ifade eder.

Taramamız sonucunda kandırmak kavramı ve anlam-birinciklerini somutlaştıran 102 deyim belirlenmiştir. Deyim aktarması (Benzetme ilgisi) ile oluşturulan 72, ad aktarması (bağlantı ilgisi) ile oluşturulan 14, telmih (alüzyon) ile oluşturulan 6, hem telmih hem de deyim aktarması yoluyla somutlaştırılan 10 deyim tespit edilmiştir. Kandırmak kavramı ve anlambirincik demeti daha çok deyim aktarması ile somutlaştırılmıştır.

Çalışmamıza konu olan deyimlerde kandırmak kavramının abartma, aldatma, aldanmama, ayartma, do-

lap, düzen, hile, ikiyüzlülük, ikna, inanma, inandırma, kurnazlık, oyalama, oyun, sinsilik, tuzak, uyanıklık, uydurmak, yalan, yutturma olmak üzere 20 adet anlambilimciği tespit edilmiştir. Anlambilimcilerin birbirlerine olan yakınlıkları düşünülerek 16 başlık

oluşturulmuştur. Kandırmak kavramı ve anlambilimcileri günlük yaşam içerisinde sık kullanılan kelimelerle somutlaştırılmıştır. Bu kelimeler (Tablo 1)'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Kandırmak kavramı ve anlambilimcilerini somutlaştıran kelimeler

AKRABALIK İSİMLERİ	Dünür, kardeş, kız
DİNLE İLGİLİ İSİMLER	Amin, cin, din, dua, hacı, Müslüman, sadaka, Yahudi, zekat
HAYVAN İSİMLERİ	Bülbül, karga, kaz, keklik, kurt, kuzu, sıçan, tavşan, tazi.
ORGAN İSİMLERİ	Adım, ağız, avuç, ayak, baş, beyin, burun, damar, gönül, göz, el, işkembe, karın, koyun, parmak, yürek,
ÖZEL İSİMLER	Ali, Ali Cengiz, Mehmet, Recep, Veli.
SAYI İSİMLERİ	Bir, bin, kırk
YER İSİMLERİ	Ayasofya, Karaman, Sultanahmet.
YİYECEK, İÇECEK İSİMLERİ	Aş, bal, dolma, karpuz, su, şerbet
ZAMAN İSİMLERİ	Akşam, bugün, dün, gece, gündüz.
DİĞER İSİMLER	Açmaz, alay, alt, akıl, balon, boğuntu, çamur, çanta, çelme, çırak, çift, çukur, çuval, dış, dolap, düğün, fak, gazel, güveç, hasıraltı, iç, ikili, kafes, kalay, kapan, kar, kazık, kılıç, kitap, kulp, kül, künde, külah, laf, masal, nabız, oku-, ora, oyun, post, renk, sakal, saman, süs, tuzak, üst, yufka, zoka,
FİİLLER	Ağırla-, at-, bak-, bas-, bil-, boya-, bul-, bürün-, çal-, çarp-, çevir-, çık-, çıkar-, de-, del-, dilen-, dö-, düş-, et-, gel-, getir-, gez-, gir-, gir-, giydir-, gönülle-, gör-, güreş-, kat-, kaydır-, kes-, koy-, kullan-, kur-, küstür-, ol-, otur-, oyna-, oyna-, salla-, sat-, savur-, söyle-, tak-, taş-, tut-, uçur-, ver-, yak-,yan-, yat-, yıka-, yut-, yut-, yürüt-,

KAYNAKÇA

AKSAN, D. (1987), *Türkçenin Gücü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.

AKSAN, D. (1990). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim 3*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

AKSAN, D. (1998). *Anlambilim (Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi)*, Engin Yayınevi, Ankara.

AKSAN, D. (2001). *Türkiye Türkçesinin Dünü, Bugünü, Yarını*, Bilgi Yayınevi, Ankara.

AKSAN, D. (2015). *Türkçenin Sözvarlığı*, Bilgi Yayınevi, Ankara.

AKSOY, Ö. A. (1976). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü II- Deyimler Sözlüğü*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.

AKYALÇIN, N. (2012). *Türkçemizin Anlamsal Zenginlikleri Deyimlerimiz*, Eğiten Kitap, Ankara.

CELEP, Ö. (2013). *Dillerden Düşmeyen Deyimler ve Öyküleri*, Akis Kitap, İstanbul.

GÖKDAYI, H. (2011). *Türkçede Kalıp Sözler*, Kriter Yayınları, İstanbul.

SİNAN, A. T. (2015). *Türkçenin Deyim Varlığı*, Kesit Yayınları, İstanbul.

SUBAŞI UZUN, L. (1991). *Deyimleşme ve Türkçede Deyimleşme Dereceleri*. Dilbilim Araştırma Dergisi 2, 29-39.

ŞAHİN, H. (2004). *Türkçede Organ İsimleriyle Kurulan Deyimler*, Uludağ Üniversitesi Yayınları, Bursa.

ŞEN, S. (2017). *Eski Türkçenin Deyim Varlığı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Türkçe Sözlük. (2005). Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

VARDAR, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Multilingual Yayınları İstanbul.

YURTBAŞI, M. (2013). *Sınıflandırılmış Kavramlar Sözlüğü (Türkçe Thesaurus)*, Tor Ofset, İstanbul.

TDK: Türk Dil Kurumu, sozluk.gov.tr (Erişim 26.04.2021)

"This page is left blank for typesetting"

HOLISTENCE
publications

Bu sayfa dizgiden dolayı boş bırakılmıştır

Âşık Paşa'nın Garip-Nâme adlı eserinde ikilemeler bağlamında söz varlığı

Vocabulary in the context of reduplications in Aşık Pasha's Garip-Nâme

Necmi Akyalçın¹

Damla Aydoğan²

1 Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Türkiye, e-mail: nakyalcin@gmail.com

2 Doktora Öğrencisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Türkiye, e-mail: damlaaydogan94@gmail.com

Özet

Türkçe, yazılı olarak takip edilebilen ilk metinlerinden; yani Orhun Yazıtlarından bu yana, ortaya konan eserlerle söz varlığı olarak zenginliğini kanıtlamış bir dildir. Bu söz varlığı içerisinde önemli bir yere sahip olan ikilemeler de söz konusu metinlerden günümüze kadar takip edilebilmektedir. 14. yüzyılda; Eski Anadolu Türkçesi döneminde, Âşık Paşa tarafından kaleme alınmış olan Garip-nâme adlı eser de söz varlığı bakımından zengin olduğu düşünülerek çalışmaya konu olarak seçilmiş ve eserdeki ikilemeler saptanmaya çalışılmıştır. Garip-nâme, 14. yüzyıldaki en büyük mesnevi ve 10592 beyitten oluşan hacimli bir eser olması bakımından dilimiz açısından önemli bir eserdir. Çalışmada, eserdeki ikilemeler sayısal verilerle ortaya konmuştur. Bu bağlamda, çalışmanın evrenini Garip-nâme adlı eser, konusunu ise bu eserdeki ikilemeler oluşturmaktadır. Bu çalışmanın amacı, böylesi önemli bir eserde geçen, Türkçe için önemli söz öbekleri olan ikilemeleri saptayarak Türk dilinin söz varlığı evrenine ilişkin katkı sunmaktır.

Anahtar kelimeler: Âşık Paşa, Garip-Nâme, ikileme.

Abstract

Turkish is a language that has proven its richness in terms of vocabulary with the works revealed since the first texts that can be followed in written form, namely the Orkhon Inscriptions. Reduplications, which have an important place in this vocabulary,

Citation/Atf: AKYALÇIN, N. & AYDOĞAN, D., (2021). Âşık Paşa'nın Garip-Nâme adlı eserinde ikilemeler bağlamında söz varlığı. *Homeros*. 4(3), 151-158, DOI: <https://doi.org/10.33390/homeros.4.3.03>

Corresponding Author/ Sorumlu Yazar:
Necmi Akyalçın
E-mail: nakyalcin@gmail.com

Bu derginin içeriği Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

can be followed from the texts in question until today. In the 14th century; the work named Garip-nâme, which was written by Âşık Paşa during the Old Anatolian Turkish period, was chosen as the subject of the study, considering that it was rich in terms of vocabulary, and the reduplications in the work were tried to be determined. Garip-nâme is an important work in terms of our language, as it is the largest masnavi in the 14th century and is a voluminous work consisting of 10592 couplets. In the study, the reduplications in the work were revealed with numerical data. In this context, the universe of the study is the work named Garip-nâme, and its subject is the reduplications in this work. The aim of this study is to determine the reduplications, which are important phrases for Turkish, in such an important work, and to contribute to the vocabulary of the Turkish language.

Keywords: Âşık Paşa, Garip-Nâme, reduplication.

GİRİŞ

Türkçe, ilk yazılı metinleri olan Orhun Yazıtlarının, yazıldığı Eski Türkçe döneminden beri anlatım gücünü, zenginliğini ve söz varlığı olarak ne denli büyük bir dil olduğunu eserleriyle ortaya koymuş köklü bir dildir. Türkçenin söz varlığı içerisinde yer alan ikilemeler, önemli söz öbekleri arasında yer alır. Dilimize ilişkin ilk yazılı belgeler olan Orhun yazıtlarında da ikileme örnekleriyle karşılaşmaktadır. Şöyle ki:

Eski Türkçenin ikilemeler konusunda oldukça zengin olduğunu söyleyen Talat Tekin çalışmasında şu örnekleri verir:

“**âşık tosık**” “acıma doyma” (TEKİN, 1998, s. 16)

“**kız koduz**” “kız kadın” (TEKİN, 1998, s. 16)

“**tünli künli**” “gececi gündüzlü” (TEKİN, 1998, s. 16)

“**iş küç**” “iş güç” (TEKİN, 1998, s. 16)

yir sub “yer ve su, ülke, anayurt” (TEKİN, 1998, s. 16)

Türkçedeki ikilemeler konusundaki ilk çalışma olarak Karl Foy tarafından yazılan “Studien zur Osmanischen Syntax, das Hendiadyoin und die Wortfolge “ana baba” Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen” makaledir. Devamında ise Saadet Çağatay, Osman Nedim Tuna, Hasan Eren, H. Marchand, M. A. Ağakay, Andreas Tietze, Vecihe Hatiboğlu, Zuhâl Kargı Ölmez, Talat Tekin gibi önemli isimlerin çalışmaları ile karşılaşmaktadır. Ayrıca, konuyla ilgili olarak Neslihan Eriha Genç, Fatma Nur Talu, Serkan Şen’in yüksek lisans tezleri, ile Hatice Şahin Osman Fikri Sertkaya, Gülsev Sev, Tahsin Aktaş, Kerime Üstünova, Fatma Akerson, Şahbender Çoraklı, Nuri Yüce, Serkan Şen, Mehmet Dursun Erdem, Deniz Abik, Necmi Akyağın, Musa Duman, Yeşim Aksan, Aynur Öz, Eva Kineses Nagy’nin (Szegeđ Üniversitesi, Macaristan) hazırladıkları makaleler de bu konudaki önemli çalışmalar arasında sayılabilir. Ayrıca Mustafa Gökçeođlu tarafından hazırlanan sözlük de (Kıbrıs) söz konusu çalışmalar arasında gösterilebilir.

Hamza Zülfikar’ın Yansıma sözcüklerden oluşan ikilemeleri içeren çalışması da bu konudaki çalışmalar arasındadır. Türkiye Türkçesi için hazırlanmış tek ve ilk ikilemeler sözlüğü ise Dr. Necmi AKYALÇIN’a aittir. İkillemelere bu sözlükten de şu örnekler verilebilir:

“**Fakir fakara:** Yoksullar, geçimini güçlkle sağlayan kimseler.” (AKYALÇIN 2007)

“**Genç yaşlı:** Yaşlı, genç, orta yaşlı herkes.” (AKYALÇIN 2007)

“**Hısım akraba:** Soyca veya evlilik yoluyla aralarında bağ bulunan kimseler.” (AKYALÇIN 2007)

“**Kavga gürültü:** Karışıklık ve tartışma durumu.” (AKYALÇIN 2007)

“**Okuma yazma:** Okuyup yazabilme yetenek ve bilgisi.” (AKYALÇIN 2007)

Bu sözlükte, söz varlığımıza ilişkin ikilemelerin arasında, aşağıdaki gibi ilginç ikileme örnekleriyle de karşılaşmaktadır:

“**Sağlıklı sıkımlı:** Sağlır hayvanı, süt ürünleri, yiyecekleri ve türlü besin maddeleri bol olan.” (AKYALÇIN 2007)

“**Entel dantel:** Entelektüel olmaya özenen, sahte aydın, aydın özentili davranışları olan.” (AKYALÇIN 2007)

“**Şadlık şadımanlık:** Neşeli, eğlenceli, sevinçli ve mutlu.” (AKYALÇIN 2007)

“**Şaka şembek:** Şaka gibi, hiç anlamadan; farkında olmadan.” (AKYALÇIN 2007)

“**Kuru Yavan:** Kuru olarak, yanında başka bir içecek veya yiyecek olmaksızın.” (AKYALÇIN 2007)

İkilme kavramının daha iyi anlaşılması için; bazı ikileme tanımlarına bakmak yerinde olacaktır.

“Aynı, yakın ya da zıt anlamlı iki veya daha çok kelimenin bir tek kelime gibi anlam göstermek üzere yan

yana gelmesi: birer birer, delik deşik, köşe bucak, yalvarıp yakarmak, yorgun argın, düğün dernek, hısım akraba, boy pos endam vb.” (KORKMAZ, 1992)

“İkileme, anlatım gücünü artırmak, anlamı pekiştirmek, kavramı zenginleştirmek amacıyla, aynı sözcüğün tekrar edilmesi veya anlamları birbiriyle yakın yahut karşıt olan ya da sesleri birbirini andıran iki sözcüğün yan yana kullanılmasıdır.” (HATİBOĞLU, 1981, s. Önsöz)

“İkileme bir sözcüğün ya da yansımali bir birimin ya da bir kısmının yinelenmesi ya da sözcüğün anlam özellikleri açısından eşanlamli, zıt anlamli, anlam açısından ilişkili olabileceği başka bir sözcükle birlikte kullanılmasıyla oluşturulan anlam birimidir.” (AKSAN, 2001, s. 115)

“Anlamı güçlendirmek için aynı kelimenin tekrarlanması, anlamları birbirine yakın, karşıt olan veya sesleri birbirini andıran kelimelerin yan yana kullanılması: Yavaş yavaş, irili ufaklı, aşağı yukarı gibi.” (TDK: Türk Dil Kurumu, <https://sozluk.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 18.04.2021)

Tanımlardan da anlaşılacağı üzere ikilemeler, Türkçe ile yazılmış metinler içerisinde oldukça sık kullanılmakta ve söz varlığı içerisinde önemli bir yere sahip bulunmaktadır. Daha önce, Türkçe ile kaleme alınmış pek çok önemli eser bu bağlamda incelenmiştir. Yapılan araştırma sonucunda, Âşık Paşa tarafından 14. yüzyılda kaleme alınan ve Anadolu sahasındaki en hacimli mesnevi olan “Garip-nâme” adlı eserin, ikilemelerin kullanımı açısından incelenmediği görülmüştür. Bu düşünceyle eserdeki ikilemeler, dönemin dil özellikleri de dikkate alınarak saptanmaya çalışılmış, sayısal verilerle ikileme kullanım sıklığı ortaya konmuştur.

Âşık Paşa ve Garip-nâme hakkında kısaca bilgi verecek olursak:

İslam Ansiklopedisinden edinilen bilgilere göre; Âşık Paşa 670’te (1272) Kırşehir’de dünyaya gelmiştir. Asıl adı Alidir. Âşık, onun mahlasıdır. Hayatı hakkındaki bilgiler, oğlu Elvan Çelebi’nin kaleme aldığı Menâkıbü’l-kudsiyye fi menâsibi’l-ünsiyye adlı eserde anlatılanlara dayanmaktadır. Garip-nâme, en önemli eseridir. Aruzun fâilâtün fâilâtün fâilün kalıbıyla yazılan 10592 beyitlik eser, Kemal Yavuz tarafından tıpkıbasım, transkripsiyonlu metin ve günümüz Türkçesine aktarma biçiminde dört cilt hâlinde yayımlanmıştır.

Çalışmada, tarama yöntemiyle eserde saptanan ikile-

meler saptanmıştır.

İKİLEMELER

Metinde 214 ikileme saptanmıştır. Bu ikilemelerin 40 tanesi yineleme/tekrar öbeği biçimindedir. Tekrar öbeklerinin de bir tür ikileme olduğu gerçeğinden hareketle sayısal verilerin arasına yineleme/tekrar öbekleri de katılmıştır. Geri kalan 174 söz öbeği ise, biçimsel ve anlamsal olarak ikileme özelliğine uygun yapılar olarak değerlendirilmiş ve sayısal veriler bu doğrultuda ortaya konmuştur.

A) İKİLEMELER

(Yir ü gök kamusu anuñ hazreti / Yirde gökde toptoludur kudreti) (s. 26) (YAVUZ, 2000)

(Öñde soñda kamunuñ maksûdı ol / Gelmişüñ geldeçinüñ ma‘bûdı ol) (s. 26) (YAVUZ, 2000)

(Nazm içinde artug eksük var-ısa / ‘Ayb dutmaya anı kim yâr-ısa) (s.38) (YAVUZ, 2000)

(İkisi bile bakar saga sola / Bilelikdedür niçe kim var ola) (s.41) (YAVUZ, 2000)

(Tâ ki bunlar bir yire cem‘ olmaya / Artuğı eksüğü hiç düz olmaya) (s. 42) (YAVUZ, 2000)

(Kamusunuñ aslı hazret’den-durur / ‘Aklı cânı cümle kudretten-durur) (s. 42) (YAVUZ, 2000)

(Bir deñizdendür kamu sular başı / Tagıluban dutdılar tağı taşı) (s. 43) (YAVUZ, 2000)

(Yiri göği Tañrı’yı Peygâmbere’i / Cümlesin yâd eyleyüp kıldı zarî) (s. 47) (YAVUZ, 2000)

(Çün uzun yaşuñ soñı ölmek-durur / Bes bu niçe oynamak gülmek-durur) (s. 49) (YAVUZ, 2000)

(Kim size ol öğüdi eydem ‘ayân / Bilesiz her bir işi bellü beyân) (s. 50) (YAVUZ, 2000)

(Her günün bir adı var bir hükm ider / Kamusunda bir güneş gelür gider) (s. 54) (YAVUZ, 2000)

(Nüh felekden yokarı seyri geçer / İrer ol rahmet honından yir içer) (s. 58) (YAVUZ, 2000)

(Añlayasın dôstuñı düşmânunuñ / Kurtarasın düşmânundan cânunuñ) (s. 62) (YAVUZ, 2000)

(Virdise ger göz kulak Tañrı saña / Bir sa‘at dut göz kulak bendin yana) (s. 64) (YAVUZ, 2000)

(Yirde gökde ne ki varsa sende var / Kimisi cânda vü kimi tende var) (s. 69) (YAVUZ, 2000)

(Ol dahı sag çıkdı girü yolına / Hôş selâmet vardı kendü iline) (s. 100) (YAVUZ, 2000)

(Bir güñü eyü yavuz dimedi / Dünyada işlemedük iş komadı) (s. 101) (YAVUZ, 2000)

(Dünyada itdüklere bilür kamu / Hem dahı bilür ki var uçmak tamu) (s. 101) (YAVUZ, 2000)

(Kendü nefsin bilmeyen bellü beyân / Ol-durur bu ma'niden mahrûm kalan) (s. 103) (YAVUZ, 2000)

(Kendüzinden kendü 'ilmin bilene / Yirde gökde ne ki varsa bilene) (s. 103) (YAVUZ, 2000)

(Bunlaruñ bir bölüğü yavuz hulu / İçi taşı zehr-ile fitne tolu) (s. 104) (YAVUZ, 2000)

(Her ki yavuzluk iderse ol hemân / Kılur aygut hem yavuz bellü beyân) (s. 105) (YAVUZ, 2000)

(Cânı gönüli uşbu sözden dad ala / Ma'ni içre ol kişi üstâd ola) (s. 106) (YAVUZ, 2000)

(Din ilin düzer bular dünin günin / Bunlara bildürdi hak İslâm dinin) (s. 107) (YAVUZ, 2000)

(İşid imdi ol nasîb nedür 'ayân / Kim bilesin bu işi bellü beyân) (s. 109) (YAVUZ, 2000)

(Her birinüñ şerhini eydem 'ayân / Diñle imdi niçedür bellü beyân) (s. 114) (YAVUZ, 2000)

(Yirde gökde ne ki varsa seyr ider / Bir işit kim seyr içinde ol n'ider) (s.115) (YAVUZ, 2000)

(Uşbu dört nesne kim eydildi 'ayân / Ma'lûm oldu dir-ligi bellü beyân) (s. 115) (YAVUZ, 2000)

(Ne ki ni'met var-ısa bellü beyân / Gizlü kalmaz kamusu görünür 'ayân) (s. 118) (YAVUZ, 2000)

(Her birinüñ şerhini eydem 'ayân / Diñle imdi niçedür bellü beyân) (s. 119) (YAVUZ, 2000)

(Muhkem olur ol zamân 'akl u bilü / 'İlm ü hikmet cân gönül olmuş tolu) (s. 119) (YAVUZ, 2000)

(Her birinüñ hâlini eydem 'ayân / Diñle imdi niçedür bellü beyân) (s. 121) (YAVUZ, 2000)

(Evliyâdur ol bölük bellü beyân / Halk içinde her biri oldu 'ayân) (s. 122) (YAVUZ, 2000)

(Birinüñ adı melek bellü beyân / Ol dahı bir lafz-ıla oldu 'ayân) (s. 125) (YAVUZ, 2000)

(Dördinüñ yirlü yirin eydem 'ayân / Diñle imdi niçedür bellü beyân) (s. 125) (YAVUZ, 2000)

(Diñle imdi niçedür eydem 'ayân / Kim bilesin bu işi bellü beyân) (s. 127) (YAVUZ, 2000)

(Yol üzere bu surat bir şehr ulu / Kim gelür andan ge-çer uslu delü) (s.127) (YAVUZ, 2000)

(Bu şehirde dört kapu vardur 'ayân / Adlu adıyla di-yem bellü beyân) (s. 128) (YAVUZ, 2000)

(Nefs ölür hüd ortada bellü beyân / Kamı ol alın açup benven diyen) (s. 131) (YAVUZ, 2000)

(Zira kim oğlu anuñ bayıkdur ol / Aña ogul olmaga lâyıkdur ol) (s. 136) (YAVUZ, 2000)

(Her birinüñ hâllerin eydem 'ayân / Kim bilesin bu işi

bellü beyân) (s. 137) (YAVUZ, 2000)

(Pes ecel oldur bilüñ bellü beyân / Mahlukuñ aña eli irmez 'ayân) (s. 139) (YAVUZ, 2000)

(Birisi insân-durur bellü beyân / Hem melekdür birisi bilgil 'ayân) (s. 140) (YAVUZ, 2000)

(Her birinüñ yirini eydem 'ayân / İşid imdi niçedür bellü beyân) (s.140) (YAVUZ, 2000)

(Dutdı hayvân mülkini sürdi işin / Gütdüğü hayvân-ı yazın kışın) (s. 142) (YAVUZ, 2000)

(Akılu dutmuşdur cihânı düpdüzi / Yire göge toptoludur kendüzi) (s. 143) (YAVUZ, 2000)

(Âdemîde kamusu vardur 'ayân / Diñle imdi niçedür bellü beyân) (s. 146) (YAVUZ, 2000)

(Ten içinde şol damarlar tolu kan / Su degül mi kim akar dün gün revân) (s. 148) (YAVUZ, 2000)

(Mısr'ı n'idersin saña şekker gerek / Hôna gel kim yiyesin şekker börek) (s. 149) (YAVUZ, 2000)

(Birisi bu 'ilm-i zâhirdür 'ayân / Birisi 'ibret-durur bellü beyân) (s. 149) (YAVUZ, 2000)

(Pes delil bu 'ilm-i kudretde 'ayân / hükmini sürmek-durur bellü beyân) (s. 152) (YAVUZ, 2000)

(İşid imdi eydeyüm bir bir 'ayân / Kim bilesin bu işi bellü beyân) (s. 154) (YAVUZ, 2000)

(Yirde gökde yaş kuru kalmadı hiç / Kim bu matbah-larda olmadı havîc) (s. 155) (YAVUZ, 2000)

(Yirde gökde yaş kuru kalmadı hiç / Kim bu matbah-larda olmadı havîc) (s. 155) (YAVUZ, 2000)

(Gönüli cânı teşviş ü gavgâ tolu / Ya'ni halvetde miyem dir ol delü) (s. 157) (YAVUZ, 2000)

(Her kim andan kurtıla bellü beyân / Halvet issi ol-durur bilüñ 'ayân) (s. 157) (YAVUZ, 2000)

(Çün yimek içmek bu nefis elindedür / Pes tagayyurlık dahı yolındadır) (s. 161) (YAVUZ, 2000)

(Çün günâh cânı gelür kat kat basar / Mahbus eyler seyrini hak'dan keser) (s. 162) (YAVUZ, 2000)

(Diñle dermân ne-durur eydem 'ayân / Kim bilesin bu işi bellü beyân) (s. 163) (YAVUZ, 2000)

(Yirde gökde ne ki mahluk var-durur / Kamusına bu 'akıl burnın urur) (s. 165) (YAVUZ, 2000)

(Farz u sünnet bildürür nefse 'ayân / Da'vet eyler tâ'a-ta bellü beyân) (s. 168) (YAVUZ, 2000)

(Hem Çalap hoşnûd ola andan 'ayân / Girtü bilgil bu sözi bellü beyân) (s. 168) (YAVUZ, 2000)

(Ol bişinçi perde âdemdür 'ayân / Diñle imdi niçedür bellü beyân) (s. 174) (YAVUZ, 2000)

(Bakdı bir yoldan ezel görünür 'ayân / Gördi bir yoldan ebed bellü beyân) (s. 176) (YAVUZ, 2000)

(Çün saña altun gümüş sagdan gelür / Seni komaz hazret'e ma'nî ol) (s. 183) (YAVUZ, 2000)

(Ol nebâtdan maksudum nedür diyem / Arpa bugdaydur kim eydürsin yiyem) (s. 183) (YAVUZ, 2000)

(Bir budak demekde maksûd ne-durur / Ya'ni oğlan kız saña perde-durur) (s. 184) (YAVUZ, 2000)

(Dirliği lâyık degülse hûd 'ayân / Tahtını mihnet yıkar bellü beyân) (s. 190) (YAVUZ, 2000)

(İşid ol altı nedür eydem 'ayân / Kim bilesin bu işi bellü beyân) (s. 195) (YAVUZ, 2000)

(Eksük olsa ne olur eydem 'ayân / Diñle imdi eydeyüm bellü beyân) (s. 195) (YAVUZ, 2000)

(El ayag u baş unıdılmış-ıdı / Uşbu varlık cümle mahv olmuş-ıdı) (s. 200) (YAVUZ, 2000)

(Ulu kiçi cümle fermândur aña / Neler eyler dünyada bir baksana) (s. 202) (YAVUZ, 2000)

(Kimisi hoş yir içer oynar büker / Kimi dün gün durmadın zahmet çeker) (s. 202) (YAVUZ, 2000)

(Kimisi hoş yir içer oynar büker / Kimi dün gün durmadın zahmet çeker) (s. 202) (YAVUZ, 2000)

(Kimisi hoş yir içer oynar büker / Kimi dün gün durmadın zahmet çeker) (s. 202) (YAVUZ, 2000)

(Diñle imdi her birin eydem 'ayân / Kim bilesin bu işi bellü beyân) (s. 202) (YAVUZ, 2000)

(Pâdişâh göstermesün hiç kimseye / Dôsta vü düşmâna yoksula baya) (s. 203) (YAVUZ, 2000)

(İrte gice kimse göregelmeye / Kendü varsa halk selâmın almaya) (s. 204) (YAVUZ, 2000)

(Döke hasret yaşını ırte gice / Kimse gelüp sormaya hâlûñ nice) (s. 204) (YAVUZ, 2000)

(Biribirni görmeye ırte gice / Bilmeye ne işdedür hâli nice) (s. 205) (YAVUZ, 2000)

(İlla dün gün hasreti ol yâr ola / Andan ayruk halk kamu agyâr ola) (s. 205) (YAVUZ, 2000)

(Eydeyüm adlarımı bir bir 'ayân / Kim bilesin bu işi bellü beyân) (s. 208) (YAVUZ, 2000)

(Görklü yüz ârâyışın senden düzem / Kaşda gözde senün için cân üzem) (s. 208) (YAVUZ, 2000)

(Gözi yaşı diñmeye ırte gice / Kimsene sormaya kim hâlûñ nice) (s. 209) (YAVUZ, 2000)

(Bunlara gösterdi ol nakşı 'ayân / Eytdi bilûñ iy kavum bellü beyân) (s. 216) (YAVUZ, 2000)

(Ol yazılmış nüshanun sırrın 'ayân / Anuñ-ımuş bildiler bellü beyân) (s. 217) (YAVUZ, 2000)

(Añlagıl kim yidi katdur bu cihân / İçlü taşlu biribirinden nihân) (s. 246) (YAVUZ, 2000)

(Diri akli ışk dutar bilgil 'ayân / Ölüdür 'ışksuz 'akıl

bellü beyân) (s. 248) (YAVUZ, 2000)

(Cân diridür 'ilm-ile bilgil 'ayân / Ölüdür cân bî-'ilim bellü beyân) (s. 249) (YAVUZ, 2000)

(Ger birikmezse gözün gönlün bile / Kim ne añlar görmek işitmeg-ile) (s. 250) (YAVUZ, 2000)

(Eydeyüm anı dahı bir bir 'ayân / Kim bilesin bu işi bellü beyân) (s. 256) (YAVUZ, 2000)

(Ulu kiçi bay u yohsul hâs u 'âm / Bu yidi ni'metde düpdüzdür tamâm) (s. 260) (YAVUZ, 2000)

(Yidi iklim halkına düpdüz 'ayân / Râyegân hündür bilûñ bellü beyân) (s. 260) (YAVUZ, 2000)

(Tag u yazı ev ü yaban toptolu / Alur andan dün ü gün uslu delü) (s. 261) (YAVUZ, 2000)

(Bî-dirîgdür ol güneş halk üstine / Bî-bahâdur düşmenine dôstına) (s. 261) (YAVUZ, 2000)

(Kim dilerse fikr ile işler işin / Nuht dilersen el virür yazın kışın) (s. 262) (YAVUZ, 2000)

(Geh göresin sen seni gökde uçar / Geh göresin yir yüzinde yir içer) (s. 263) (YAVUZ, 2000)

(Râyigândur bay u yohsul düpdüzi / Satun ad almış degül oğlu kızı) (s. 263) (YAVUZ, 2000)

(Bilesin bu nefis ile sûret işin / Nitedür yoldaşlığı yazın kışın) (s. 272) (YAVUZ, 2000)

(Sîne vü yağrın-durur döndinçi evi / Anda varsa nefis olur yavlak kavi) (s. 274) (YAVUZ, 2000)

(Gögi göge yiri yire beñzemez / Tagı taşı yol erini eğlemez) (s. 286) (YAVUZ, 2000)

(Hem bu yir gök yog-iken virdi vücûd / Gök rükû'da kaldı yir kıldı sücûd) (s. 298) (YAVUZ, 2000)

(Yir yüzinde eyledi altun gümüş / Kim anuñla hâsıl olur her bir iş) (s. 298) (YAVUZ, 2000)

(İlla her dem hayr ola işlediği / hazrete baglu ola ussı ögi) (s. 304) (YAVUZ, 2000)

(Ulu kiçi ni'metinden gönene / Toyına açlar u yalıñ tonana) (s. 304) (YAVUZ, 2000)

(Ulu kiçi bay u yohsul hâs u 'âm / Aña anı evlü evinde müdâm) (s. 306) (YAVUZ, 2000)

(Cem' olup kendüzine gönli gözi / Olmaya hergiz kimesneyle sözi) (s. 307) (YAVUZ, 2000)

(Ol baña câyiz-durur bellü beyân / Diñle imdi eydeyüm bir bir 'ayân) (s. 311) (YAVUZ, 2000)

(Bî-mekândur ol kişi bellü beyân / Ol 'atânun biri uş oldı 'ayân) (s. 312) (YAVUZ, 2000)

(Sıdk-ıla diñler-iseñ eydem 'ayân / Diñle imdi niçedür bellü beyân) (s. 313) (YAVUZ, 2000)

(Oğlu kızı bilmez anuñ hâlini / Añladımız kimseye ahvâlini) (s. 323) (YAVUZ, 2000)

(Ol bu cevherdür ki yir altında ol / Dün gün oldur istenen ma‘dinde ol) (s. 340) (YAVUZ, 2000)

(Yiri göđi çün yaratdı ol Kadım / Yirde gökde gör ne kodı ol hakım) (s. 346) (YAVUZ, 2000)

(Yiri göđi çün yaratdı ol Kadım / Yirde gökde gör ne kodı ol hakım) (s. 346) (YAVUZ, 2000)

(Çün bu ma‘nî ‘Âşık’a oldu ‘ayân / Yiri göđi kendüde buldı ‘ayân) (s. 354) (YAVUZ, 2000)

(Göre kendü cismini bir şehri ulu / Yirde gökde ne ki var anda tolu) (s. 354) (YAVUZ, 2000)

(Ol sekiz dervâze vü şehriñ işin / Añlalayum niçedür yazın kışın) (s. 355) (YAVUZ, 2000)

(Cân gönül anda kulak dutmış-durur / ‘Akl-ıla hem ‘ahdi berkitmiş-durur) (s. 357) (YAVUZ, 2000)

(Ol kapu ayak-durur bellü beyân / Kâruvân andan dahı işler ‘ayân) (s. 360) (YAVUZ, 2000)

(Hem hak‘uñ kudretlerin eydür ‘ayân / Bildürür bir bir bize bellü beyân) (s. 362) (YAVUZ, 2000)

(Hem geminüñ kethudâsı ol ola / Şol deñiz dün gündüz aña yol ola) (s. 364) (YAVUZ, 2000)

(Hôş selâmet çıkdılar bu dünyeden / Añla imdi ol selâmatlık neden) (s. 369) (YAVUZ, 2000)

(Gevheri sarrâf elinde göresi / Viren alan oldur andan sorası) (s. 369) (YAVUZ, 2000)

(Yarın andan Hak bizi ayırmasun / Dünya âhir dogru yoldan ırmasun) (s. 379) (YAVUZ, 2000)

(Halk içinde olmasa altun gümüş / Zulmet içre gark olaydı her bir iş) (s. 380) (YAVUZ, 2000)

(Vardur iş kim göz ile gördüm ‘ayân / Sâbit oldu kamusı bellü beyân) (s. 387) (YAVUZ, 2000)

(Bunlaruñ mürsel-durur adı ‘ayân / ‘Âlem içre işleri bellü beyân) (s. 388) (YAVUZ, 2000)

(İbret içre ma‘nî var söyler ‘ayân / Göz kulagı işidür anı hemân) (s. 390) (YAVUZ, 2000)

(Üç bölükdür ol dahı bilgil ‘ayân / ‘Âlem içre her biri bellü beyân) (s. 391) (YAVUZ, 2000)

(Eyüsin ü yavuzın cümle ‘ayân / Bildi yigin alusın bellü beyân) (s. 394) (YAVUZ, 2000)

(İg eger togru dürüst durmaz-ısa / Başı üzre taşı götürmez-ise) (s. 395) (YAVUZ, 2000)

(Bu degirmen igine kutb eydürüz / Orta yirde durdu-gıçun togru uz) (s. 397) (YAVUZ, 2000)

(Kanda ‘ibret var-ısa gördi gözüm / Anın oldu bu haber dün gün sözü) (s. 399) (YAVUZ, 2000)

(‘İşk kulavuz oldu bini iltmege / Cân gönül uydı aña uçdı göge) (s. 402) (YAVUZ, 2000)

(Çünkü bu pendî işitdi cân gönül / Durdı kurbet işigin-

de oldu kul) (s. 403) (YAVUZ, 2000)

(Niçedür eydem saña bir bir ‘ayân / Kim bilesin bu işi bellü beyân) (s. 408) (YAVUZ, 2000)

(Tañrı’nuñ emrinde vardur olmaga / Ata ana yog-ıken oğlan toga) (s. 411) (YAVUZ, 2000)

(Hak bu sohbetden bizi ayırmasun / Dünya âhir dogru yoldan ırmasun) (s. 414) (YAVUZ, 2000)

(Bunlaruñ üzre dahı bakdı Resül / Göñli cânı bu işi kıldı kabul) (s. 417) (YAVUZ, 2000)

(Yine imrendi aña ol Mustafâ / Cânı gönüli ol işe kıldı vefâ) (s. 417) (YAVUZ, 2000)

(Çün bularuñ hâlini bildi Resül / Cânı gönüli bunları kıldı kabul) (s. 421) (YAVUZ, 2000)

(Kullaruñ hem kullığın kıldı ‘ayân / Her biri n’itmek gerek bellü beyân) (s. 421) (YAVUZ, 2000)

(Bakdı peygâamber bu yir gök ehline / Gördi kim her biri uymuş bir dine) (s. 421) (YAVUZ, 2000)

(Yir gök ehli kim rükû‘daydı bular / Bu rükû‘ andan-durur âhir i yâr) (s. 422) (YAVUZ, 2000)

(Yir gök ehli kim sücüd kılmış-ıdı / Bu sücüd oldur ol uht olmış-ıdı) (s. 422) (YAVUZ, 2000)

(Yir gök ehli kim fikirdi işleri / Ol tefekkür kim kılur bu yol eri) (s. 422) (YAVUZ, 2000)

(Yir gök ehli kim kılurlardı du‘â / Ol du‘âdur kamuya olsun revâ) (s. 422) (YAVUZ, 2000)

(Rây u tedbîr san‘at u her bir nese / Eyü yavuz dünyada niçe-y-ise) (s. 425) (YAVUZ, 2000)

(Pes saña gel kim bu ‘ilmi bilesin / Yiri göđi kendü-zünde bulasın) (s. 429) (YAVUZ, 2000)

(Ger vilâyet olmasa anda ‘ayân / Dîn yolında alp degül bellü beyân) (s. 433) (YAVUZ, 2000)

(Yire göge irdi yitdi ‘ışk eli / ‘İşk ayagından yıkıldı nefsi ili) (s. 434) (YAVUZ, 2000)

(Göz kulak işdür görür her nesneyi / Cân gönül añlar bilür her ma‘niyi) (s. 468) (YAVUZ, 2000)

(Görnügeldi her makâmda her bir iş / Yirde gökde dün ü gündüz yaz u kış) (s. 474) (YAVUZ, 2000)

(Kim ola kim gökde ay gün yorida / Kim ola kim yirde dün gün durıda) (s. 474) (YAVUZ, 2000)

(Kankısı kim yig-ise eytgil ‘ayân / Yigini yig bilelüm bellü beyân) (s. 482) (YAVUZ, 2000)

(Mâl mı yigdür yâ ‘ilim eytgil ‘ayân / Cümle halk bil-sün anı bellü beyân) (s. 484) (YAVUZ, 2000)

(Râhat olmaz senden ötrü gündüzün / Kul karavaş ey-lemişdür kendüzün) (s. 492) (YAVUZ, 2000)

(İli günü saklaya ol yağıdan / Halkı dire olmaya ol ta-gıdan) (s. 493) (YAVUZ, 2000)

(Göz kulak bu halk içinde dinc ola / Cümle yohsul bayıya il künc ola) (s. 493) (YAVUZ, 2000)

(Her birinüñ dirligin eytdük ‘ayân / Sâbit oldı döstlüğü bellü beyân) (s. 494) (YAVUZ, 2000)

(Çün bilesin bâtlı terk idesin / Cân gönül ol hakk-ıla berkidesin) (s. 500) (YAVUZ, 2000)

(Topragı gör kim virür dün gün harâç / Toyınudur her gün anda yüz biñ aç) (s. 507) (YAVUZ, 2000)

(Kıymetî taşlar kamu toprak-durur / Hem dahı altun gümüş toprak-durur) (s. 507) (YAVUZ, 2000)

(Şöyle giñdür kim sıgar yir gök tamâm / Yirde gökde ne ki varsa hâs u ‘âm) (s. 510) (YAVUZ, 2000)

(Her ne kim varsa yaradılmış kamu / Dünya ahret yir ü gök uçmag tamu) (s. 510) (YAVUZ, 2000)

(Ol irâdet geldi bunda oldı ‘ışk / Cân gönül oldı ‘imâret toldı ‘ışk) (s. 512) (YAVUZ, 2000)

(Yirde gökde ne ki var nakş u nişân / Nefs içinde kamusı vardur nihân) (s. 512) (YAVUZ, 2000)

(Cümle nefste var bu içmek ü yimek / Dem-be-dem hōş râhat olup üyimek) (s. 512) (YAVUZ, 2000)

(Yirde gökde gör bu ‘âlem halkını / Halkını bilseñ bilesin hulkını) (s. 515) (YAVUZ, 2000)

(Kamı ol ma‘nî bilen gelsün berü / Gözi gönli bir dem uht olsun berü) (s. 525) (YAVUZ, 2000)

(Ben dahı düşdüm bularuñ suyına / Cân gönül tâ kim bulardan toyına) (s. 526) (YAVUZ, 2000)

(Bir işid bunlar dahı kimdür ‘ayân / Kim bilesin bu işi bellü beyân) (s. 528) (YAVUZ, 2000)

(Birisî dün gün ayag üzre durur / Er u ‘avret tâ‘at üzre cân virür) (s. 528) (YAVUZ, 2000)

(Söz içinde artug eksük var-ısa / Bitürivirsün anı kim yâr-ısa) (s. 534) (YAVUZ, 2000)

Yukarıda da açıklandığı gibi metinde yineleme/tekrar biçiminde ikilemeler ile de karşılaşmıştır. Tekrar öbeklerinin de bir tür ikileme olduğu gerçeğinden hareketle bu türden ikilemelere de ayrı bir başlık altında çalışmada yer verilmiştir.

B) YİNELEME/TEKRAR BİÇİMİNDE OLUŞTURULMUŞ İKİLEMELER

(Yidi yidi yaradupdur hem-çünân / Yidi endâm u yidi kat âsımân) (s. 20) (YAVUZ, 2000)

(Kâfileden girü kaldı añsuzın / Arkun arkun gider-idi yalñuzın) (s. 47) (YAVUZ, 2000)

(‘İşkdur anı durmadın hî ündeyen / Dôsta dogru yol budur gel gel diyen) (s. 55) (YAVUZ, 2000)

(Bilürem eksüklüyem suç işledüm / Kendü kendü nef-

süme zulm eyledüm) (s. 66) (YAVUZ, 2000)

(Dörd yañadan tolp tolp geldi revân / Degme tolbu başladı bir bağçevân) (s. 101) (YAVUZ, 2000)

(Ol nazardan hak bizi ayırmasun / Kendü kendü tal‘atından ırmasun) (s. 102) (YAVUZ, 2000)

(Kamu nesne biter anda uzanur / Dürlü dürlü renkler-ile bezenür) (s. 117) (YAVUZ, 2000)

(Yine düşdi ‘akla bir hōş ârzü / Diledi kim kuça hōş hōş hüb-rü) (s. 166) (YAVUZ, 2000)

(Dürlü dürlü öldürürlerdi beni / Kanda bulam bir dahı ben şol günü) (s. 201) (YAVUZ, 2000)

(Nefse dirlik öğredür kim hōş geçe / Dünyada hōş hōş yiye hōş hōş içe) (s. 228) (YAVUZ, 2000)

(Yidi yidi yaradupdur hem-çünân / Yidi endâm u yidi kat âsımân) (s. 232) (YAVUZ, 2000)

(Arkun arkun ay düşer günden ırak / Şol hacâletdendir âhir bu firâk) (s. 238) (YAVUZ, 2000)

(Añlagıl kim bu cihân kaç kat-durur / Katları nedür niçün kat kat durur) (s. 246) (YAVUZ, 2000)

(Bir katı hem şol-durur kim nef diler / Ne-durur ol dürlü dürlü turşılar) (s. 258) (YAVUZ, 2000)

(Añlum anuñ dürlü dürlü ni‘metin / Bî-dirîg ol dürlü dürlü rahmetin) (s. 259) (YAVUZ, 2000)

(Añlum anuñ dürlü dürlü ni‘metin / Bî-dirîg ol dürlü dürlü rahmetin) (s. 259) (YAVUZ, 2000)

(Çün bu sûret hâlini añlayasın / Kendüzüñ kendüzüñi tañlayasın) (s. 272) (YAVUZ, 2000)

(Göñlüm eydür Allah Allah gitmegil / Ben hazîneñven senüñ terk itmegil) (s. 281) (YAVUZ, 2000)

(Hiç kimesne yok benümle kamı yâr / Agladum kendü hâlüme zâr zâr) (s. 284) (YAVUZ, 2000)

(Âşık oldı kendü kendü yüzine / Ma‘şûk oldı kendüzi kendüzine) (s. 326) (YAVUZ, 2000)

(Sevdi kendü kendüyi ol pâdişâh / Gör ki ne kıldı vü n’itdi ol İlâh) (s. 326) (YAVUZ, 2000)

(Dürlü dürlü renkler-ile bezenür / ‘Azm ider yir dôsta karşı uzanur) (s. 327) (YAVUZ, 2000)

(Leyli Leyli dir-iken Mecnûn dili / Dile Mevlî geldi gitdi müşkili) (s. 332) (YAVUZ, 2000)

(Ne gerek üstâda bilgil bu kezın / Kim gide tag altına azın azın) (s. 340) (YAVUZ, 2000)

(Topraga cevher düşüpdür renk renk / Taglar altından çıkar ol teng teng) (s. 340) (YAVUZ, 2000)

(Topraga cevher düşüpdür renk renk / Taglar altından çıkar ol teng teng) (s. 340) (YAVUZ, 2000)

(Kendü şehrinde ne işler hükmi ne / Baksun imdi kendü kendü hükmüne) (s. 354) (YAVUZ, 2000)

(Hem hak'ıñ kudretlerin eydür 'ayân / Bildürür bir bir bize bellü beyân) (s. 362) (YAVUZ, 2000)

(Şol nebâtdür ol ki bu yirden biter / Dürlü dürlü ni'met olur huşk u ter) (s. 380) (YAVUZ, 2000)

(Dürlü reng ü dürlü şekl ü dürlü ad / Gizlüdür bunlar da dürlü dürlü dad) (s. 380) (YAVUZ, 2000)

(Cümlesi bunlar tokuz mahfil-durur / Dirliği bir bir buları bildürür) (s. 387) (YAVUZ, 2000)

(Kamusıyla ger çakıldak olmaya / Bugday az az dökilüben gelmeye) (s. 396) (YAVUZ, 2000)

(Dürlü dürlü oynayuban büken ol / Bugdayı endâze-sinde dökten ol) (s. 396) (YAVUZ, 2000)

(Çün 'ademden 'âleme geldi bu kez / Çâre yokdur ögüniser az az) (s. 397) (YAVUZ, 2000)

(Kim buları dahı büker dün ü gün / Döne döne her birini kıldı un) (s. 399) (YAVUZ, 2000)

(Kim bu gurbetden iresin kurbete / Ograyasın dürlü dürlü kudrete) (s. 403) (YAVUZ, 2000)

(İmdi gör ne'ymiş Zuhâl fi'li dahı / Ben diyem bir bir ü sen 'ilmin ohi) (s. 410) (YAVUZ, 2000)

(Hak buları sûrete hâkim kodı / hak komışdur eytme-gil kim kim kodı) (s. 411) (YAVUZ, 2000)

(Vasf-ı hâlüm çün gele bir bir dile / hâlümü kim ogradıysa ol bile) (s. 437) (YAVUZ, 2000)

(Uçmağı vü tamuyı bir bir bize / Eyle eydürler kim ol görnür göze) (s. 490) (YAVUZ, 2000)

Metnin geneline bakıldığında bazı ikilemelerin oldukça sık kullanıldığı ve metnin anlam bütünlüğünün korunmasına katkı sağladığı görülmüştür. Örneğin “bellü beyan” ikilemesi 53 yerde, “dürlü dürlü” ikilemesi 10 yerde, “bir bir” ikilemesi 4 yerde kullanılmıştır. Bazı ikilemelerin sık kullanılması bir açıdan da metin içerisindeki ikileme kullanımının bilinçli yapıldığını da göstermektedir. “Garib-nâme” adlı eserin konusu ve yazıldığı dönem de dikkate alındığında ikileme kullanım sıklığının azımsanmayacak ölçüde olduğu ve bazı ikilemelerin düzenli olarak yinelenildiği söylenebilir. Bu da eserin dilinin anlaşılır, akıcı ve güçlü bir anlatım gücüne ulaşmasına katkı sunan bir durumdur.

SONUÇ

Tarama yöntemiyle incelenen “Garib-nâme” adlı eserde toplam 214 ikileme saptanmıştır. Bu ikilemelerden 40 tanesi yineleme/tekrar öbeği biçimindedir. Tekrar öbekleri de bir tür ikilemedir. Bu nedenle, sayısal verilerin arasına eklenen yineleme/tekrar öbeklerine çalışmada ayrı bir başlık altında yer verilmiştir. Geri kalan 174 söz öbeği ise, biçimsel ve anlamsal olarak ikileme özelliğine uygun yapılar olarak değer-

lendirilmiş ve çalışmadaki sayısal veriler bu doğrultuda ortaya konmuştur. Dönemin dil özellikleri dikkate alındığında eserdeki ikilemelerin sayısı oldukça kayda değerdir. Öyle ki bazı ikilemelerin bilinçli olarak yinelenerek metinde anlam bütünlüğünün sağlandığı görülmüştür. Bu türden ikilemelere en iyi örnek 53 yerde saptanan “bellü beyan” ikilemesidir. Bilindiği gibi ikilemeler Türk Dili ile yazılmış eserlerin neredeyse tümünde karşılaşılan önemli söz öbekleridir. Bu nedenledir ki Türkçenin zengin söz varlığı içerisinde oldukça büyük bir yere sahiptir. Eski Türkçe döneminden beri de bu önemini koruyan köklü söz öbekleridir. Garib-nâme, Anadolu sahasında yazılmış en hacimli mesnevilerden biridir. Bundan dolayı eser çalışmaya konu olarak seçilmiş ve ikilemeler çerçevesinde incelenmiştir. Ulaşılan sayısal veriler de açıkça göstermektedir ki, ikilemeler Türkçenin eski dönemlerinde olduğu gibi, 14. Yüz yılda ortaya konan bu eserde de bolca kullanılmıştır.

KAYNAKÇA

- AKSAN, Y. (2001) Türkçede Zaman Anlatımı ve Kimi İkileme Yapıları, XV. Dilbilim Kurultayı, İstanbul.
- AKYALÇIN, N. (2007). *Türkçe İkilemeler Sözlüğü Tanıklı*, Ankara: Anı Yayıncılık:
- ERGİN, M. (1999). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım.
- HATİPOĞLU, V. (1981). *Türk Dilinde İkilemeler*. İstanbul: TDK Yayınları
- KORMAZ, Z. (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK yayınları.
- TEKİN, T. (2010). *Orhon Yazıtları*, 4. Baskı, Ankara: TDK
- AŞIK PAŞA, GARİB-NÂME I/1, 1/2, Hazırlayan: Kemal Yavuz (2000)., İstanbul.
- TDK: Türk Dil Kurumu, sozluk.gov.tr (Erişim Tarihi:18.04.2021)
- TDV: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Aşık Paşa maddesi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/asik-pasa#2-tasavvufi-sahsiyeti>, Müellif: Günay kurt, (Erişim Tarihi: 11.06.2021).

Nəsiminin divanlarında onomastik məcazlar və poetik-üslubi özəllikləri

Onomastic imagery in Nasimi's divans and its poetic and stylistic features

Səadət Şixiyeva

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, AMEA akad. Z.Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutu, Azərbaycan,
ə-mail: shikhiyevas@gmail.com

Özət

XIV əsr Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli şairlərindən olan Seyid İmadəddin Nəsimi sözün mümkün anlamlarını sənətkarlıqla istifadə edən həssas bir şair, kəlmələrə yeni mənalar qazandıran, ifadə imkanlarını daralda və ya genişləndirə bilən bir söz ustasıdır. Şairin təkcə ümumi deyil, xüsusi isimlərin də anlamları və yazı biçimlərinə yozum verə bildiyini görürük.

Nəsiminin fərdi interpretasiyaları arasında şəxs adlarına yüklədiyi poetik anlamlar xüsusilə diqqəti çəkir. Şair təxəllüsü (Nəsimi) kimi öz adına (İmad), sələfi Hafız Şirazinin təxəllüsü (Hafız) və adına (Şəmsəddin), mürşidi Fəzlullahın təxəllüsü (Nəimi) və adlarına (Şəhabəddin, Fəzlullah), yaxın dostu və məsləkdaşı Əliyyəül-Əlanın adına (Əli) müxtəlif fəlsəfi-bədii anlamlar yükləmişdir. Dini (hz. Ali və ona verilən çeşidli adlar (Əsədullah, Şiri-Yəzdan, Heydəri-Kərrar və s.)) və ədəbi (Nizami və qəhrəmanları (Xosrov, Şirin, Şəkkər...), Əttar və s.) adlardan yararlanan şair onlara poetik funksiyalar verməklə bədii təxəyyülün elementi kimi istifadə etmişdir.

Hürufi şair mürşidini çeşidli adlarla xatırlasa da, məhz Fəzlullah onun poetik təxəyyülünün ilham qaynağıdır, məhz bu ad bir çox poetik və təsəvvüfi yozumlara yol açır. Göründüyü kimi, Nəsimi şeirində ədəbi, tarixi və xəyali adlar şeir sənətinin elementləri kimi istifadə olunur və poetik-üslubi xüsusiyyətlər kəsb edir.

Açar sözlər: Nəsimi, divan, şəxs adı, məcaz, üslub

Citation/Atf: ŞIXIYEVA, S., (2021). Nəsiminin divanlarında onomastik məcazlar və poetik-üslubi özəllikləri. *Homeros*. 4(3), 159-166,
DOI: <https://doi.org/10.33390/homeros.4.3.04>

Corresponding Author/ Sorumlu Yazar:
Səadət Şixiyeva
E-mail: shikhiyevas@gmail.com

Bu derginin içeriği Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Abstract

The great poet of Azerbaijani literature of XIV century Seyid İmadəddin Nəsimi subtly using the variety of meanings of the word was an unsurpassed master of the artistic word, able to give a word a new meaning, reduce or expand the possibilities of expression. The poet commented on and interpreted the meanings and forms of writing not only common nouns but also proper names.

Among his interpretations, the poetic meanings that he attached to personal names are especially interesting. His pseudonym (Nəsimi), he also gave different philosophical and artistic meanings to his name (İmad), the pseudonym of his predecessor Hafiz Shirazi (Hafiz) and his name (Şamsəddin), the pseudonym of his mentor Fazlullah (Nəimi), and his names (Şihabəddin, Fazlullah), named after his close friend and like-minded person Aliyyul-A'la (Ali). Nəsimi was based on religion (Ali and his various epithets (Asadullah, Shir-i Yazdan, Haydar-i Kerrar, etc.)) and literary names (Nizami and his heroes (Khosrov, Shirin, Shekker ...), Attar, etc.) as elements of artistic imagination giving them figurative functionality. Although the Hurufit poet resembles his teacher in different names, only Fazlullah is the source of inspiration for his poetic imagination, a name that has led to many poetic and Sufi interpretations. As can be seen in his poetry the literary, historical, and fictitious names are used as elements of poetic art and have a poetic and stylistic feature.

Keywords: Nəsimi, divan, onomastic, imagery, stylistic

1. GİRİŞ

Azərbaycan ədəbiyyatının ən görkəmli şairlərindən olan Seyid İmadəddin Nəsimi (öl.: 1417) sözün mümkün anlamlarını sənətkarlıqla istifadə edən həssas bir şair, kəlmələrə yeni mənalar qazandıran, ifadə imkanlarını daralda və ya genişləndirə bilən bir söz ustasıdır. Onun şeirində sözün fərdi biçimli estetik-bədii dəyər kəsb etməsi, poetik-fəlsəfi informativ yükə və assosiativ məzmunlara yiyələnməsi, ənənəvi ədəbi funksiyalarına yenilərinin əlavə olunması fərdi səciyyəliyi ilə diqqəti cəlb edir. Qabarıq nəzərə çarpan bu təzahürlər onun poetik təxəyyülünün zənginliyinin göstəricilərindəndir. Şairin hər iki divanında nəinki ümumi, həm də xüsusi isimlərin (onomastika) mənə və yazılışına fərqli baxış bucağından nəzər salınaraq mənalandırıldığı da görünür. Nəsiminin yaradıcılığının indiyədək digər tədqiqatçıların diqqətini cəlb etməyən bu özəlliyi onun poetikasının və obrazlı düşüncəsinin tərkib hissəsi olduğundan təfərrüatlı təhlilini məqsəddəyğun bildik. Amma “elmi ədəbiyyatda “onomastika bütün xüsusi adların təcəssümü, toponimlər coğrafi adlar, antroponimlər insan adları, etnonimlər tayfa və millət adları, hidronimlər dəniz, çay, göl adları, kosmonimlər kosmik obyekt adları, teonimlər səcdəgah adları, zoonimlər heyvanlara verilən xüsusi adlar, ktematonimlər müəssisələrə və digər əşyalara verilən xüsusi adlar” kimi izah olun”duğu (bax: 5. 6) üçün biz burada yalnız məcaz yaradıcılığında daha aktiv iştirak edən antroponimlərdən bəhs edəcəyik.

2. SƏLƏFLƏRİNİN ADI POETİK SƏNƏTİN QAYNAĞI KİMİ

Nəsiminin hər iki divanında sözlərin bəzən elastik keyfiyyət kəsb edərək, şeirdən-şeirə anlam yükünü dəyişə bildiyini müşahidə edirik. Onun fərdi şairənə yozumları arasında etnonim, toponim və etnotoponimlər kimi antroponimlərə – şəxs adlarına yüklənən poetik məzmunlar da yer alır. Şair təkcə özünəqədərki şeir ənənəsində mövcud olan tarixi və ya əfsanəvi adların hərfi, yaxud məcazi anlamlarından faydalanmır, yeri gəldikdə ənənəviyə yeni mənə çaları əlavə edir və yaxud özü tamamilə fərdi səciyyəli məcazi məzmun və ya poetik sənət örnəkləri yaradır.

Qeyd etməliyik ki, orta çağ şeirinin, xüsusilə İraq səbkinin daha bir özəlliyi sözün çoxanamlılığından maksimum yararlanmaqla az sözlə çox mənə ifadə etmək, bu yolla şairləri yeni mənə axtarışlarına təşviq etmək olmuşdur. Nəticədə yeni bədii biçimli anamlarla obrazlılıq yaratma şairlərin sələflər və çağdaşları ilə söz yarışını xarakterini almış, hər bir istedadlı şairdə öncüllük iddialarına zəmin hazırlamışdır. Mahiyyət etibarilə bu təzddə fikrini ifadə şeir bilicilərini də düşündürür, zehni imkanlarını səfərbər edir, riyazi əməliyyat və ya şahmat gedişləri kimi əqli gərginlik yaratmaqla yeni biliklər əldə etməyə sövq edir. Bənzər durumu Nəsiminin hər iki divanının keksik tərkibinin təhlilində də görürük. Şairin çoxanamlı sözlər vasitəsilə poetik sənət örnəkləri yaratmasında yardımçı vasitələri təkcə ümumi deyil, həm də xüsusi isimlər, o

cümlədən antroponimlərdir. Bu adlar içərisində dini şəxsiyyətlər (peyğəmbərlərin adı və onlara aid olunan epitetlər (Musa (Kəlim), İbrahim (Xəlil), İsa (Emmanuel), Məhəmməd (Həbib)...), imamlar (Əli və ona verilən ali ad-ləqəblər (Əsədullah, Şiri-Yəzdan, Heydəri-Kərrar) və s.), ariflər (Həllac Mənsur, Əttar, İbn Ərəbi, Mövlana...) və şairlərin (Nizami və qəhrəmanları (Xosrov, Şirin, Şəkkər...); Hafiz və s.) adlarının təhlili və kəsb etdiyi poetik funksionallıq geniş təhlilə möhtacdır. Biz isə burada yalnız şairin əsərlərindən ədəbi və irfani sahəyə aid onomastik vahidləri seçmələr şəklində təhlilə cəlb edəcəyik.

Nəsiminin hər iki divanında sevgiyə yad etdiyi sələflərindən biri də Azərbaycanın dahi şairlərindən olan Nizami Gəncəvidir (XII). Onun bu sələfini eyham yolu ilə xatırlatmasına bir neçə beytində rast gəlirik. Şairin:

Vəsfində Nəsimi sözünü ərsə çıxardı,

Qanqı sədəfin incusi buldı bu nizami? (6, 99)

- kimi beytini farsca divanındakı yaxın məzmun və oxşar sözlüklü beyt olmadan Nizami şeiri kontekstində şərh etmək imkansızdır. Şair farsca qəzəllərindən birində deyir:

تا نشد چشم نسیمی ز غمت لولوبار

گوهر نظم سرشکش به نظامی نرسید

(13, 205)

(Nəsiminin gözü sənin qəmindən (əzab çəkib) göz yaşları axıtmaqda (hərfən: gövhərsaçan olmadıqca),

Onun göz yaşlarından (yaranmış) nəzm gövhəri bir nizama yetmədi).

Sonuncu beytdə “nəzm” Nizami Gəncəvinin təxəllüsü “Nizami” ilə assosiasiya yaradır. Eləcə də “nizami” ilə “nəzm” birlikdə iştiaq poetik fiqurunu əmələ gətirir (ətraflı bax: 8, 33-34). Yeri gəlmişkən, Nizamini bu şəkildə xatırlatmalara digər şairlərin də əsərlərində rast gəlirik.

Sonuncu beytin təhlili tanınmış türkiyəli alim Turqut Karabeyin: “şeir sənətində Nizamının məqamı Nəsiminin ideali olmuş və o yüksək dərəcəyə yetişmək arzusunda olmuşdur” (3, 73) kimi mülahizəsində haqlı olduğunu göstərir. Bununla belə, Nəsiminin yuxarıdakı türkcə beytində dəfələrlə sözünü “dürr” və

“gövhər”ə bənzədən Nizami ilə gizli fikri yarışını da sezmək mümkündür. O, ilahi mənşəli saydığı sözü öz qüdrəti ilə daha ali səviyyəyə qaldırdığını bildirir və beləliklə, dənizdən əldə edilən “dürr” (mirvari) (Nizamının sözü) ilə göylərə doğru yüksələn, Allaha yönələn söz (Nəsiminin sözü) arasında müqayisəli təzad da qurulur.

Nəsiminin hər iki divanında, xüsusilə anadilli şeirində Nizamının “Xəmsə”sinin qəhrəmanlarının adından da onomastik obraz kimi istifadəyə təkrar-təkrar rast gəlinir (bu barədə ətraflı məlumat üçün bax: 8) Bir örnəyə nəzər salaq:

Dirildi qisseyi-Şirin, tükəndi Şəkkərin dövrü,

Ləbin dövrəndir, gəlil ki, sənən Xosrovi-dövrən. (6, 393)

Eyni tərzdə “məhəbbət üçbucağı”nı irfani baxımdan dəyərləndirməyə şairin farsca divanında da rast gəlirik:

فرهاد بیدل از غم شیرین هلاک شد

این قصه را به خسرو خوبان که می برد؟

(13, 167)

(Könlü əldən getmiş Fərhad Şirinin qəmindən həlak oldu,

Bu hekayəti gözəllər şahına (“xosrov-e xuban”) kim çatdırar?)

Nizamının poetik təzad yaratmaya geniş imkanlar açan Şirin və Şəkkər, Fərhad və Xosrov kimi qəhrəmanlarının adları vasitəsilə Nəsimi çox zaman irfani eşqə dair düşüncələrini dilə gətirir, zat və surət, mahiyyət və şəkil arasındakı fərqi bu surətlərin yarada biləcəyi assosiasiyaları nəzərdə tutmaqla ifadə edir. Bunun nümunələrini yuxarıdakı beytlərdə də görürük. Şair birinci beytində “ləbin dövrəndir” dedikdə “SÖZ”ün dövrənini nəzərdə tutaraq, “söz”, “ləb” (dodaq) və “şirin” arasındakı fikri bağlılıqlardan çıxış edir. (Beytin arxa planında Nizamının hökmdar Şirinin hakimiyyəti ilə, adətən, Nəsimi şeirində “şirin” epiteti ilə yad olunan sözün dövrənini arasında qarşılaşdırma da vardır).

Nəsiminin ikinci beytində məcazlaşmanın əsasını Xosrov və Şirin adlarının eyni bir izafət tərkibi ilə ifadəsi təşkil edir: “xosrov-e xuban”. Bu ifadə zahirən Xosrova, əslində isə Şirinə işarə olduğu üçün beytin bədiyyat yükü bu ifadənin üzərində cəmlənmişdir. (Burada da beytin alt məzmun qatında Şirinin hökmdar şəxsiyyətinə işarə vardır). Nəsimi sələfinin bu üç

qəhrəmanın adını yad etməklə ənənəvi tənəsübün bir örnəyini yaratdığı kimi, Fərhad ilə Xosrov adları vasitəsilə ənənəvi təzadə da müraciət etmiş, Şirin və Xosrovu iki ifadənin vahid anlamı şəklində verməklə təfriqü cəm üslubi poetik fiqurunun orijinal və fərdi səciyyəli örnəyini yaratmışdır. Birinci misrada Fərhad və Şirin müstəqim şəkildə şəxs adı (antroponim) kimi verilsə də, ikinci misrada “xosrov” sözü zahirən Xosrov Pərvizə (yaxın mənə), əslində isə, Şirinə (uzaq mənə) işarə olduğu üçün eyham mənəvi fiqurunun da bir mükəmməl nümunəsidir və şəxs adının – xüsusi-nin ümumi ismə çevrilməsi vasitəsilə məcazilik təmin edilmişdir.

Bir çox beytlərində məcazlaşmanı Şirin (əsl) ilə Şəkkər (surət; burada təqlidilik də nəzərdə tutulur) arasındakı təzadlılıq üzərində quran Nəsimi bəzən ad-məcazdan birini işlətməklə də məqsədinə çata bilər. Onun:

Sənəma, yüzün gülündən gülə-gülə gül utandı,
Xəcil eylədi dodağın şəkkəri nəbatü qəndi,
(14, 290)

- beytini Şirin və Şəkkərə elə Nizaminin mövqeyindən fərqli statuslar verməsini bilmədən açıqlamaq və dəyərləndirmək imkan xaricindədir.

Ümumiyyətlə, Nizami irsinə bələd olmadan, eləcə Nəsiminin onun söz sənətinə rəğbətini bilmədən aşağıdakı beytlərdəki “şirin-şəkkər” sözləri arasındakı ziddiyyəti tapıb üzə çıxarmaq, şairin poetik-irfani məqsədini anlamaq mümkün deyildir:

Dodağın qəndinə şəkkər dedilər,
Cani-şirinə, gör, nələr dedilər.
Dedilər ki, dəhamı yoxdur anın,
Bixəbərlər əcəb xəbər dedilər. (6, 227)

İlk baxışda “şirin” və “şəkkər” sinonim sözlər kimi görünsə də, o adların sahibinin Nizaminin eşq dastanındakı yerini nəzərə aldıqda Nəsiminin bu sözlər vasitəsilə eyham və təzad poetik fiqurlarını yaratması məlum olur. Şair ruh bağışlayan “şirin” dodağa “şəkkər” deməyin yanlışlığını axıcı poetik bir dillə ifadə edərkən sələfinin qəhrəmanlarının adının yaratdığı assosiasiyalardan bəhrələnməmişdir.

Nəsiminin hər iki divanında başqa sələflərinin adını mənalandırmasının da şahidi olur. Nizami kimi Əttar, Əbüteyyib Mütənəbbi, Hafiz və digərlərinin ad və ya təxəllüsünü müxtəlif poetik vasitələrdə fikir təmə-

li kimi istifadə edən şair nəticə etibarilə az sözlə çox mənə ifadə etməyə nail olur.

Nəsimi özünün irfani görüşlərinin formalaşmasında xüsusi yeri olan Fəridəddin Əttarın (XIII) da adını eyham poetik sənəti vasitəsilə şeirində istifadə etmişdir:

Əbirindən çəmən, gör kim, nə teyb afaqa göndərmiş

Kim, olmuş buyü ətrindən məşamı tazə əttarın.
(6, 414)

Mişkin saçından bulmuşam şol buyi-canəfzayı kim,

Teybindən anın sanasan teyyibü əttar olmuşam. (6, 425)

Birinci beytdə “teyb” və “əttar”, ikincidə “əttar” və “teyyib”i tənəsüb və eyham poetik fiqurları vasitəsilə istifadə edən şair sələflərinə ehtiramını da dolayısı ilə nəzərə çatdırır. Bu iki beytdə “teyyib” və “əttar” kəlmələri ümumi isim kimi işlənsə də, bu iki ifadə həm də məşhur ərəb şairi Əbüteyyib əl-Mütənəbbi və görkəmli fars sufi şairi Fəridəddin Əttarı da yada salır. Qeyd etməliyik ki, şairin türkcə divanı boyu digər bir yerdə “teyyib” ifadəsinə ümumi isim olaraq belə rast gəlinmir.

Nəsimi digər sələfi Sədi Şirazinin (XIII) adını musiqi terminlərindən bəhs edən bir qəzəlinin sonuncu beytində yad edir. İlk baxışda çoxanamlılıqdan uzaq görünən bu onomastik vahidin musiqi tarixi və divan şeiri kontekstində təhlili maraqlı nəticələrə gətirib çıxarır. Qeyd etməliyik ki, ilk oxuda aşağıdakı beyt şeirin prototipinin bu şairə aid olması təsəvvürünü yaradır:

Çün “Şur”ə gəlib eşq sözün qıla Nəsimi,
Şövkündən anın cuşa gəlir Sədiyi-Şiraz. (6, 73)

Ümumiyyətlə, Nəsiminin bu qəzəlinin məqtə beytində Sədinin adı keçsə də, bunun səbəbini hələlik yalnız ehtimallar əsasında açıqlamaq mümkündür və bu, xüsusi araşdırmaya möhtacdır. Belə ki, bənzər strukturlu şeirə Sədinin divanının elmi-tənqidi mətnində rast gəlmədik. Sədi şeiri və muğam sənəti əlaqəsinin ola bilib-bilməyəcəyi, Nəsiminin sözügedən şeirində bu sələfinin adının yer almasının səbəbini araşdırarkən maraqlı bir fakta rast gəldik: XIII əsrdə Şeyx Sədi Ümri Dəməşqi adlı bir musiqişünas yaşamış və əsərini nəzmlə nəsrin növbələşməsi ilə qələmə almışdır. Beləliklə də, son beytdə məhəbbətdən söz açıldığı üçün həm məhəbbət lirikasının ən görkəmli nümayəndələrindən biri olan Sədi Şirazi, həm də qəzəl boyu musiqi sənətindən bəhs edildiyi üçün bu sahədə risalə

müəllifi olan Sədi Dəməşqi yad olunmuş olur. Bu eyni təxəllüslü müəlliflərdən birinə birbaşa (Sədiyi-Şiraz), digərinə isə dolayısı ilə işarə edilməklə fərdi xarakterli bir eyham örnəyi yaradılmışdır. Bundan başqa, eyni poetik struktura – qafiyələnmə sisteminə malik şeirə Hafiz Şirazinin divanında rast gəldik. Onun həmin qəzəlinde bir beyt musiqi terminləri əsasında yaradılan eyhamlar üzərində qurulmuşdur. (bax: 11) Beləliklə də, istər Sədi ad-təxəllüsü, istərsə də Şirazi nisbəsi hər biri iki şəxslə assosiasiya yaratması baxımından maraqlı doğurur və eyham poetik fiqurunun örnəyi kimi də dəyərləndirilə bilər.

Nəsiminin irfani baxımdan zidd mövqeləri ifadə edərək sələflərinin adından da faydalandığını görürük. Məsələn, şair:

Zahidi-zərraqi hər dəm oda yandırmaq gərək,
Gərçi məndən eşidərsən Şeyx, həm Mövlana-
mı, (6, 96)

- beytində “Şeyx” epiteti ilə “Şeyxi-əkbər” adlandırılan İbn Ərəbini nəzərdə tutaraq, onunla Mövlananın təlimləri arasındakı fərqliliyə dolayısı ilə işarə edir və nəticə etibarilə şəxs adlarına əsaslanan irfani məzmunlu təzad yaradır. Şairin məqsədi zidd qütblərin nümayəndəsi sayılan İbn Ərəbi və Mövlana kimi iki çağdaş mütəfəkkirin fikri uğurlarının özündə cəmləşməsini vurğulamaqdır. Bununla şair Şeyxi-əkbər (İbn Ərəbi) ilə Mövlananın həqiqət haqqındakı biliklərinə yiyələndiyini, o məşhur mütəsəvvifləri bu gün əvəz etdiyini bildirir. Həqiqətən də, Nəsiminin hürufilik və fəlsəfi görüşlərində İbn Ərəbidən təsirlənməni, təsəvvüfi görüşlərində isə Mövlanadan qaynaqlanmanı görmək mümkündür. (bu barədə ətraflı məlumat üçün bax: 7, 311)

Göründüyü kimi, şəxs adları (antroponim) Nəsimi şeirində təzadlı mövqe və düşüncələri ifadə etmək üçün də istifadə edilən poetik element funksiyasına yiyələnir.

3. ÖZÜNÜN VƏ ÇAĞDAŞLARININ ADINI MƏCAZLAŞDIRMASI

Nəsiminin poetik vasitələrə çevirdiyi onomastik ün-sürlər arasında onun çağdaşlarının adı əsasında yaratdığı poetik və fəlsəfi mənalara da görürük. Bu yozumlar tamamilə onun fərdi təxəyyülünün məhsulu olması ilə xüsusi maraqlı doğurur. Şair təxəllüsü (Nəsimi) kimi öz adını (İmad), sələfi Hafiz Şirazinin təxəllüsünü (Hafiz) və adını (Şəmsəddin), mürşidi Fəzlullahın təxəllüsünü (Nəimi) və adlarını (Şəhabəddin, Fəzlul-

lah), yaxın dostu və məsləkdaşı Əliyyül-Əlanın adını (Əli) öz şeirlərində fərqli mənalarda ifadə edir.

Şair adlaşan təxəllüsü Nəsiminin hərfi (səhər yeli) və ənənəvi (Allahın mərhəmət) anlamlarından istifadə etməklə yanaşı, təsəvvüfi düşüncə əsasında onu “Haqq nəfəsi”, “İsanın ölüdirildən nəfəsi”. “ruh” və s. ilə də əlaqələndirərək, anlam yükünü artırır və ifadənin kəsb etdiyi bu yeni mənalara özündən sonrakı divan şairlərinin poetik təxəyyülünün uçuşu üçün geniş üfüqlər açır. (bu barədə bax: 9)

Nəsiminin farsca müvəşşəx (akrostix) şeirində isə eyni hərfərlə (د، ا، ع، م، ه) yazılan عماد (İmad (öz adı)) və عمدا (“Omda” (İbn Rəşiqin poetikaya dair əsəri) sözlərinin oxunmasına şərait yaradır. İfadələrdən biri – “Omda” nisbətən açıq oxunsa da, şairin eyni hərfərdən təşkil olunan öz adı İmadı da nəzərdə tutmasını ehtimal etmək mümkündür. Buna ipucu verən isə əvvəlki beytlərdə “Əmir” sözünün müvəşşəx vasitəsilə ifadəsidir. Aşağıdakı beytlərə nəzər salaq:

عرق رقی می کند گل زرویش پیش به بستان تان...

خجل جل می شود و دود ز قندش دش صنوبر بر

مرادم دم جز او او نپاشد شد که باشد شد

وصالش لش به عمرم رم دمی می می میسر سر

دلم لم خوش نخواهد هد شدن دن با کلامش مش

مشرف رف اگر گردد به تحسین سین دلبر بر

از این سان سان غزلها ها نسیمی می بگفتا تا

موشخ شخ مسجع جع مرصع صع مکرر رر

(13, 212)

(Bağçada gül onun üzünü (qarşısında utandığı) üçün tər tökür,

Onun qamətinə görə şam (sənubər) ağacı xəcalət çəkir.

Ondan arzum ömründə bir dəfə (olsun) vüsəlinin müyəssər olmasından başqa (bir şey) deyildir.

Əgər könlüm dilbərin alqışı ilə şərfəndirilməzsə, onun (adi bir) sözüylə şadlanmayacağıdır.

Beləliklə, Nəsimi qəzəllər söylədi:

Müvəşşəx-şəx, müsəccə-cə, müsərrə-rə, mükərrər-rər).

(Bu barədə ətraflı məlumat üçün bax: 10, 214-215)

Göründüyü kimi, şair bu mürəkkəb şeirdə beytlərin əvvəlindəki hərfələri ardıcıl sıralamaqla müvəşşəx örnəyi yaratmış, cinas və eyham poetik fiqurları va-

sitəsilə öz adı (İmad) və əsər adı (“Omda”) arasında fikir bağı qurmaqla bu ənənəvi poetik formaya zینət vermişdir.

Nəsimi Hafiz Şiraziyə (XIV) həsr etdiyi qəzəllərindən birində sələfi və dostu olan şairə Şərq qaydası üzrə verilmiş ikinci adın (Şəmsəddin) hərfi anlamını (“şəms” (günəş)) nəzərdə tutmaqla aşağıdakı kimi mənalandırır:

خیال روی شمس الدین مرا ناموس جان آمد

نه در اندیشه شمس نه پروای قمر دارم

(13, 231)

(Şəmsəddinin üzünün xəyalı məndə qeyrət hissi oyatdı,

Nə günəşin fikrindəyəm, nə ayın marağında-yam).

“Kon” (“Et”) rədifli farsca qəzəl-məktubunda da Nəsimi Hafizin Şəmsəddin adını həriflik baxımından yozur və sələfini özünün üzündəki “şəms”i görməyə, o günəşə səcdə etməyə çağırır:

چو هست از روی شمس الدین نشانی شمس خاور را

بیا در روی شمس الدین سجود شمس خاور کن

(13, 252)

(Şəmsəddinin üzündə Şərq günəşinin (“şəms”) əlaməti var,

Gəl, Şəmsəddinin üzünə qarşı Şərq günəşinə səcdə et).

Şeirdə “Şəmsəddin”, “Hafizi-Quran” kimi ad və epitetlərin işlədilməsi bu qəzəlin Hafizə xitabən deyilməsini aşkarlayan inkar olunmaz ədəbi faktlardır.

Nəsiminin farsca bir rübaisində isə məsləkdaşı və dostu Əliyül-Əlanın adının rəmzləşdirilməsi və poetik element kimi istifadəsini görürük:

در عین علی سر الهی پیداست در لام علی هوا العلی الاعلاست
در یای علی صورت حی القیوم بشناس و بدان که اسم اعظم
آتجاست.

(13, 351-352)

(Əlinin “eyn”ində (həm də: göz) Allahın sirri aşkardır,

Əlinin “lam”ında “Huval-Əliyül-Əla” (O

Əliyül-Əladır) vardır,

Əlinin “yay”ında (“yey”) “heyül-qəy-yum”un1 surətidir,

Tanı, bil ki, ismi-əzəm oradadır).

Göründüyü kimi, Nəsimi də Əliyül-Əlanın özü və bacısı oğlu Əmir Qiyasəddin kimi “Əliyül-Əla” ifadəsini Fəzlullahın bu xəlifəsinə aid edir və onun adını Əli² olaraq şeirə gətirir³. Burada Əli adının tam, eləcə də tərkib hissələrinə bölünməklə istifadəsi şeirdə təfriqü cəm poetik fiqurunun fərdi səciyyəli bir örnəyinin də yaranması ilə nəticələnmişdir.

4. FƏZLULLAHIN ADI POETİK SƏNƏTLƏRİN FİKRİ TƏMƏLİ KİMİ

Artıq qeyd etdiyimiz kimi, hərfi şair ustadının müxtəlif adları və təxəllüsünü xatırlatsa da, daha çox Fəzlullah şair təxəyyülünün ilham qaynağıdır. Eləcə də bu ad bir sıra poetik və irfani məzmunların yaranmasına fikri təməl təşkil edən bir antroponimdir.

Müşahidələrimiz əsasında belə bir qənaətə gəldik ki, Nəsiminin əsərlərində Fəzlullahın həqiqi və tarixi şəxsiyyəti deyil, stilizə olunmuş obrazı yaradılaraq, ideal bir insan kimi təqdim olunur. O, Fəzlullahdan hz. İsa və Həllac Mənsurun təsvir və təqdimatında istifadə etdiyi eyni üslubda bəhs edir. Bu adın hərfi və məcazi mənalarının yaratdığı imkanlar da hərfi şairin ustadını idealizə etməsinə yardım edir. Lakin Nəsiminin şeirində “fəzl” sözü hər zaman Fəzlullahı aid deyil, bəzən bu ifadə ilə Allahın lütfünə işarə edilir, bəzən isə ümumi bir söz kimi istifadə olunur. “Fəzli-ilah”, “Fəzli-ilahi”, “Fəzli-ləmyəzəl”, “Fəzli-rəhman”, “Fəzli-zülçələl”, “əhli-Fəzl”, “Fəzli-Həqq”, “Fəzlin lütfü”, “Fəzli-əbəd”, “Fəzli-müstəan”, “Fəzli-qeybi”, “Fəzli-yəzdan”, “favü zadü lam” və s. kimi sözlərin konkret mənası yalnız mətnin təhlili nəticəsində ortaya çıxır. Örnəklərə nəzər salmaq. Aşağıdakı beytlərdə ilk oxuda Fəzlullah fikrə gəlsə də, təhlil nəticəsində burada xüsusi ad deyil, “Allahın lütfü” anlamının nəzərdə tutulduğu üzə çıxır:

Cövrü cəfası çox fələk tufan gətirdi başıma,

Andan məni qurtarmağa, ey fəzli-Rəhman, qandasan? (6, 151)

Natıq oldu cümlə əşya fəzli-Həqdən aşikar,

Rəbbəna, ətməm ləna nurən təali filcinan. (6, 153)

1 hərfən: Əbədi yaşar (Allahın epitetlərindəndir).

2 “Eyn” (ع), “lam” (ل) və “yey” (ی) hərfəri birlikdə Əli sözünü əmələ gətirir.

3 Bu üslubda yazılmış şeirlərə Mövlana və Əliyül-Əlanın əsərlərində də rast gəlinir. Əliyül-Əla Quranda keçən bütün “əliyül-əla” ifadələrinin öz ünvanına söylənməsi iddiasında olmuş (bax: 1, 204) və “İstivanama” müəllifi Əmir Qiyasəddin Məhəmməd də dayısının bu mövqeyini müdafiə etmişdir. (bax: 1, 204-206)

Rəhməti gəldi irişdi fəzli-Rəhmanın yenə,
Çiçəgi açıldı, güldü şol gülüstanın yenə. (6,
56)

Amma bəzən bunun əksini də müşahidə etmək mümkündür. Belə ki, onun aşağıdakı beytlərdə “Fəzli-müstəan”, “Fəzli-ləmyəzəl”, “Fəzli-zülcəlal”, “Fəzli-ilah”, “Fəzli-həq” deyərək nəzərdə tutduğu Fəzlullahdır:

Çün Nəsimi zülfü xalından oxur ümmül-kitab,
Kaşifi-əsrar olubdur ol zi Fəzli-müstəan. (6,
153)

Valiyi-əhd oldun, ey Seyyid, zi Fəzli-ləmyəzəl,
Gör nə der vali budur, vallahu ə'ləm bissəvab. (6,
21)

Yusif-Misri canü dil, yə'ni ki, Fəzli-zülcəlal,
Gəldi səfavü zövq ilə şəhri-bədən sərayinə. (6,
41)

Hər ki, Nəsimi tək sücud Fəzli-ilahə qılmadı,
Div kimi bu gün anı bəlkə bu yolda dayinə. (6,
41)

Sultandır iki cahanda şol kim,
Fəzli-həq ola anın pənahı. (6, 87)

Can fəda qıldı Nəsimi əz dəmi-Fəzli-ilah,
Başını top eylədi, çövkənin aldı çapdı. (6, 107)

Fəzli-ilahə canını eylə fəda, Nəsimi, sən
Olma məlul, ayıtma kim, bəndü hasar içindəyəm. (6, 128)

Göründüyü kimi, “müstəan” (pənah gətirilən şəxs), “ləmyəzəl” (daimi), “zülcəlal” (calal sahibi), “həqq” və “ilah” kimi Allaha aid epitetlərin “fəzl” kəlməsi ilə əlaqəli istifadəsi ikianlamlılıq yaradır. Yalnız beytlərin təhlili əsasında şairin konkret olaraq, mürsidini nəzərdə tutduğunu üzə çıxarmaq mümkündür. Bu, şairin “fəzl” kəlməsini təklikdə istifadə etdiyi beytlərdə də eynilə müşahidə olunan durumdur. Sözün ümumi, yaxud xüsusi isim, daha dəqiq desək, şəxs adı kimi işləndiyini ilk baxışda müəyyən etmək çətin olur və şeir parçasının ümumi məzmunu – kontekstdən çıxış edərək antroponimi ümumi isimdən ayırmaq mümkün olur. Bu kimi hallarda da şair şəxs adını elə anlamlarına işarə ilə istifadə edir ki, sözün arxa planında ümumi isim kimi hərfi anlamı da nəzərdə tutulur. Nəticədə sözün yaxın və uzaq mənalari arasında əlaqə qurulması baxımından eyham poetik fiquru yaranmış olur. Nümunələrə nəzər salaq:

Zülfünün küfrün əgərçi əhli-Fəzl iman bilir,
Ey Nəsimi, sanma sən kim, kafər iman istəyə. (6, 49)

Ey Nəsimi, çün rəfiqin Fəzl imiş, yə'ni ilah,
Lütf ilə qəhr oldu vahid, həm həbib oldu rəqib. (6, 26)

Nəsiminin farsca divanında Fəzlə xitabən söylədikləri canlı ünsiyyət təəssüratı yaradır. Bu istər Fəzlullah müraciət, istərsə də onun adını yad etdiyi beytlərdə nəzərə çarpan bir ortağ xüsusiyyətdir. Onun türkcə divanında isə Fəzlullahın xatırlanması bəzən xəyali xitab xarakterlidir, çox zaman isə mürsidini təbliğ etmək niyyətindən qaynaqlanır.

Aşağıdakı beytdə isə məcazlaşma və mücərrədləşmənin güclü təzahürü “Fəzl” xitabı ilə şairin Fəzlullahı deyil, anonim müxatibi nəzərdə tutduğunu, onu mürsidi kimi fəzilətli bir şəxs saydığını göstərir. Nəsiminin bu beytdə dirilik çəşməsindən içərək ölümsüzləşən Xızıra bənzətdiyi, qaranlıq gecənin parlaq ayı və dünyanı nurlandıran günəş saydığı şəxsin kimliyini müəyyənləşdirmək çətin olsa da, burada “fəzl” in şəxs adı deyil, daha çox ümumi isim kimi nəzərə tutulduğu şübhə doğurmur. Tənüküs-sifat üzərində qurulmuş şeirdə yer alan bu ifadə məcazi xarakterli bir epitetdir. Bundan başqa, həmin ifadə Fəzlullahı təsəvvürə gətirdiyi üçün həm də bir eyham örnəyi sayıla bilər. Beytdə deyilir:

Fəzlim mənim, ey Xızırımü ey abi-həyatım,.

Şəmsim mənim, ey bədrimü saçı zülumatım. (6, 400)

Ümumiyyətlə, daha çox məcaz, xüsusilə çoxanlamlılıq yaratmaqda istifadə olunan “fəzl” ifadəsindən üslubi fiqur yaradıcılığında da yararlanıldığı nəzərə çarpar:

Favü zadü lamə düşdü könlümüz,
Kəbəvü ehramə düşdü könlümüz,
Eşqi-biəncamə düşdü könlümüz,
“Cavidani-namə” düşdü könlümüz. (6, 586)

Favü zadü lamə düşdü könlümüz,
Gördü eyni camə düşdü könlümüz,
Sünbülün tək damə düşdü könlümüz,
Arizuyi-xamə düşdü könlümüz. (6, 586)

Favü zadü lamə düşdü könlümüz,
Nərgisi tək camə düşdü könlümüz,
Sünbülündən şamə düşdü könlümüz,
Danə gördü, damə düşdü könlümüz... (6, 586-587)

Mürşidinin adını (Fəzl(ullah)) hərflərə bölməklə təfriq üslubi fiqurunun maraqlı və fərdi səciyyəli örnəklərini yaradan Nəsimi, yuxarıdakı nümunələrdən də görüldüyü kimi, bu şəxs adı ilə təkcə müxtəlif irfani anlayışlar yaratmamış, eyni zamanda çeşidli poetik fiqurların, xüsusilə eyni zamanda ondan və təfriq sənətlərinin yaradılmasında da yaxından faydalanmışdır. Aşağıdakı beytdə isə şair mürşidinin adını hərflərə bölmək və tam şəkildə ifadə etməklə təfriqü cəm poetik fiqurunun özünə məxsus özəl biçimli bir nümunəsini yaratmışdır:

Favü zadü lamdır Fəzli-ilah,

Fəzlinə qurban edəlim canımız. (6, 77)

5. NƏTİCƏ

Göründüyü kimi, Nəsimi şeirində ədəbi, tarixi və xəyali adlar şeir sənətinin elementləri kimi istifadə olunur və poetik-üslubi xüsusiyyətlər kəsb edir. Bəzən sadəcə poetik yozum, bəzən bədii-fəlsəfi interpretasiya kimi nəzərə çarpan məcazlaşmış antroponimlər incə duyum, sərrast müşahidəçilik və iti zehnin fərdi xarakterli ifadəçiləridir. Nizami Gəncəvinin yaradıcılığında onomastikanın bədii dəyərini araşdıran Vəfa Hacıyeva haqlı olaraq belə bir qənaətə gəlir ki, bu leksik vahidlər ləfzi, mənəvi və ləfzi-mənəvi fiqurlar daxilində ifadəlilik, lakoniklik və zinət yaradılmasına xidmət edir. (12, 282) Bənzər təzahürlər və yaxın poetik-üslubi funksionallıq Nəsimi şeirində də müşahidə olunur.

Bu kimi yozum və mənalandırmalar, bir tərəfdən, Nəsiminin bir söz sənətkarı kimi hər bir kəlməyə, o cümlədən şəxs adlarına da poetik dəyər qazandırdığını göstərir. Digər tərəfdən, bu, hürufiliyin ad və adlandırılan ("ism" və "müsəmma") arasındakı fikri bağ olduğuna dair inamının onun poetik düşüncəsindəki inikası kimi də dəyərləndirilə bilər. Bu kimi poetik biçimli interpretasiyalarda hər bir hərfə anlam vermə kimi hürufilik ənənəsinin, zərrə ilə küllün, surət ilə mənənin əlaqəsi barədəki irfani düşüncələrin təsirini görmək mümkündür.

ƏDƏBİYYAT

AKSU H. (1981) Amir Gıyas al-Din Muhammed al-Astarabadi ve "İstivanama"si Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul.

ALPAY G. (1972). Çengname'de Musiki Terimleri, (<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/34/970/11939.pdf>)

KARABEY T.(2017).Nesimi: Hayatı-Sanatı-Eserleri ve Bazı Şiirlerinin Açıklamaları. Ankara: Akçağ Yayınları,

MƏMMƏDLİ N. (2019).Nəsimi şeirində ətərin ətri (Şeyx Fəridəddin Əttar və Seyid İmadəddin Nəsimi yaradıcılığında irfani və poetik paralellər) // Əbədiyyət günəşi. Nəsimi-650. Bakı, 2019, s. 13-51.

MİKAYILOVA Ə.N.(2008). Onomastik vahidlərin üslubi imkanları (XIX əsrin ikinci yarısında yaranmış nəsr əsərlərinin materialları əsasında linqvistik tədqiqat). Bakı: "Məmar Nəşriyyat–Poliqrafiya" MMC

NƏSİMİ, İMADƏDDİN. (1973). Seçilmiş əsərləri, tərtib edən: Həmid Araslı, Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı,

ŞIXIYEVA S. (2010) İbn Ərəbinin hərf simvolizmi və hürufilik təlimi, Şərq və Qərb: Ortaq mənəvi dəyərlər, elmi-mədəni əlaqələr, Bakı, Prof. Aida İmanquliyevanın 70 illik yubileyinə həsr olunmuş Beynəlxalq İbnül-Ərəbi Simpoziumunun materialları (9-11 oktyabr, 2009-Bakı), Bakı, s. 291-316.

ŞIXIYEVA S. (2012).Nəsiminin fikir düzenində Nizami məntiqi və söz sənətindən təsirlənmələr // Azərbaycan şərqşünaslığı, , s. 33-42.

ŞIXIYEVA S. (2003).Nəsiminin təxəllüsləri // Hikmət, №1, s. 52-59.

ŞIXIYEVA S. (2017).Nəsiminin ədəbi-nəzəri görüşləri: təbii qəşilləri və nəzəri biliklər prizmasından // Sivilizasiya, Bakı Avrasiya Universiteti, Cild 6, №1, 2017 (33), s. 207-219.

ŞIXIYEVA S. (2017).Türk divan ədəbiyyatında musiqi terminləri (Nəsimi şeiri əsasında) // Sivilizasiya , №2, s. 219-236.

ГАДЖИЕВА В.(2010). Типология поэтико-стилистических функций имен собственных в творчестве Низами Гянджеви. Баку, ЭЛМ.

زندگی و اشعار عمادالدین نسیمی، به کوشش یدالله جلالی پنداری، تهران: نی، 1993.

نسیمی، عمادالدین. اثرلری، اوج جلدده، بیرنجی جلد، باکی: علم، 1973

HOLISTENCE
publications